

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Випуск 105

Серія «Історичні науки»
№ 15

Ніжин
2021

УДК 80:008
ББК 81+83
Л64

Збірник друкується за рішенням Вченої ради
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 5 від 02.12.2021 р.

Рішенням Атестаційної колегії від 30 червня 2015 р. та наказом МОН
України від 13 липня 2015 р., № 747 збірник перереєстрований і
включений до переліку наукових видань, публікації яких зарахо-
вуються до результатів дисертаційних робіт з історії

ISSN 2520-6966 ISSN Online 2618-0022

Збірник засновано у 1990 р. проф. Г. В. Самойленком

Збірник з 2013 року виходить двома серіями:
«Історичні науки», «Філологічні науки»

Редакційна колегія:

відп. редактор і упорядник – д. філол. н., проф. Г. В. Самойленко;

члени редакційної колегії:

д. і. н., проф. М. К. Бойко; д. політ. н., проф. О. Д. Бойко; д. і. н.,
проф. А. О. Буравченков; д. і. н. В. Ф. Голубев (Білорусь); д. і. н., проф.,
член-кор. НАН України В. М. Даниленко; д. і. н., проф. В. О. Дятлов;
д. і. н., проф. С. А. Леп'явко; д. і. н., проф. Є. М. Луняк; д. і. н.,
проф. С. І. Михальченко (РФ); д. і. н., доц. Мязга М. М. (Білорусь); к. і. н.,
доц. О. Г. Самойленко; к. і. н., доц. Є. М. Страшко; д. і. н.,
проф. Л. В. Таран; д. і. н., проф. Ю. І. Шаповал

Література та культура Полісся. Вип. 105. Серія «Історичні
Л64 науки». № 15 / відп. ред. і упоряд. Г. В. Самойленко. Ніжин: НДУ
ім. М. Гоголя, 2021. 171 с.

**УДК 80:008
ББК 81+83**

© Г. В. Самойленко, упорядкування, 2021
© НДУ ім. М. Гоголя, 2021

Nizhyn Mykola Gogol State University

LITERATURE AND CULTURE OF POLISSYA

COLLECTION OF RESEARCH PAPERS

Volume 105

Series «History Research»
№ 15

Nizhyn
2021

UDC 80:008

LBC 81+83

L64

Collection of research papers is approved by
Scientific Board of Nizhyn
Mykola Gogol State University
(NDU named after Gogol)
Record № 5 of 02 December, 2021

According to Resolution of Higher Attestation Board of 30 June 2015 and order of the Ministry of Education and Science № 747 this collection of research papers is re-registered and listed among the scientific periodicals appropriate for publishing the results of dissertation theses in history

ISSN 2520-6966 ISSN Online 2618-0022

This periodical was founded in 1990 by Prof. H. V. Samoylenko

Since 2013 the periodical has been published in two series:

«History Research», «Philology Research»

Editorial Board:

Editor-in-Chief – Doctor of Sciences (Philology), Prof. H. V. Samoylenko;

members of the editorial board:

Doctor of Sciences (History), Prof. M. K. Boyko; Doctor of Sciences (Political Sciences), Prof. O. D. Boyko; Doctor of Sciences (History), Prof. A. O. Buravchenkov; Doctor of Sciences (History) V. F. Golubev (Belarus); Doctor of Sciences (History), Prof., Corresponding Member of the National Academy of Sciences V. M. Danylenko; Doctor of Sciences (History), Prof. V. O. Dyatlov; Doctor of Sciences (History), Prof. S. A. Lepyavko; Doctor of Sciences (History), Prof. Ye. M. Lunyak; Doctor of Sciences (History), Prof. S. I. Mykhalchenko (Russian Federation); Candidate of Sciences (History), Associate Prof. M. M. Myazga (Belarus); Candidate of Sciences (History), Associate Prof. O. H. Samoylenko; Candidate of Sciences (History), Associate Prof. Ye. M. Strashko; Doctor of Sciences (History), Prof. L. V. Taran; Doctor of Sciences (History), Prof. Yu. I. Shapoval

Literature and Culture of Polissya. Vol. 105. Series «History Research». № 15 / editor-in-chief H. V. Samoylenko. Nizhyn: NDU named after M. Gogol, 2021. 171 p.

UDC 80:008

LBC 81+83

© H. V. Samoylenko, arrangement, 2021

© NDU named after M. Gogol, 2021

ІСТОРІЯ

УДК 94(477.51) (092) «1752/1836»
DOI 10.31654/2520-6966-2021-15i-105-5-18

Луняк Є. М.

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
e-mail: lunyak@ua.fm

Андрій Розумовський і Батурич

У статті розглянуто життєвий шлях Андрія Кириловича Розумовського, сина останнього гетьмана України, видатного дипломата Російської імперії кінця XVIII – початку XIX ст., багаторічного російського посла у Відні. Особливу увагу приділено зв'язкам Андрія Розумовського з Батурином, колишньою гетьманською столицею, де був розташований маєток його батька, Кирила Григоровича Розумовського. Здійснено аналіз його господарської діяльності. Використано матеріали біографічних досліджень про Андрія Розумовського (насамперед, п'ятитомну працю Олександра Олексійовича Васильчикова «Семейство Разумовских»), його опубліковане листування, зображувальні джерела, топографічні дослідження. Зроблено висновок про вагомий внесок цього діяча в історію Батурина.

Ключові слова: Андрій Кирилович Розумовський, дипломатія, Батурич, Гетьманщина, Російська імперія, Відень.

Незважаючи на те, що Андрій Кирилович Розумовський, син останнього гетьмана України, належить до плеяди найяскравіших особистостей другої половини XVIII – першої половини XIX ст. і є тісно пов'язаним з Україною, його життя та діяльність, на жаль, не отримало значного висвітлення в українській історіографії. Найкращим і найповнішим дослідженням біографії цього діяча до нашого часу залишається велике п'ятитомне дослідження Олександра Олексійовича Васильчикова (1832–1890) «Семейство Разумовских». Третій том цієї праці був цілком присвячений видатному російському дипломату та царедворцю найсвітлішому князю Андрію Кириловичу Розумовському [2]. Предмет дослідження був значною мірою продиктований походженням автора твору, який був правнуком

гетьмана України Кирила Розумовського та доводився онуком його дочці Анні. Будучи великим знавцем історії, людиною наближеною до імператорського двору та перебуваючи на посаді директора Ермітажу в 1879–1888 рр., Васильчиков мав доступ до державних документосховищ, крім того, родинна близькість дозволяла йому залучити для свого дослідження сімейні архіви. Ці унікальні джерела й були покладені в основу його великого нарису.

У цій статті буде зроблено спробу висвітлити зв'язок гетьманіча з колишньою гетьманською столицею Батурином і його діяльність тут у ролі господарника.

Андрій Розумовський народився в Глухові 22 жовтня (2 листопада) 1752 р. Це місто тоді мало офіційний статус гетьманської столиці, який отримало після знищення Батурина російською армією в 1708 р. Щоправда, останній гетьман України Кирило Розумовський виношував проєкти повернення столиці до Батурина, до відродження якого він докладав жвавих зусиль. Своє ім'я хлопчик отримав після того, як його батько був нагороджений орденом Андрія Первозванного, небесного покровителя Росії. Загалом у гетьмана народилося шість синів і п'ять доньок.

Прагнучи дати своїм дітям західноєвропейську освіту, яку він і сам колись за юних років отримав у Німеччині та Франції, та будучи президентом Російської академії наук, гетьман постійно оточував себе західними інтелектуалами, такими як французький медик Ніколя-Габріель Лекперк, який був натхненником медичних і освітніх реформ у політиці Кирила Розумовського і планувався очільником Батуринського університету, про утворення якого керманіч України мріяв [1, с. 262, 275–276, 332].

Після скасування гетьманства Катериною II в 1764 р. Кирило Розумовський разом із синами знову вирушив до Європи, де ті стали слухачами наук в університеті у Страсбурзі, де колись проходив свої студії і сам гетьман. За кордоном Розумовські провели кілька років, згодом повернувшись до Росії.

Чи варто дивуватися, що, отримавши таку освіту й виховання, його син Андрій, ставши дипломатом, досконало знав європейські мови, а листування вів майже виключно французькою, яку знав набагато краще за українську чи навіть російську.

Андрій Кирилович, будучи близьким другом спадкоємця престолу великого князя Павла Петровича, майбутнього імператора, після викриття його любовного листування з нещодавно померлою великою княгинею Наталією Олексіївною, дружиною того, був негайно віддалений від двору.

Цій справі не надавали широкого розголосу. Спочатку за наказом Катерини II Розумовського було відправлено до Ревеля (Таллінна), потім йому було приписано проживати у батьківському маєтку в Батурині, а в 1777 р. відправлено, від гріха подалі та зважаючи на його здібності й виховання, послом до Неаполя.

Так любовна пристрасть між Андрієм Розумовським і великою княгинею перетворила молодика на дипломата.

Шлях російського посла до Неаполя пролягав через блискучий Відень. Саме це місто, де він здійснив тривалу зупинку, назавжди полонило серце гетьманича. Тут граф Розумовський був уведений до середовища найвищої австрійської аристократії, викликаючи захоплені погляди багатьох представниць місцевих знатних родів. Він став частим гостем у культурно-мистецькому салоні графині Марії-Вільгельміни фон Тун-Гогенштейн. Ця родина опікувалася багатьма місцевими музикантами, зокрема Моцартом і Гайдном. Андрій, котрий і сам любив і вмів грати на скрипці та був палким поціновувачем музичного мистецтва, став бажаним гостем у цій сім'ї, де до того ж підросла донька Елізабет, котра була на 12 років молодша від Андрія й незабаром досягла б шлюбного віку. Про родину Тун-Гогенштейн у Розумовського залишилися найтепліші спогади [2, с. 40–76].

У 1782 р. великий князь Павло Петрович здійснював подорож до Європи разом зі своєю другою дружиною. Його маршрут проліг через землі Неаполітанського королівства. Тут відбулася перша після опали Розумовського зустріч колишніх друзів. Кажуть, що, побачивши свого кривдника, запальний царевич вихопив шпагу, викликаючи того на двобій. Андрій намагався заспокоїти того, максимально використавши свої красномовство і такт. Придворні не допустили дуелі [2, с. 62].

У 1785 р. за наказом Катерини II здібний дипломат був переведений послом у Копенгаген, а ще через рік у Стокгольм. Їдучи до данської столиці, Розумовський навмисно проклав свій шлях через милий його серцю Відень. Один з перших своїх візитів він здійснив до родини Тун-Гогенштейн. За вісім років, що минули з часу відвідин ним цієї сім'ї, Елізабет виросла й перетворилася на чарівну 20-річну дівчину. Андрій шукав спокою, обмірковуючи варіанти облаштування свого особистого життя. Тут у Відні спалахнув яскравий роман між ним і Елізабет. Мати дівчини, бачачи в молодому графі вигідну партію для своєї доньки, не заперечувала проти розвитку їхніх стосунків. Багато часу Розумовський провів у домі Тун-Гогенштейнів у товаристві прекрасної Елізабет [2, с. 76–111].

Після від'їзду Андрія до Данії жваве спілкування між ним і Єлизабет перейшло в епістолярну форму. Листування між молодими людьми продовжувалося й після переїзду дипломата до Швеції. Зрештою, Андрій наважився зізнатися батьку про своє бажання одружитися. Колишній гетьман вже й сам мріяв, щоб його син облаштував сімейне гніздечко й припинив розгульне життя. Кирило Григорович радів йому, щоб наречена була зі знатної заможної родини й бажано російською підданою, але все ж дозволяв Андрію діяти за велінням свого серця та розуму [2, с. 111–125].

У цей час він нарешті отримав від Катерини II дозвіл на своє одруження з Єлизабет фон Тун-Гогенштейн. Виїхавши зі Швеції, Розумовський негайно вирушив до Відня, де восени 1788 р. обвинчався зі своєю Єлизабет. Незабаром після цього молодята вирушили до Росії. Тут в одному з підмосковних маєтків їх зустрів Кирило Григорович. Він радо прийняв свою невістку, яка прийшлася йому до душі, й навіть з гордістю представляв її московській аристократії. Дружину гетьманича тут почали називати на місцевий манер Єлизаветою Осипівною Розумовською. Задоволена дипломатичними успіхами Андрія Кириловича імператриця нарешті зняла з графа опалу й дозволила йому приїхати до петербурзького двору разом з молодію австрійською дружиною. Це означало повернення монаршої ласки для молодого Розумовського.

Єлизабет тоді була вагітною, але стійко витримувала всі церемоніальні звичаї російських придворних порядків. Можливо саме і постійні нервові переживання зумовили те, що дитину виносити й народити жінка так і не змогла. Нещаслива вагітність завдала ще одного потужного удару по її й так не дуже міцному здоров'ю [2, с. 111–125].

У середині 1790 р. з ініціативи Потьомкіна та Безбородька Катерина II вирішила відправити Андрія Розумовського своїм послом до Відня. При цьому вона брала до уваги його дипломатичний хист, гарне реноме у середовищі австрійської знаті та родинні зв'язки його дружини. Кирило Григорович радів цьому призначенню свого сина, зазначивши, що про радість невістки годі й казати: і вдома, і замужем. З наступного року Андрій Кирилович почав виконувати свої дипломатичні обов'язки у Відні [2, с. 115–116].

Перебування в Відні для Розумовського характеризувалося не лише дипломатичною роботою. В цей час він набуває слави, як впливовий меценат і покровитель музичного мистецтва. Є згадки, що він прагнув врятувати від злиднів Моцарта, прагнучи відправити геніального композитора до Батурина під опіку свого батька. Він мав

добре знайомство із Гайдном. Але особливо гарні взаємини в Розумовського були з Бетховеном. Останній присвятив графу свої П'яту та Шосту симфонії, а також три струнних квартети. До першого з цих квартетів він включив мелодію української народної пісні «Ой надворі метелиця», а до другого й третього – варіації на тему пісні «Од Києва до Лубен». У творчості Бетховена також є варіації на теми українських пісень «Їхав козак за Дунай» і «За городом качки пливуть». Поза сумнівом знайомство геніального композитора з українською пісенною творчістю відбулося завдяки глибокому поціновувачу музики Розумовському [4].

Наприкінці 1796 р. померла Катерина II й на престол зійшов Павло I. У жовтні 1799 р. граф отримав рескрипт від царя з наказом негайно повернутися на батьківщину й проживати у батуринському маєтку свого батька.

З великою нехиттю, неквапно, сповнений сумнівів і переживань, Андрій Кирилович почав ладнатися в дорогу, залишаючи свою дружину та милий серцю Відень. При від'їзді вони домовилися з Елізабет відправляти одне одному листи, написані симпатичним чорнилом. Збори тривали понад місяць. Тільки у середині листопада Розумовський нарешті покинув австрійську столицю й вирушив на схід.

Близько місяця тривала його подорож через Краків, Львів, Броди та Дубно до Києва, куди він прибув лише на початку січня 1800 р. Бажаючи якомога швидше дістатися батьківської оселі, Розумовський тут у Києві залишив повозки з майном, а сам у легкій кибитці рушив до Батурина, подолавши за 18 годин 220 верст [2, с. 361].

Тепла зустріч з батьком не могла розвіяти в Андрія Кириловича туги за блискучим Віднем і своїм домом, який він там уже облаштував. Гнітючий настрій гетьманича наочно передають його листи до дружини, які він писав ледь не щодня французькою мовою, звертаючись до неї «мій любий друже», «моя мила Елізабет», «моя дорога та добра Елізабет» [5].

«Засланий углиб України», як називав себе сам Андрій Кирилович, він почувався нещасним. Його самопочуття погіршилося, він страждав від безсоння, йому не давали спати юрми пацюків, що бігали кімнатами батуринського замку. Тимчасову розраду він знаходив лише в молитві та в листах до дружини, яка, будучи віддаленою, стала ще більш близькою та жаданою. Він жив майже виключно віденськими справами та зацікавленнями. Його турбувало політичне життя в Європі, сімейні справи, віденський сад, проєкт палацу, доля знайомих. Єдиним його палким бажанням було повернутися до австрійської столиці та своєї дружини. Заради цього він

був готовий піти у відставку зі служби. Також він шукав різноманітної протекції, яка могла б вплинути на позицію Павла I, щоб той дозволив йому повернутися до Відня. В одному з листів він просив дружину попросити заступництва щодо нього у неаполітанської королеви Марії-Кароліни. Стосовно своєї батьківщини Розумовський наголошував: «Я віддаляюся від своєї країни, і ніщо не може мене до неї прив'язати» [5].

Зрештою молитви та звернення Розумовського досягли успіху. В грудні 1800 р. Павло I змінив гнів на милість щодо опального дипломата, призначивши його сенатором. Андрій Кирилович негайно вирушив до Петербурга. А в березні 1801 р. внаслідок палацового перевороту царя було вбито. На престол зійшов його син – Олександр I.

Ці події зіграли сприятливу роль у долі Розумовського. Новий імператор повернув його на посаду посла у Відні, й Андрій Кирилович з легким серцем знову вирушив до австрійської столиці восени 1801 р. За царським приписом йому було нараховане все утримання за час перебування в Батурині та Петербурзі, оскільки формально він, як посол, рахувався у відпустці.

Свій шлях Розумовський проклав через Батурин, де навістив свого старого й немічного батька. Як виявилось, ця зустріч між ними була останньою. В січні 1803 р. колишній гетьман помер [2, с. 386].

Андрій Кирилович не відразу зміг вирушити до Батурина, отримавши сумну звістку. Лише влітку 1803 р. він приїхав до цього міста, вшанував пам'ять батька й почав приводити до ладу господарські справи, які на той час вже прийшли у занепад. Також належало владнати з братами питання про розподіл величезного майна покійного. Після залагодження всіх питань він став власником багатьох маєтків в Україні та Росії, зокрема, й Батурина. Частина колосальних коштів, отриманих Розумовським у спадок після смерті батька, була витрачена на будівництво величного палацу у Відні, який швидко став своєрідним храмом муз серед віденської знаті.

Втім, не забував Андрій Кирилович і про Батурин, який перейшов йому у спадок від батька. Його господарська діяльність знайшла відображення в змістовній дисертації Наталії Анатоліївни Сасенко «Історична топографія Батурина XVII–XVIII ст.» (2021). Зокрема, дослідниця зазначала, що Андрій Розумовський володів у Батурині двома винокурнями на вулицях Шовковиці та Гончарівці. Згаданий «паровий винокурний завод на Шовковиці поблизу двоповерхового водяного млина був на початку XIX ст. досить потужним

підприємством, на якому в сезон за добу затиралося по 120 пудів борошна. Він мав три «куби» – ємності для дистиляції» [8, с. 150–151].

Також Андрій Кирилович багато зробив для увіковічення пам'яті про свого батька. Стараннями гетьманича у 1805 р. в інтер'єрі церкви, де був похований Кирило Григорович, над склепом було встановлено надгробок з білого італійського мармуру. А в 1808 р. Андрій Кирилович замовив для храму великий дзвін з написом: «Сеї колокол принадлежит в батуринскую Воскресенскую церковь, сооруженную собственным коштом покойного генерал-фельдмаршала, графа Разумовского. Отлит в Москве иждивением графа Андрея Кирилловича Разумовского, старанием главного економа Василия Васильевича Статтера 1808 г. сентября 12 дня. В сим колоколе весу 108 пуд» [8, с. 91–93].

На початку 1804 р. Розумовський знову вирушив до Відня. Йому належало зробити все можливе, щоб зміцнити антифранцузький союз Росії та Австрії. Зрештою, будучи запеклим ворогом нової Франції та відверто ненавидячи Наполеона, граф з великим завзяттям виконував це доручення. Однак політичні невдачі переслідували його одна за одною. Військова могутність Наполеона була на піку. Його солдати раз у раз розбивали війська австрійців і росіян. А укладення Тільзитського миру між Олександром I і Наполеоном в липні 1807 р., здається, остаточно поховало надію на розгром наполеонівської Франції. Слідом за цим послідувала й відставка Розумовського з посту російського посла у Відні.

До політичних проблем у житті Розумовського додалися й особисті. В грудні 1806 р. померла його кохана Єлизабет. Для графа смерть дружини стала сильним ударом. Він тяжко переживав цю втрату [3, с. 278].

Попри смерть дружини та відставку Андрій Кирилович залишився й надалі проживати у Відні.

Потроху після смерті Кирила Розумовського почали приходити в занепад і батуринські володіння. Французький мандрівник Шарль де Лагард де Шамбона, який відвідав Батурин у травні 1811 р., зафіксував картини запустіння в маєтку Андрія Розумовського, котрий майже не навідувався до цього міста: «Замок і сади Батурина представляють відсутність господаря, але носять ще характер свого шляхетного призначення. Я ходив подивитися в церкву на могилу маршала Розумовського; хоча скульптура в ній є посередньою, розмаїття різних видів мармуру, бронзи та позолоти доводить, наскільки марнославство шукає шляхів, щоб взяти тріумф над смертю...

Управитель цих маєтків (якого випадок дозволив нам зустріти у парку) запропонував з великою люб'язністю показати нам те, що є в цьому місці найцікавішого. Він керував цими великими маєтками ще за життя маршала, і картину, яку він нам змалював щодо цієї епохи, краще було помістити до арабських казок, ніж до простих дорожніх записів. Все те, що азійська вишуканість, смак і європейська пишність можуть тільки вигадати й створити, змагаються між собою в цьому сьогоденні: бали, вистави, турніри, гони зі смолоскипами, столи на сто приборів, ілюмінації, феєрверки тут відбувалися безперервно, додай ще сюди звуки гуркоту артилерії, що бехкає без перестанку, й ти отримаєш уявлення про тихе життя цього сільського житла. Однак що ж залишилося від такої пишноти? Глибока самотність; терен оплутав троянди; чудові алеї перетворилися на лісові хащі, більше не даруючи жодної чарівності для виду; соловейко більше не щебече тут пісень кохання; замок перетворюється на руїни; а в його широких апартаментах, де колись лунала радість бенкетів і веселість гостей, можна почути хіба що звук кроків, крик сови чи завивання вітру; ми зупинилися зрештою лише перед надгробком маршала, який, здається, поширює навколо нього весь той холод смерті, що приховує в собі. Ця самотня тиша мені нагадала роздуми Вольнея [Константен Франсуа де Шассбьоф, граф де Вольней (1757–1820) – французький просвітник, орієнталіст, політичний діяч. Вважав, що критерій істинності суджень лежить у відчуттях. – Є. Л.]: мені здалося, що серед цих руїн я побачив, як переді мною виринула тінь Розумовського; я запитав його про невідомі факти минулого століття; я хотів дізнатися в найменших подробицях про таке славетне для Росії правління й відновити, хоча б на миті, колишню велич цих місць; однак, щойно я запитав у своєї стомленої від оповідання про тисячі задоволень уяви про цю чарівну картину минулого, вона мені не надала нічого, крім якогось туманного образу, подібного до хаотичного вигляду цього палацу розчарувань»... [6; 9, р. 32–37].

В 1809 р., зайнявши Відень, Наполеон тимчасово розмістив у палаці Розумовського своїх солдат, а сам власник змушений був з нього тікати, побоюючись за своє життя. Але після відходу французів з Австрії законний власник знову повернувся до свого палацу. Наполеон кілька разів різними шляхами клопотав про відкликання Розумовського з Відня до Росії через його ворожу діяльність щодо франко-російського союзу. Однак ці заклики залишалися без відповідей з боку Олександра I [3, с. 416–423].

Незабаром російський двір знову потребував допомоги Розумовського як завзятого антинаполеоніста. Франко-російська війна, що вибухнула в 1812 р., вимагала від Петербурга великих військових, економічних і політичних зусиль. Одним з завдань тогочасної дипломатії стала нейтралізація Австрії, щоб не допустити цю державу до відвертого переходу до складу антиросійської коаліції, створеної Наполеоном. Для виконання низки завдань був залучений і 60-річний Андрій Кирилович Розумовський, який майже постійно проживав у Відні й був добре знайомий з місцевими урядовцями [3, с. 424–452].

Після поразки Наполеона та початку закордонного походу російської армії в 1813 р. оформлюється новий російсько-австрійський союз проти Франції. Незабаром Олександр I запросив Розумовського до своєї військової ставки, оскільки відчував гостру потребу в порадах досвідченого дипломата. В січні 1814 р. Розумовського цар зробив своїм уповноваженим на конгресі в Шатільйоні, тобто саме цей дипломат мав відстоювати позицію Російської імперії перед іншими учасниками антинаполеонівської коаліції [3, с. 453–492].

Із захопленням російськими військами Парижа Розумовський приїхав до французької столиці, щоб тут обговорити із західними колегами попередні умови мирного облаштування Європи після завершення наполеонівських війн, які мали бути пізніше затверджені Віденським конгресом. Вирушаючи з Парижа до Відня, Розумовський гостинно запросив імператора з дружиною пожити у його палаці й отримав від нього згоду [3, с. 493–509].

У 1814–1815 рр. частина урочистих заходів у Відні за участю російського монарха дійсно відбувалася у палаці Розумовського. Тут було влаштовано кілька балів, де збиралася блискуча аудиторія. Не дарма цей конгрес назвали «танцюючим». Серед поважної знаті, що кружляла в танцях, досить ефектно виглядала Варвара Олексіївна Репніна-Волконська, племінниця господаря палацу, дочка його старшого брата Олексія Кириловича Розумовського. В 1802 р. вона вийшла заміж за Миколу Григоровича Репніна-Волконського, котрий згодом стане генерал-губернатором Малоросії й пишатиметься гетьманськими традиціями своєї родини. Весілля зіграли у батуринському палаці Розумовських. Від цього шлюбу народилося кілька відомих дітей, зокрема, Варвара Миколаївна Репніна, яка згодом буде палко закохана в Тараса Григоровича Шевченка й надаватиме йому покровительство.

Під час урочистих торжеств, що супроводжували Віденський конгрес, у палаці Розумовського трапилося велике лихо. В січні

1815 р. у ньому сталася пожежа, яка знищила частину палацу та його багатий інтер'єр. У полум'ї загинуло багато картин, статуй та інших витворів мистецтва, які десятиліттями збирав цей дипломат-меценат. Допомога, яку надав погорільцю Олександр І, не могла покрити всіх витрат, завданих цим лихом [3, с. 509–558].

Віденський конгрес більш ніж на століття заклав фундамент порядку в Європі, який протримався в цілому до початку Першої світової війни. Участь у цьому конгресі стала останнім спалахом активності Андрія Кириловича Розумовського у великій політиці. Цар пропонував йому згодом пост канцлера імперії, але Розумовський дипломатично відмовився від цієї привабливої пропозиції. У подяку за роботу на Віденському конгресі Олександр І в 1815 р. надав Розумовському князівське достоїнство з титулом світлості [3, с. 559–603].

У період конгресу старий вже Розумовський зблизився з графинею Констанцією-Домінікою фон Тюргейм. Вона була на 33 роки молодшою від нього. Її врода, розум і манери вразили 63-річного Розумовського. Він запропонував їй свої руку і серце. В лютому 1816 р. Розумовський одружився вдруге. Хоча другу дружину почали інколи називати на російський манер Константиною Йосифівною, вона залишалася палкою католичкою й питання віри для неї були принциповими [3, с. 559–603].

Щастя від одруження швидко затьмарилося новою бідою. Під час верхової прогулянки Андрій Кирилович упав і зламав собі ногу. Ще однією проблемою стали борги, які наростали, як сніговий ком. Звиклий жити на широку ногу, Розумовський продав всі свої маєтки в Україні та Росії, залишивши тільки Батурин, але й той був відданий у заставу. Всі прибутки йшли на утримання віденського палацу.

Восени 1819 р. Андрій Кирилович привіз свою другу дружину Констанцію-Домініку та її сестру Луїзу до свого Батуринського палацу. Ймовірно зображення саме цієї будівлі зафіксоване на малюнку «*Das alte hölzerne Rasumoffskysche Hetmanspalas in Baturin* (Старий дерев'яний гетьманський палац Розумовського у Батурині)» Луїзи Тюргейм, яка восени 1819 р. гостювала у Батурині і зробила у своєму щоденнику натурні замальовки. Як зазначає дослідниця Батурина Н. А. Саєнко: «У центрі малюнка показана одноповерхова будівля із ґанком, оздобленим 6-колонним портиком і трикутним фронтоном. Значна кількість вікон, схематично показані прибудови та інші деталі цієї будівлі дозволяють висловити припущення, що авторка зобразила саме гетьманський будинок, який знаходився на Київській вулиці. На іншому своєму малюнку Луїза Тюргейм зобра-

зила інтер'єр кімнати, в якій мешкала у флігелі, зображеному на першому малюнку праворуч від палацу» [7; 8, с. 122–128].

Втім, вже незабаром, у 1821 р., за наказом Андрія Розумовського, великий дерев'яний палац розібрали на будівельні матеріали [8, с. 122–128].

У 1822 р. сестра його дружини – Лулу, яка фактично захопила в свої руки управління всіма фінансовими й господарськими справами старого Розумовського, наполягла на переїзді з Відня до Італії, де прожиття коштувало набагато дешевше. Палац було закрито, а всіх слуг розпущено.

Родина Розумовського переїхала до Італії, де перебував тоді й російський імператор. Знаючи від Андрія Кириловича, що жінки в Україні мають право на четверту частину спадку після смерті свого чоловіка, тоді як в Росії лише на сьому, Лулу змусила Розумовського звернутися до царя з проханням затвердити подібний заповіт на користь дружини. Втім царська відповідь надійшла лише за кілька місяців і була негативною, зважаючи на те, що майже все майно князя було під заставою [3, с. 559–603].

Через два роки Розумовські переїхали до Парижа. Проживши там ще два роки, сімейство повернулося до Відня. Звідси Андрій Кирилович звернувся до уряду нового царя Миколи I з проханням допомогти йому поліпшити матеріальне становище й затвердити заповіт для дружини. Російський імператор, зважаючи на заслуги старого дипломата, затвердив йому довічну пенсію у 10 тис. рублів на рік [3, с. 559–603].

Але це не дуже рятувало ситуацію. Старий Розумовський був у боргах, погасити які він був не в змозі. Його постійно переслідували кредитори. Тому сльозливі послання линули до Петербурга від Розумовського й надалі. Його віденський палац також був відданий під заставу [3, с. 559–603].

Андрій Кирилович дуже хворів. У нього дуже ослабли очі, не слухалися руки та ноги. Він готував останні розпорядження на випадок своєї кончини. Під впливом своєї дружини Констанції та її сестри Лулу – фанатичних католичок – Андрій Кирилович всупереч батьковим настановам погодився перейти в латинський обряд. Незадовго до своєї смерті Розумовський став католиком.

Він помер 11 (23) вересня 1836 р. Оскільки перед смертю Розумовський під тиском своєї дружини та її сестри відірвався від православної віри, Микола I, який негативно ставився до таких фактів, розпорядився зменшити пенсію його вдові, яка пережила свого чоловіка на 31 рік. Тіло Розумовського було відспіване за католи-

цьким звичаєм і поховане у фамільній усипальниці Тюргеймів поблизу Швертберга [3, с. 559–603].

Батурин та інше майно Розумовського, яке давно вже перебувало під заставою, перейшло до державної скарбниці.

Так закінчилося життя одного з синів останнього гетьмана України та одного з найвідоміших дипломатів епохи. Віденський палац Розумовського, зведений у дусі класицизму, зберігся до нашого часу. Він розташований на вулиці, що носить ім'я Розумовського. Довгий час тут розміщувалося Федеральне геологічне товариство, а нині будівлю приватизовано. На заході, коли звучить прізвище Розумовський, освіченим людям насамперед спадає на думку постать саме Андрія Розумовського, як відомого дипломата та мецената, покровителя Бетховена.

Народжений у гетьманській столиці Глухові від батька-українця та матері-росіянки, Андрій Розумовський все своє життя присвятив служінню Російській імперії, але для життя обрав Західну Європу, не бажаючи повертатися на батьківщину. Однак певний український сентимент завжди був притаманний йому. Він пишався тим, що його батько був українським гетьманом. Серед численних маєтків, які він поступово розпродував за борги, Андрій Кирилович зберіг лише Батурин, до якого відчував найсильніший потяг. Власником цього маєтку він залишався з 1803 по 1836 р., залишивши яскравий слід в історії колишньої гетьманської столиці.

І наостанок. Росія вшановує пам'ять видатного дипломата, який сприяв посиленню могутності її імперії. У Відні та Неаполі через клопотання посольств Російської Федерації урочисто відкриті меморіальні дошки, присвячені цьому діячу як видатному росіянину. Так поширюються історичні уявлення крізь призму російського бачення.

Рід Розумовських тісно пов'язаний з історією України. Він дав багатьох видатних представників. Чи не варто нам активніше говорити про українську присутність у світі та відомих українців?

Література

1. Васильчиков А. А. Семейство Разумовских. Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1880. Т. 1. 560 с.
2. Васильчиков А. А. Семейство Разумовских. Ч. 1: Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1882. Т. 3: Светлейший князь Андрей Кирилович. 530 с.
3. Васильчиков А. А. Ч. 2. Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1887. Семейство Разумовских. Т. 4: Светлейший князь Андрей Кирилович. 603 с.

4. Головіна І. Бетховен і українська музика. URL: <http://salat.com.ua/bethoven-i-ukrayinska-muzika/> 04.06.2021.
5. Луняк Є. М. Батуринські листи Андрія Розумовського дружині (1799–1800 роки). *Батуринська старовина*. Вип. 6 (10). Ніжин, 2017. С. 114–126.
6. Луняк Є. М. Глухів і Батурин у 1811 р. за свідченнями французького мандрівника Шарля де Лагарда де Шамбона. *Батуринська старовина*. Чернівці, 2020. Вип. 8 (20). С. 71–78.
7. Наумова В. «Палладієв вкус» графа К. Г. Разумовського і його ближайшого оточення. *Архитектурное наследство*. Санкт-Петербург: Коло, 2017. Вып. 66. С. 103–115.
8. Саєнко Н. А. Історична топографія Батурина XVII–XVIII ст. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України. Чернівці, 2021. 230 с.
9. La Garde-Chambonas A.-L.-Ch., comte de. Voyage de Moscou à Vienne par Kiow, Odessa, Constantinople, Bucharest et Hermanstadt; ou Lettres adressées à Jules Griffith: par le comte de Lagarde. Paris: Chez Treuttel et Würtz, 1824. VIII+440 p.

References

1. Vassil'chikov A.A. (1880). *Semeystvo Razumovskikh* [The Razumovsky Family]. Т. 1. Sankt-Peterburg [in Russian].
2. Vassil'chikov A.A. (1882). *Semeystvo Razumovskikh* [The Razumovsky Family]. Т. 3. Part. 1. Sankt-Peterburg [in Russian].
3. Vassil'chikov A.A. (1887). *Semeystvo Razumovskikh* [The Razumovsky Family]. Т. 4. Part. 2. Sankt-Peterburg [in Russian].
4. Holovina I. (2021). *Betkhoven I ukrayins'ka muzyka* [Beethoven and Ukrainian music] <http://salat.com.ua/bethoven-i-ukrayinska-muzika/> 04.06.2021.
5. Luniak Y.M. (2017). Baturyns'ki lysty Andriya Rozumovs'koho družyni (1799–1800) [Letters of Baturin from Andrey Razumovsky to his wife]. *Baturyns'ka starovyna – Baturin Past*. №6 (10). 114–126 [In Ukrainian].
6. Luniak Y.M. (2020). Hlukhiv i Baturyn u 1811 rotsi za svidchenniamy frantsuz'koho mandrivnyka Charles de La Garde-Chambonas [Hlukhiv and Baturin in 1811 according to the testimonies of French traveller Charles de La Garde-Chambonas]. *Baturyns'ka starovyna – Baturin Past*. №8 (20). 71–78 [In Ukrainian].
7. Naumova V. (2017). «Palladiyev vkus» grafa K.G.Razumovskogo i yego blizhayshego okruzheniya [«Palladiyev vkus» of count K.G.Razumovsky and his inner circle]. *Arkhitekturmoye nasledstvo – Architectural legacy*. Sankt-Peterburg. № 66. 103–115 [In Russian].
8. Sayenko N.A. (2021). *Istorychna topohrafiya Baturyna XVII–XVIII* [Baturin's historical topography XVII–XVIII]. Thesis. Chernihiv [In Ukrainian].
9. La Garde-Chambonas A.-L.-Ch., comte de. Voyage de Moscou à Vienne par Kiow, Odessa, Constantinople, Bucharest et Hermanstadt; ou Lettres adressées à Jules Griffith: par le comte de Lagarde. Paris: Chez Treuttel et Würtz, 1824. VIII+440 p. [In French].

Luniak Y. M.

Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department of History of Ukraine
Nizhyn Gogol State University
lunyak@ua.fm

Andrey Razumovsky and Baturin

The article examines the life path of Andrey Kirillovich Razumovsky, son of the last hetman of Ukraine, outstanding diplomat of the Russian Empire of the late XVIIIth – early XIXth centuries, long-term Russian ambassador in Vienna. Particular attention is paid to the relations of Andrey Razumovsky with Baturin, the former hetman capital, where his father's estate (Kirill Grigoryevich Razumovsky) was located. The article analyzes his economic activities and uses materials from biographical research about Andrei Razumovsky (first of all the multivolumed work Alexander Alexeyevich Vassil'chikov «The Razumovsky family»), his published correspondence, pictorial sources, topographic surveys. The conclusion was made about the significant contribution of this figure to the history of Baturin.

Key words: Andrey Kirillovich Razumovsky, diplomacy, Baturin, Hetmanate, Russian Empire, Vienna.

УДК 94 (477.51) «XVII–XIX»

DOI 10.31654/2520-6966-2021-15i-105-19-35

Лейберов О. О.

старший викладач кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
e-mail: lejberov@ukr.net

Генеалогія та соціальна генеза дворянського роду Панченків (середина XVII – XIX століття)

Стаття присвячена розгляду кількох аспектів соціальної історії малоросійського дворянства XIX століття. На основі архівних документів, які вперше вводяться у науковий обіг, автор, на прикладі дворянського роду Панченків з міста Ніжина, простежує складний процес нобілітації нащадків козацько-старшинської родини у загальноімперське дворянство. Порівнюючи ці процеси на Лівобережжі та на землях Правобережної України, автор виявляє спільні риси та регіональні відмінності. Вивчивши та проаналізувавши генеалогічні, геральдичні, сфрагістичні джерела, дослідник звертає увагу на труднощі, які виникали у нащадків козацьких родин у доведенні свого «шляхетного походження». На прикладі родини Панченків можна констатувати, що цей процес затягнувся майже на два десятиліття, а якщо брати до уваги скільки років прослужив представник родини Іван Іванович Панченко, щоб отримати «стартові можливості» для початку процесу доведення свого благородства, то слід говорити про ціле життя. Нащадок славетного козацького роду, батько, дід, прадід якого служили у Війську Запорізькому, ходили у походи з Богданом Хмельницьким, Іваном Самойловичем змушений всіма, навіть іноді не зовсім законними шляхами, доводити своє походження. Прагнення опинитися у складі благородного дворянства та перебрати на себе та свою родину станове пільги, притаманні дворянству, штовхають пошукачів іноді до відвертого обману. Аналіз архівних документів дозволяє не лише простежити життєвий та кар'єрний шлях «простої людини з малоросійської провінції», а й визначити та оцінити її світоглядні та ціннісні орієнтації, поглянути через кілька століть на сімейно-інтимний та побутовий бік життя.

Ключові слова: Панченки, дворянська родина, генеалогія, соціальна історія, архівні джерела, нобілітація.

Із здобуттям Україною незалежності у вітчизняній історичній науці розпочався новий етап розвитку. На відміну від попереднього радянського він вирізняється значними якісними змінами. Вітчизняна історіографія відмовилася від догматичного трактування історичних подій, однобічного погляду на історію. Відкриття нових фондів

архівних установ, які до цього часу були не доступні дослідникам, призвело до суттєвого розширення джерельної бази. Науковці почали активно вивчати проблематику та тематику тих історичних періодів, що у радянські часи не відносилися до «перспективних» у плані вивчення. Як наслідок, результатами роботи українських істориків стали сотні тисячі праць, що вирізнялися актуальністю запропонованих дослідницьких тем, використанням документів, які до цього ще не були введені у науковий обіг, новими, прогресивними методичними підходами дослідження та різноманіттям висновків.

У період незалежності вітчизняна історіографія поповнилася значним науковим доробком у плані соціальної історії XVII–XIX століть. Одним з найважливіших напрямків дослідження стало вивчення історії українського шляхетства як окремого соціального стану. Вивчення дворянства, як привілейованої корпоративної групи, його місця в структурі тогочасного суспільства, родинної історії шляхетських фамілій, родових груп зв'язаних спорідненістю та генеалого-біографічні дослідження окремих представників дворянських фамілій можуть слугувати для узагальнень, що стосуються історії та ментальності цілого соціального прошарку. Вивчення та аналіз архівних документів, що висвітлюють історію дворянства різних регіонів України, що входили до складу Російської імперії, дає можливість не тільки вивчити невідомі та малодосліджені аспекти регіональної історії, а й дослідити мікроісторичні об'єкти для того, щоб зробити макроісторичні висновки. Узагальнення генеалого-біографічних фактів, встановлення загальних тенденцій у регіональних корпоративних мікрогрупах залишається перспективним напрямком подальших наукових пошуків.

Дослідження історії шляхетських родів та українського (малоросійського) дворянства в цілому, традиційно привертало увагу вітчизняних істориків. На сьогоднішній день історіографія даної проблеми вже нараховує значну кількість солідних наукових досліджень [1–4]. Особлива увага в них приділялась питанням становлення українського дворянства, як окремого стану, місця, яке воно займало у суспільстві та бюрократичній системі держави, колективній свідомості та менталітету. Не залишились поза увагою дослідників проблеми економічного та майнового становища дворянства. Однак слід також зауважити, що об'єктом дослідження, як правило, ставали групи вищого або середнього дворянства, залишаючи поза увагою найбільш масовий прошарок дрібнопомісного провінційного дворянства. На нашу думку, це пов'язано з недооцінкою тієї ролі, що грали представники привілейованого стану у соціально-економіч-

ному житті «малоросійської провінції» імперії. Порівняно з іншими станами, дворяни провінційних міст були найбільшими землевласниками, дворянські господарства (особливо до реформи 1861 р.) значною мірою формували економіку країни та визначали економічний облік провінції. В силу майнового і соціального положення, освітнього стану дворянства, реалізація імперських програм та реформ на місцях не могла обходитися без її участі.

Разом з тим життя та діяльність представників національної еліти Чернігівщини XVII–XIX століть залишається малодослідженою проблемою. Питання формування та генезису місцевого дворянства даного регіону, процес його nobілітації та входження до складу загальноімперського російського дворянства знайшли своє відображення у низці робіт місцевих істориків-краєзнавців [5–8]. Комплексне залучення та поєднання письмових, генеалогічних, геральдичних та сфрагістичних джерел дозволяють дослідникам скласти найбільш повне та об'єктивне уявлення не тільки про становище провінційного дворянства в цілому, історію життя та діяльності його окремих представників, що належали до конкретних дворянських родин, а й детально розглянути та дослідити процеси легітимізації та nobілітації представників і нащадків козацької старшини, які становили левову частку майбутнього Лівобережного дворянства.

Типовим прикладом цих процесів може слугувати історія ніжинської шляхетної родини Панченків. Родинні документи, подані на доведення свого дворянського походження, зберігаються у фондах Відділу державного архіву Чернігівської області у місті Ніжині. Поява цього комплексу документів, датованих 1804 р., ймовірно пов'язана з повторним поданням представником дворянської родини, титулярним радником Іваном Івановичем Панченком доказів на своє шляхетське походження.

У XVIII – на початку XIX століття належність до дворянського стану було не лише головним фактором, що визначав не лише все подальше життя людини, а й забезпечував їй гарне майбутнє. Належність до дворянського стану та доведення свого шляхетського походження закріплювали за людиною низку суттєвих соціальних переваг. «Жалувана грамота дворянству...» 1785 р. Катерини II остаточно закріпила та розширила права «вищого стану». Вона надавала представникам дворянства не тільки особисті права – право на дворянську гідність, захисту дворянської честі та життя, звільненням від тілесних покарань та обов'язкової державної служби, а й підтверджувала майнові права, у тому числі право володіння селянами-кріпаками. Дворянство мало судові привілеї та

можливість корпоративної самоорганізації. Це активізувало одразу два взаємопов'язані процеси. Перший, як слушно зазначали у своєму дослідженні вітчизняні науковці О. Гуржій та Ю. Русанов: «... досить тривалий і суперечливий процес боротьби представників козацької старшини та шляхти за дворянські права та привілеї. По суті, період кінця XVIII – початку XIX ст. в генеалогічній історії старшини слід характеризувати як утилітарний (практичний), ключовою ознакою якого стало обґрунтування права «нового панства» на привілейоване (дворянське) становище у суспільній ієрархії Російської імперії» [2, с. 67].

Другий – це облік, контроль та регулювання з боку державних органів та установ, процедури внесення нових членів до дворянської спільноти.

Процес перетворення козацької старшини на дворянство складався з трьох взаємопов'язаних процесів: отримання й закріплення земельної власності; отримання російських службових рангів, які давали право на дворянство; nobilitації або процедури документального підтвердження дворянських прав. У середині-кінці XVIII століття процедура внесення нових родин до дворянського стану відбувалася по спрощеній схемі. Достатньо було надати у губернську дворянську комісію документи або їх копії, що підтверджували благородне походження. Підтвердженням цього є той факт, що І. І. Панченко разом із родиною був внесений до II частини «Родословної книги Чернігівської губернії дворянським родам по алфавіту складеній 1790 року грудня 15 дня» [9, арк. 92]. Однак у останні роки правління Катерини II, а тим більше у роки правління імператора Павла I та на початку царювання Олександра I такий спрощений механізм зарахування з боку влади до нових кандидатів був замінений більш жорстким та вибагливим. Разом з тим під «розбір шляхти» потрапили вже внесені у дворянські родословні книги родини. Саме тому нащадкам козацької старшини знову прийшлося проходити повторну процедуру доказу шляхетства. Стаття 83 «Жалуваної грамоти...» чітко визначала перелік необхідних для цього документів: дипломи на пожалування дворянства, патенти на чин, герби, накази на пожалування маєтностей та кріпаків, докази про дворянську службу предків, родовідний розпис родини. При обробці значного масиву поданих на доказ шляхетства документів, звертає на себе увагу те, що, незважаючи на їх стандартний перелік, у кожному конкретному випадку кандидат обмежувався набором тих документів, які міг знайти у якості підтвердження. Аналізуючи ці процеси на теренах Російської імперії, слід відмітити певну

особливості. Так, у корінних російських губерніях кандидати переважно надавали патенти на чин або дипломи на пожалування дворянства, на Правобережній Україні – документи про шляхетське (польське) походження, підтверджене 12 свідками-дворянами, метрики та родинні розписи. Нащадки козацької старшини Лівобережної України, як правило, надавали родовий розпис, документи про службу та нагороду козацькими чинами предків у гетьманських установах (які не визнавалися російським урядом як такі, що автоматично надають дворянство), іноді уточнюючі документи – зображення та опис гербів, печаток тощо.

Іван Іванович Панченко подав на доведення свого шляхетного походження зображення родового герба з описом, відбиток печатки, родовий розпис та свій формулярний список (документ про службу).

Одним з важливих аспектів підтвердження дворянського походження для представників нобілітованої козацької старшини було питання їх походження. Чи вони були нащадками шляхти, що переселилася сюди у часи Річі Посполитої, тобто «поляками», або були місцевими, «українцями». Як відмічав відомий український історик кінця ХІХ століття О. М. Лазаревський, «Свідчення про «вихід» предків з Польщі було звичайною вказівкою не на просте, а на шляхетське походження, оскільки вважалося, що з цього регіону могли походити лише шляхтичі» [10, с. 137]. Саме тому І. І. Панченко неодноразово заявляв про своє польське коріння. В усіх документах поданих на розгляд Дворянській комісії є про це згадки та натяки.

Першим доказом шляхетського походження родини Панченків, на думку кандидата, повинен був стати родовий розпис, за яким можна прослідкувати генеалогічну історію родини. Розпис родини Панченків, як і всі родоводи кінця ХVІІІ – початку ХІХ століття, починається фразою – кліше: «Подальше походження предків моїх покрито невідомістю. Але прадід мій Стефан Панченко служачи з молодих своїх років у Війську Запорозькому військовим товаришем, під час підданства гетьмана Богдана Хмельницького, з Військом Запорізьким та народом малоросійським, з містами та землями під Всеросійське Самодержавство... у 1654 році залишився на своєму маєтку у полку Переяславському і служив престолу військову службу з власного помістя до своєї смерті, яка сталася у поході під Чигирином у 1678 році, ні чинами, ні почестями не був пожалуваний... дід Пантелеймон та батько Іван Панченко також вотчинами та нагородами ніякими пожалувані не були, а продовжували служити Всеросійському Престолу військову службу з власного свого помістя у чинах малоросійських тоді бувших. Дід, за гетьмана Самойловича

у поході під Перекопом 1687 року військовим товаришем, а потім у багатьох походах був, а у поході під Коломаном 1713 року життя своє закінчив. Батько залишившись у сирітстві, малолітнім був вихованій своячниками, які до його повноліття померли. По досягненню повноліття, батько оселився у місті Ніжині. Був у походах Кримських 1736, 1737 та 1738 років, коли Очаків та Перекоп взяті були, значковим товаришем... Під час бувшого у місті Ніжині 1771 року сильного морового повітря... батько мій помер» [11, арк. 175]. Наявний родовід, незважаючи на його обмеженість (адже наведені дані всього на предків, що представляли три покоління, а це приблизно всього 100 років) носить цілісний інформаційний характер. Стає зрозумілим, що родина Панченків не належала до польської шляхти, а була представлена вихідцями з козацької верхівки і тільки перебувала на польській королівській службі. Відсутність сталої належності саме до польської шляхти, свідчить швидко переорієнтація прадіда Стефана на службу московському престолу та підтримка ним антипольського виступу гетьмана Богдана Хмельницького.

Іншим доказом шляхетного походження родини Панченків, яке на думку кандидата, напряму підтверджував її польське коріння була наявність родового герба. У документах Панченка міститься його кольорове зображення та опис. «Герб Яструбець на печатці Панченковій зображений. У полі блакитному підкова золота, а в ній усередині хрест золотий. Зверху корона над якою яструб, що підніс крила вгору, щоб злетіти, на правий бік повернутий. У правій нозі таку ж саму підкову з хрестом золотим тримає». Він зазначав, що «про цей герб у паперах та «саморучних» записах мого покійного батька, Івана Панченко зазначалося, а до того ж ... батько мій часто переказував, що предкам його, Панченкам, польським шляхтичам, від присвітлішого короля польського Болеслава Хороброго в року 950 пожалуваний був за військові їх послуги». Однак потім він додавав, що «на все це існували підтверджуючі папери...», але зазначив, що «... за частими у попередні роки нещасними випадками та сирітством у малолітстві батька мого та участі його у кримських походах, а також великої пожежі 1756 року у місті Ніжині, невідомо де поділися». На завершення він наголосив, що папери та записи, які ще залишалися у батька, остаточно зникли у 1771 році під час епідемії «морової сильної язвы», під час якої помер його батько. Найімовірніше, вони були вилучені та спалені, як речі хворого, що помер від недуги. У XVIII столітті така практика була обов'язковою у боротьбі з поширенням епідемічних хвороб. На завершення І. І. Панченко доповів, що «тільки на одній особистій печатці той герб, на

якому рік 950 зображений, залишився», але відбитку печатки у справі не має [11, арк. 177]. З цього документу не можна зробити однозначних висновків. Наявність родового герба (це підтверджують дослідники О. Мілорадович, В. К. Лукомський та В. Л. Модзалевський) свідчить про шляхетське походження родини, але з документу не зрозуміло, чи були Панченки польськими шляхтичами [12, с. 266; 13, с. 129].

Навіть прізвище Панченко не польського, а українського походження. Воно походить не від слова «пан», а утворено від хрестильного імені патроніму. В українській традиції є типовою модель утворення прізвищ від повних або скорочених хрестильних імен за допомогою суфіксу -енко. Прізвищ на -енко, що утворені від скорочених форм хрестильних імен в українській мові навіть більше ніж прізвищ утворених від повних форм. У більшості випадків вони утворені від зменшувальних форм на -ко; к перед -енко переходить в ч, і тоді прізвище закінчується на -ченко. Панченко – Панько – Пантелеймон або Панкрат або Панас / Опанас [14, с. 206]. У даному випадку прізвище походить від імені діда Івана Івановича – Пантелеймона.

Окрім родового герба, який повинен був переконати Комісію у дворянському походженні родини Панченків, Іван Іванович надав ще документи про свою військову та статську службу.

З формулярного списку, складеного у 1804 р. та поданого ніжинському маршалу повітового дворянства, стає зрозумілим, що Іван Іванович Панченко народився у 1746 році. Крім нього, у родині було ще двоє молодших братів – Василь та Яків [9, арк. 92].

Іван Панченко, «наслідуючи предків своїх», поступив на військову службу в грудні 1758 року у малоросійський козачий Ніжинський полк та «продовжував службу на своєму власному утриманні». 20 грудня 1762 р. він стає підканцеляристом, у липні 1764 року вислужив ранг канцеляриста, через чотири роки зайняв посаду писаря. 1 липня 1775 р. був підвищений до сотенного атамана. У 1776–1777 роках він брав участь у військовому поході «у сторону Криму». Це, найімовірніше, за все є свідченням участі І. Панченка у поході генерал-поручика О. Прозоровського на Кримський півострів. Російська влада, після підписання Кючук-Кайнарджийської мирної угоди з Османською імперією, що завершила чергову російсько-турецьку війну 1768–1774 рр., не полишала надії приєднати Крим. Скориставшись тим, що турецькі війська не були виведені з території півострову, а залишалися у місті Кафі, О. Прозоровський розпочав наступ і укріпився на Перекопі. З середини грудня 1776 р. Російський 20-ти тисячний корпус під керівництвом генерал-поручи-

ка О. Суворова розпочав поступовий наступ проти військ хана Девлет-Гірея. На середину березня 1777 р. російські війська підійшли до Карасубазару та Індолу та зайняли Кафу. У цей час в Криму висадився російський ставленик – Шахин-Гірей, якого татарська знать обрала новим кримським ханом, замість Девлет-Гірея, що втік до Стамбулу. Згадка у документах І. Панченка, про його участь у поході, є підтвердженням того, що на допомогу російській регулярній армії були прислані малоросійські козацькі полки. Але, найімовірніше скоріше за все активної участі у військових операціях вони не брали, залишаючись у тилу для оборони та підтримки комунікацій. Це єдине свідчення у документах Панченка, про його участь у безпосередніх військових походах. Викликає подив, що людина, яка почала службу у роки Семирічної війни (1757–1763 рр.), на роки служби якої припала війна з Барською конфедерацією (1768–1772 рр.) та російсько-турецька війна, брала участь тільки у єдиному військовому поході і не була учасником жодної битви. У формулярних списках представників ніжинського дворянства, що проходили службу у той же час в полках регулярної армії, свідчення про їх участь у зазначених бойових компаніях присутні (К. М. Салеман, Д. Д. Штейгер, Ф. В. фон дер Брінкен, Г. Я. Почека, брати В. М. та К. М. Соханські та інші). На нашу думку, це є свідченням того, що Ніжинський козацький полк у 2-й пол. XVIII ст. активної участі у військових компаніях практично не приймав. Малоросійські козацькі полки на той час вже значно поступалися підрозділам регулярної армії (в озброєнні, дисципліні, забезпеченні), тому російський уряд намагався використовувати їх виключно для несення тилової та охоронної служби.

26 квітня 1782 р. він отримує чин військового товариша (ранг у малоросійському козачому війську, що відповідав званню унтер-офіцера). Після реформування козацьких полків у регулярні карабінерні, він проходив службу у новоствореному Ніжинському 6-ті ескадронному полку. У цьому полку він служив з 1 вересня 1783 р. «суболтер афіцером» (правильно – субалтер-офіцер; у російській армії це звання надавалося молодшому командирі роти, але такому, що не командував підрозділом та не займав посад в управлінні військовою частиною – Л.О.) аж до свого звільнення з військової служби 27 листопада 1787 року. Після абшиту (відставки) був нагороджений чином порутчика. За 25 років служби у малоросійському козачому війську Іван Панченко пройшов шлях від звичайного казака до військового товариша. За роки військової служби І. Панченко не зміг покрити себе військовою славою, не отримав бойових нагород та

зовсім не покращив своє матеріальне становище. Але за чотири роки служби у регулярній кавалерії він вислужив обер-офіцерський чин поручика, що відповідав статському чину XII класу губернського секретаря. Чин губернського секретаря не надавав права на спадкове дворянство, а чин армійського поручика таке право гарантував. Таким чином, І. І. Панченко виконав першу умову – спромігся отримати військовий чин (службовий ранг), який надавав право на спадкове дворянство.

Одразу після звільнення з військової служби І. Панченко перевівся у статську. Як зазначає російська дослідниця Л. Ф. Пісарькова: «Для багатьох дворян, особливо у кінці XVIII – на початку XIX століть, кар'єра чиновника розпочиналась після виходу з відставки з військової служби. З прийняттям Маніфесту про дворянські вільності (1785 р.) вплив військових на цивільну службу посилювався. Вважалося, що військовий – здатний на все. Військова служба вважалася школою майбутніх адміністраторів і тому адміністративні посади були нагородою за військові досягнення». Далі вона наголошувала, що: «у повітових містах військові займали посади городничих, повітових суддів, земських ісправників, скарбників, підсудків, отримуючи чини з 8-го по 11-й клас «за уряд» (на час перебування на посаді) ... бажаних їх отримати було більше ніж самих вакансій, тому не останню роль у цій справі грала протекція» [15, с. 128]. Такі впливові покровителі у І. І. Панченка знайшлися, адже він одразу був прийнятий у штат Ніжинської дворянської опіки (спеціальний орган дворянського самоврядування, що був створений для опікунства над дворянськими сиротами, вдовами, старими, недієздатними та марнотратниками. Крім того, у розпорядженні опіки перебували виморочні маєтності – рухоме та нерухоме майно, що втрапило власника та на яке не заявлено прав наслідування). Бригадир Андрій Якович Жураковський, колишній полковник Ніжинського полку та один з найбагатших поміщиків повіту, влаштував його на посаду протоколіста (з окладом всього 20 крб на місяць). Дивує тільки те, що І. І. Панченко, який до цього в армії вислужив чин поручика, отримав посаду канцелярського службовця, яка не давала йому класного чину. Але дуже швидко, завдяки значному досвіду практичної роботи, гострому розуму (що відмічали сучасники) та діловим якостям, він був призначений «на виконання письмових справ». Одночасно з 1788 по 1794 рр. «по вибору дворянства та затвердженню керівництва» служив у канцелярії маршала Ніжинського повітового дворянства М. Я. Почеки.

Незважаючи на те, що І. Панченко займав спочатку тільки посаду протоколіста, а тільки з часом отримав чин XII класу – губерньського секретаря, що відповідав його військовому званню поручика, на новому місці служби він значно поправив своє матеріальне становище. Про таких тоді писали: «... щоб владнати справу у палаті, треба було звернутися до секретаря. За деяку, доволі помірну нагороду, він ...задовольняв прохання або прискорював хід справи». Тому і не дивно, що у «Родословній книзі дворянських родів Чернігівської губернії» за 1790 р. значиться, що у його володінні є «купівлею придбаних 30 душ обох статей у повіті Ніжинському у двох хуторах» [11, арк. 178]. У кінці XVIII ст. масово фіксувалися випадки, коли селян разом із землею купували канцелярські службовці (які переважно більшістю не були спадковими дворянами, а тому не мали права здійснювати такі операції) та перетворювалися на поміщиків. Так відомий мемуарист, майбутній таємний радник П. В. Хавський, що служив губерньським секретарем у Рязанському повіті, пояснював купівлю свого помістя «... по праву імені секретаря». Влада намагалася з цим боротися, але відчутних результатів у цій боротьбі не досягла. Після цього І. Панченко виконав другу умову на шляху до перетворення у повноправного дворянина – отримав та закріпив за собою земельну власність.

Подальша чиновницька кар'єра І. Панченка в цілому складалася доволі успішно. У 1794 р. його перевели на службу в Ніжинський земський суд на посаду дворянського засідателя, де він служив до 30 листопада 1796 р. Після цього майже рік він служив у Ніжинському повітовому суді, а після був знову переведений у Ніжинський нижній земський суд на посаду дворянського засідателя. Тут він вислужив чин титулярного радника і 9 січня 1800 року вийшов у відставку. Титулярний радник відносився до найнижчого розряду статських чинів і його власник не потрапляв у групу середнього та вищого російського чиновництва. Однак І. І. Панченку пощастило, він вийшов у відставку раніше відомого наказу «про іспити на чин» (1809 р.), який закритим доступом більшості чиновників у так зване «восьмикласне дворянство» (чини колезького асесора (VIII клас), що надавав особисте дворянство та статського радника (V клас), що забезпечував його власнику право на спадкове дворянство, тепер надавалися тільки за наявності університетського диплому або після здачі відповідних іспитів у об'ємі університетського курсу). Він не потрапив у когорту «вічних титулярних радників», якими були відомі гоголівські герої Акакій Акакієвич Башмачкин з «Шинелі» та Аксентій Іванович Поприщин із «Записок божевільного». Навряд чи

І. Панченко колись задавався питанням: «Отчего я титулярный советник, и с какой стати я титулярный советник?» [16, с. 186].

Після виходу у відставку І. Панченко проживав «у власному будинку в повітовому місті Ніжині разом із родиною». Ще у 1770 році, він одружився на дочці священника Марії, яка була на дев'ять років молодшою. Вона народила йому шістьох дітей, але вижили тільки двоє – старший Стефан та молодший Харлампій (1789 р. н.).

Перебуваючи у відставці він не полишав активного громадського життя. Знання та досвід І. Панченка стали у пригоді, коли він «по волі керівництва та по вибору дворянства» у 1800–1804 рр. був членом комісії по «истреблению зловредной саранчи», наשהя якої повіт переживав на початку ХІХ століття. Як зазначає вітчизняний дослідник О.В. Воловик, у цей час від сарани дуже часто страждала південна частина Росії, передусім Лівобережна Україна. Особливо ситуація погіршувалася, коли це стихійне лихо тривало кілька років поспіль [17, с. 19]. Проблеми, пов'язані з нашествиям сарани, відносилися у тогочасній Російській імперії до компетенції місцевої влади. Це було цілком закономірно, адже нерозвиненість транспортної інфраструктури та відносна повільність поштового сполучення, не дозволяли центральній владі вчасно та адекватно реагувати на проблему. Сарана не тільки знищувала врожай та посіви, що призводило до голоду та зубожіння, а й тягло за собою неможливість населення постраждалих територій у повному об'ємі виконувати повинності (забезпечення продовольством армійських частин, що квартирувались у регіоні) та виплачувати державні податки. У методах боротьби зі шкідниками на початку ХІХ століття, місцева влада керувалася сенатськими інструкціями 1748 р., де передбачалося «обкопувати місця, де плодилася сарана, ровами, випалювати її соломою та витоптувати худобою, а також застосовувати інші заходи до її знищення» [17, с. 20].

Водночас, як голова іншої дворянської комісії він контролював стан запасних хлібних магазинів та їх наповнення продуктами. Запасні хлібні магазини – спеціально створені урядом або місцевими суспільними установами склади хлібних запасів на випадок голоду чи дорожнечі, або для позики чи продажу хліба за дешевими цінами. У Російській імперії вони почали утворюватися за часів правління Петра І. На початок ХІХ століття запасні хлібні магазини довели свою нерентабельність у всіх країнах Західної Європи. Незначні запаси хліба, що в них зберігалися не могли забезпечити потреби всього голодуючого населення або істотно вплинути на зростання хлібних цін. Разом з тим існування таких казенних мага-

зинів вимагало величезних фінансових затрат (організація нових, утримання старих магазинів, постійний нагляд та контроль за збереженням хліба). Але у Російській імперії вони продовжували своє існування аж до початку Першої світової війни.

У 1802 р. І. І. Панченко проревізував козацькі магазини у самому Ніжині, а у 1804 р. – поміщицькі магазини у містечку Веркіївці та селах Дримайлівці, Липовому Розі, Великій та Малій Кошелівці, Переяславці, Заньках та хуторах Городковському та Бобрицькому, причому у деяких магазинах була зафіксована солідна нестача хлібних запасів, але, як свідчать документи, цю справу вдалося владнати «майже по-тихому». Хліб був частково повернутий до магазинів, а його розтратників так і не вдалося знайти [11, арк. 179]. Саме у цей час Іван Іванович Панченко та його родина була остаточно nobilitована. Чернігівська дворянська комісія, розглянувши його документи, затвердила «його та його нащадків» у дворянських правах остаточно.

Точна дата смерті І. І. Панченка не відома, але найвірогідніше за все він помер між 1805 та 1811 рр. У документах, що датуються жовтнем 1811 р. власником селян-кріпаків записаних за родиною Панченків, вже був його син Харлампій [18, арк. 44 зв.].

Подальшу долю представників родини Панченків можна прослідкувати за архівними джерелами та науковими розвідками Г. А. Мілорадовича. Старший син Івана Івановича – Стефан із-за слабкості здоров'я ніде не служив та чину не мав. Він рано одружився, швидко овдовів та на його вихованні знаходився малолітній син Михайло. Стефан з сином проживав у батьків, але помер раніше за батька. Михайло також помер малолітнім, тому родина Панченків продовжилася тільки по лінії молодшого сина Харлампія Івановича [19, арк. 149 зв.]. У Харлампія, який вислужив тільки чин губернського секретаря, були сини Єлисей (1814 р. н.), Амфіан (1824 р. н.) та Микола (1827 р. н.). Перший був медичним інспектором Астраханського порту, вислужив чин дійсного статського радника і був одружений на Софії Петрівні Поскочиній. Молодший отримав тільки найнижчий чин XIV класу колезького реєстратора. Однак всі брати були визнані у дворянській гідності сенатським наказом № 3335 від 1 вересня 1847 [12, с. 266]. У Єлисея був син Петро (1856 р. н.), а у Миколи – Олександр (1861 р. н.) та Михайло (1863 р. н.). Останній був одружений на Наталії Михайлівні Лущик [12, с. 267]. Слід зауважити, що представники родини Панченків і дотепер проживають у місті Ніжині.

Підводячи підсумки, слід наголосити, що дослідження соціальної історії окремих груп, корпорацій та станів не можливе без вивчення родової історії їх окремих представників. Аналіз історичних реалій, повсякдення провінційного дворянства вимагає від дослідників активного залучення нових джерел та їх комплексного аналізу. Виявивши та ввівши у науковий обіг нові архівні документи, що стосуються дворянської родини Панченків, нам вдалося по-новому поглянути на низку соціальних процесів, що активізувалися у козацько-старшинській та шляхетській корпорації у кінці XVIII століття, простежити процеси переходу та влиття старшинських родин Малоросії у загальноімперське дворянство Росії. Для того, щоб отримати заповітний статус дворянина, нащадок славетних козаків був змушений усе життя провести на імперській службі як військовий, так і статський, та постійно доводити своє шляхетне походження. Проаналізовані та досліджені документи відкривають перед дослідниками цілий спектр різноманітних прийомів (іноді навіть не дуже чесних та законних), хитрощів та відвертого обману до яких вдавалися претенденти, щоб переконати представників влади у своєму благородному походженні.

Представники дворянської родини Панченків для доведення свого дворянського походження надали документи, що дозволили не лише простежити їх родовід та генеалогію, але й детальніше вивчити геральдику та сфрагістику місцевого дворянства. Вивчаючи нобілітаційні процеси козацької старшини Лівобережжя та порівнюючи їх з процесами, що проходили у середовищі Правобережної шляхти та дворянства центральноєвропейських губерній Росії, можна виділити спільні та відмінні риси, побачити певні закономірності. Разом з тим слід констатувати, що подальше вивчення соціальної історії та генеалогії окремих дворянських родин залишається пріоритетним напрямком досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці.

Література

1. Кривошея В. В. Козацька еліта Гетьманщини: монографія. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 452 с.
2. Гуржій І. О., Русанов Ю. А. Дворянство Лівобережної України кінця XVIII – початку XX ст.: соціально-правовий статус і місце у владних структурах Російської імперії. Київ: Інститут історії України НАН України, 2017. 172 с.
3. Правобережна шляхта. Кінець XVIII – перша половина XIX ст.: Список шляхти Волинської, Київської та Подільської губерній, дворянський права якої перевірила Центральна ревізійна комісія / авт.: С. Лисенко,

С. Чернецький Державний комітет архівів України. Центральний державний історичний архів України, Київ; Біла Церква, 2002. 396 с.

4. Каюк Д. Г. Формування катеринославського та херсонського дворянства в 60-ті рр. XVIII – на початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 2002. 210 с.

5. Потапенко М. В. Від шляхетства до дворянства: до історії польської присутності на Ніжинщині в XVIII – першій третині XIX століття (за матеріалами формулярних списків). *Ніжинська старовина*. 2006. № 2 (5). С. 62–81.

6. Дудченко Г. М. Ніжинське дворянство наприкінці XVIII ст. (матеріали до генеалогії). *Ніжинська старовина*: збірник регіональної історії та пам'яткознавства. Київ: Центр пам'яткознавства НАН України, 2010. Вип. 9 (12). С. 133–163.

7. Лейберов О. О. Дворянство Ніжинського повіту Чернігівської губернії на початку XIX століття: спроба колективного соціального портрета. *Література та культура Полісся*. Серія: «Історичні науки». 2017. Вип. 88. С. 138–150.

8. Токарев С. А. Вихідці з польської шляхти у складі козацької старшини Ніжинського полку (друга половина XVII – XVIII ст.). *Ніжинська старовина*. 2014. № 17 (20). С. 23–31.

9. Родословная книга Черниговской губернии дворянским родам по алфавиту сочинённая. Институт рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі ІР НБУ), Ф. VIII. Од. зб. 533.

10. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии: материалы по истории заселения, землевладения и управления. Київ: Типография К. Н. Милевского, 1893. Т. 2. Полк Нежинский. 522 с.

11. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі - ВДАЧОН). Ф. 343. Оп. 1. Спр. 53.

12. Милорадович Г. А. Родословная книга черниговского дворянства. Т. II. Части 3, 4, 5, 6 и прил. Санкт-Петербург., 1901.

13. Лукомський В. К., Модзалевский В. Л. Малороссийский гербовник. Київ, 1993.

14. Унбегаун Б. Русские фамилии / пер. с англ; общ. ред. Б. А. Успенского. Москва: Прогресс, 1989. 443 с.

15. Писарькова Л. Ф. Чиновник на службе в конце XVII – середине XIX века. *Отечественные записки*. 2004. № 2. С. 129–139.

16. Гоголь Н. В. Собрание сочинений. Москва: Государственное издательство художественной литературы, 1959. Т. 3. 335 с.

17. Воловик О. В. Нашествия саранчи на территории Восточной Европы XVIII в.: специфика восприятия, экономические и социокультурные последствия. *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2014. № 6. С. 16–25.

18. ВДАЧОН. Ф. 343. Оп. 1. Спр. 59.

19. ВДАЧОН. Ф. 343. Оп. 1. Спр. 68.

References

1. Kryvosheya V. V. (2008) *Kozatska elita Hetmanshchyny: [monohrafiya]. [Krivosheya V.V. Cossack elite of the Hetmanate]. K.: IPIEND imeni I. F. Kurasa NAN Ukrayiny. 452 s. [in Ukrainian].*
2. Hurzhiy I. O., Rusanov Y. A. (2017) *Dvoryanstvo Livoberezhnoyi Ukrayiny kintsya XVIII – pochatku KHKH st.: sotsialno-pravovyy status i mistse u vladnykh strukturakh Rosiyskoyi imperiyi. [Gurzhiy IO, Rusanov Y.A. The nobility of the Left Bank of Ukraine in the late XVIII – early XX centuries: socio-legal status and place in the power structures of the Russian Empire.] / K: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny. [in Ukrainian].*
3. *Pravoberezhna shlyakhta. Kinets XVIII – persha polovyna KHIKH st.: Spysok shlyakhty Volynskoyi, Kyivskoyi ta Podilskoyi huberniy, dvoryanski prava yakoyi pereviryla Tsentralna reviziyna komisiya (2002). [Lysenko S., Chernetsky E. Right-bank gentry. The end of the XVIII – first half of the XIX century: List of gentry of Volyn, Kyiv and Podil provinces, whose noble rights were checked by the Central Audit Commission], Derzhavnyy komitet arkhiviv Ukrayiny. Tsentralnyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny, m. Kyiv. – Bila Tserkva. [in Ukrainian].*
4. Kayuk D.H. (2002) *Formuvannya Katerynoslavskoho ta Khersonskoho dvoryanstva v 60–ti rr. XVIII – na pochatku XIX st. [Kayuk DG Formation of the Ekaterinoslav and Kherson nobility in the 60's of the XVIII - early XX centuries]: Dys. kand. ist. nauk. Dnipropetrovsk. [in Ukrainian].*
5. Potapenko M. V. (2006) *Vid shlyakhetstva do dvoryanstva: do istoriyi polskoyi prysutnosti na Nizhynshchyni v XVIII – pershiy tretyni XIX stolittya (za materialamy formulyarnykh spyskiv). [Potapenko M.V. From the nobility to the nobility: to the history of the Polish presence in the Nizhyn region in the XVIII – first third of the XIX century (based on formulary lists)]. *Nizhynska starovyna. № 2 (5). S. 62–81. [in Ukrainian].**
6. Dudchenko H.M. (2010) *Nizhynske dvoryanstvo naprykintsi XVIII st. (materialy do henealohiyi) [Dudchenko G.M. Nizhyn nobility in the late XVIII century. (materials for genealogy)]. *Nizhynska starovyna: Zbirnyk rehionalnoyi istoriyi ta pamyatkoznavstva. Vyp. 9 (12). K.: Tsentr pamyatkoznavstva NAN Ukrayiny. [in Ukrainian].**
7. Leiberov O. (2017) *Dvoryanstvo Nizhinskogo povitu Chernigivskoi gubernii na pochatku XIX stolittya: sproba kolektivnogo sotsialnogo portretu. [Leiberov O. The nobility of the Nizhinsky Governorate of the Chernigiv Governorate on the cob of the nineteenth table: a test of a collective social portrait]. *Literatura ta kultura Polissya. № 88. 138–150. [in Ukrainian].**
8. Tokaryev S. A. (2014) *Vykhidtsi z polskoyi shlyakhty u skladi kozatskoyi starshyny Nizhynskoho polku (druga polovyna XVII–XVIII st.). [Tokarev SA Coming from the Polish nobility as part of the Cossack officers of the Nizhyn Regiment (second half of the XVII–XVIII centuries)]. *Nizhynska starovyna. № 17 (20). [in Ukrainian].**
9. *Rodoslovnaya knyha Chernyhovskoy hubernyy dvoryanskym rodam po alfavytu sochynennaya [Pedigree book of the Chernihiv province for noble*

families in alphabetical order]. Instytut rukopysu Natsionalnoyi biblioteky Ukrayiny im. V.I. Vernadskoho (dali IR NBU), f. VIII, od. zb. 533.

10. Lazarevskyy A. (1893) Opysanye Staroy Malorossyy: Materyaly po ystorry zaselenyya, zemlevladyenyya y upravlenyya [Lazarevskyy A. Description of Old Little Russia: Materials on the history of settlement, land ownership and management]. K.: Typohrafiya K.N. Mylevskoho. T. 2. Polk Nezhynskyy. 522 s.

11. Viddil Derzhavnogo arkhivu Chernihivs'koyi oblasti v m. Nizhyni (dali - VDACHON) [Department of the State Archives of the Chernihiv Region in the city of Nizhyn], F. 343, Op. 1, Spr. 53.

12. Miloradovich G.A. (1901) Rodoslovnaya kniga chemigovskogo dvoryanstva. T. II. Chasti 3,4,5,6 i pril. [Miloradovich G.A. Genealogical book of the Chernigov nobility. T. II. Parts 3,4,5,6 and adj.]. SPb.

13. Lukomskiy V.K., Modzalevskiy V.L. (1993) Malorossiyskiy gerbovnik. [Lukomsky V.K., Modzalevsky V.L. Little Russian coat of arms]. K. [in Ukrainian].

14. Unbegaun B. (1989) Russkiye familii [Unbegaun B. Russian surnames]. Per. s angl. / Obshch. Red. B.A. Uspenskogo. M.: Progress. [in Russia].

15. Pisarkova L.F. (2004) Rossiyskiy chinovnik na sluzhbe v kontse XVIII – pervoy polovine XIX veka. [Pisarkova L.F. A Russian official in the service in the late XVIII - the first half of the XIX century]. *Otechestvennyye zapiski*, № 2, S. 129–139. [in Russia].

16. Gogol N. V. (1959) Sobraniye sochineniy [Gogol N.V. Collected works]. T. 3. M.: Gosudarstvennoye izdatelstvo khudozhestvennoy literatury. 335 s. [in Russia].

17. Volovik O.V. (2014) Nashestviya saranchi na territorii Vostochnoy Yevropy XVIII v.: spetsifika vospriyatiya, ekonomicheskiye i sotsiokul'turnyye posledstviya [Volovik O.V. Locust Invasions on the Territory of Eastern Europe in the 18th Century: Specificity of Perception, Economic and Sociocultural Consequences]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N.I. Lobachevskogo*. № 6. – S. 16–25. [in Russia].

18. VDACHON, F. 343, Op. 1, Spr. 59.

19. VDACHON, F. 343, Op. 1, Spr. 68.

O. O. Leiberov

Senior lecturer in the Department of World History and international relations,
Mykola Gogol State University of Nizhyn
e-mail: lejberov@ ukr.net

Genealogy and social genesis of the noble Panchenko family (middle of the XVII–XIX centuries)

The article is devoted to the consideration of several aspects of the social history of the Little Russian nobility of the XIX century. On the basis of archival documents, which are introduced into circulation for the first time, the author traces the complex process of nobilitation of the descendants of the Cossack-sergeant family to the general imperial nobility on the example of the noble Panchenko family from the city of Nizhyn. Comparing these processes on the Left Bank and on the lands of the Right Bank of Ukraine, the author

reveals common features and regional differences. Having studied and analyzed genealogical, heraldic, sphragistic sources, the researcher draws attention to the difficulties encountered by the descendants of Cossack families in proving their «noble origin». On the example of the Panchenko family, we can state that this process lasted for almost two decades, and if we take into account how many years the family representative Ivan Ivanovich Panchenko served to get «starting opportunities» to start the process of proving his nobility, we should talk about a lifetime. Descendant of the famous Cossack family, father, grandfather, great-grandfather, who served in the Zaporozhian Army, went on campaigns with Bohdan Khmelnytsky, Ivan Samoilovich forced by all, even sometimes not quite legal ways, to prove their origin. The desire to be part of the noble nobility and take over for themselves and their families the privileges inherent in the nobility, sometimes push the seekers to outright deception. The analysis of archival documents allows not only to trace the life and career path of an «ordinary person from the province of Little Russia», but also to identify and evaluate his worldview and values, to look at the family-intimate and domestic side of life in a few centuries.

Key words: Panchenko, noble family, genealogy, social history, archival sources, nobilitation.

УДК 94(477):323.1(=512.19)

DOI 10.31654/2520-6966-2021-15i-105-36-48

Богдяж К. А.Студентка магістратури, Університет Глазго, Шотландія
bohdiagh.k.a@gmail.com

Кримський ханат на сторінках «Українського історичного журналу»

У статті аналізується специфіка висвітлення історії Кримського ханату в «Українському історичному журналі» у період з 1957 по 2017 рр. Авторка коротко висвітлює історію становлення УІЖ, досліджує специфіку висвітлення історії Криму у публікаціях 1960-х рр., зміну тематики та кількості статей, присвячених історії Кримського ханату у 1970-х рр. У роботі наголошується на існуванні табу на висвітлення історії кримських татар до початку 1960-х рр., виокремлюються причини цього явища. Крім цього, у дослідженні виділяються основні тренди статей, присвячених Кримському ханату протягом 1970-х рр., які заклали фундамент радянської історичної парадигми по відношенню до цього сегменту історичної науки. На основі кількісного аналізу публікацій «Українського історичного журналу» висвітлюється збільшення інтересу до історії Кримського ханства з боку наукової спільноти, а також поступове збільшення можливостей для проведення відповідних досліджень. Стаття розкриває специфіку процесу змін у тематиці та кількості публікацій у період Перебудови, який зменшив вплив ідеології на суспільно-політичне життя в СРСР. Дослідження розповідає про становлення нового погляду на історію Кримського ханату у 1990-х, яке відбулося завдяки поступовій відмові від радянської ідеології. На основі контент-аналізу публікацій у дослідженні аналізуються складові історіографічної парадигми часів незалежної України по відношенню до історії Криму, які проявилися протягом 2000-х рр. Авторка висвітлює процес стрімкого збільшення інтересу до історії Криму після його окупації Російською Федерацією, який відобразився на кількості та тематиці статей відповідного спрямування в «УІЖ». Зокрема, у статті констатується принциповий перегляд концептуальних засад висвітлення історії Кримського ханату після 2014 р.

Ключові слова: Крим, ханат, український історичний журнал, історіографія, бібліографія.

«Український історичний журнал» (далі – УІЖ) було створено у 1957 р. у якості фахового видання для істориків УРСР. Він мав бути своєрідним аналогом історичних журналів, що позиціонувалися як загально-радянські («Вопросы истории», «История СССР», «Вестник

древній истории» тощо). Цей журнал став платформою для публікацій передових досліджень істориків УРСР.

До 1991 р. УІЖ видавався Інститутом історії АН УРСР та Інститутом історії партії при ЦК КПУ. Нині він зберіг свою роль одного з провідних історичних видань. З огляду на цю обставину, УІЖ у певному сенсі можна вважати дзеркалом вітчизняної історичної науки. Це дає змогу аналізувати її розвиток виявляти наявність або ж відсутність з тих чи інших причин інтересу до певних тем з історії України.

Після подій 2014 р. питання про роль Криму в історії нашої держави є чи не одним з найбільш обговорюваних як у соціумі, так і в академічних колах. Важливою сторінкою в історії цього регіону є доба Кримського ханату. Матеріали «Українського історичного журналу» дають змогу прослідкувати специфіку висвітлення історії цієї держави з середини ХХ ст. і до сьогодення.

З огляду на важливість «Українського історичного журналу» для науки в Україні, як за часів СРСР, так і в період незалежності, специфіка висвітлення окремих тем у цьому виданні демонструє домінуючу історичну парадигму. За таких умов, аналіз висвітлення історії Кримського ханату на сторінках згаданого журналу є дослідженням змін наративу щодо кримських татар у цілому.

Для розкриття теми дослідження головними завданнями постають кількісний та якісний аналіз публікацій з історії Кримського ханату в Українському історичному журналі.

Майже увесь радянський період існування УІЖ пройшов під впливом неоголошеного табу на дослідження історії кримських татар, що виникло після їхньої депортації 18 травня 1944 р.

За перші сім років існування журналу з цієї тематики було опубліковано лише одну статтю, що була вміщена у розділі критики та бібліографії. Мова йде про рецензію О. М. Апанович на працю М. А. Алекберли «Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI – первой половине XVII века» [1, с. 150–152]. 1967 р. у тому ж розділі УІЖ вийшла стаття К. К. Когонашвілі «Дорогой тысячелетий. Экскурсия по средневековому Крыму» [15, с. 141–142], у якій автор робить рецензію на публікацію, що лише у загальних рисах описує присутність тюрків у Криму. За винятком двох вищезгаданих статей до кінця 1960-х рр. в УІЖ не було жодних досліджень, які б стосувалися тематики Кримського ханату.

Таким чином, за перші десятиліття свого існування в «Українському історичному журналі» було всього дві публікації, що так чи інакше стосувалися згаданої проблематики. Ця цифра є дуже красномовним свідченням того табу, яке існувало в радянській істо-

ричній науці щодо Кримського ханату. При цьому слід зауважити, що рецензія 1963 р. на працю, яка присвячена військовій конфронтації українців та кримських татар, є відображенням формування певної тенденції до висвітлення лише цього аспекту історії Кримського ханату.

На початку 1970-х рр. динаміка кількості статей з кримськотатарської тематики змінюється. Лише за 1970–1971 рр. було зроблено чотири публікації, що у два рази більше, ніж за попередні тринадцять років. У 1970 р. побачили світ дві статті з історії Криму. Це були публікації А. О. Щепинського «Кримська охоронно-археологічна експедиція» [32, с. 116–119] та В. О. Сидоренко «Про історичні пам'ятки середньовіччя в Криму» [26, с. 88–89]. У них тема історії Кримського ханату розкривається під кутом археології та охорони кримськотатарських пам'яток.

У 1971 р. побачили світ ще дві статті, що, вочевидь, сталося завдяки вдалому збігу ювілейних дат. Мова йде про статтю Л. Підгородецького та Н. С. Рашби «Розгром турецько-татарських полчищ (1621 р.)» [22, с. 131–137], яка була написана з приводу річниці Хотинської війни, та публікацію Г. О. Саніна «Боротьба України й Росії проти турецької агресії в 1672 р.» [25, с. 45–53], що була написана у переддень річниці чергової українсько-польсько-турецької війни, що розгорнулася на Поділлі.

Показовим є те, що наступна стаття, яка висвітлювала тематику Кримського ханату, з'явилася в УІЖ лише у 1977 р. і була також присвячена річниці визначних історичних подій. Йдеться про публікацію В. В. Панащенко «300 річчя героїчної оборони Чигирини від турецько-татарської агресії» [20, с. 126–130], що цілком вписувалася у радянську історичну парадигму.

У такому ж руслі проблематика середньовічної історії кримських татар досліджувалася і на початку 1980-х рр. Яскравим прикладом цього може слугувати стаття В. А. Крота та Н. С. Рашби «Боротьба населення України проти турецько-кримських завойовників наприкінці XV – в першій половині XVI ст.» [16, с. 101–110] або ж публікація К. І. Стецюка «З історії боротьби російського і українського народів проти агресії шляхетської Польщі й султанської Туреччини у другій половині XVIII ст.» [29, с. 47–56].

Певне розмаїття у дослідженнях, що стосуються історії Кримського ханату, починає спостерігатися з кінця 1980-х рр. Помітним є те, що ця тенденція пов'язана з загальною лібералізацією як суспільно-політичного, так і наукового життя в СРСР та УРСР зокрема, яка була викликана перебудовою та політикою гласності.

Новий погляд на цю тему слід відзначити в статті О. М. Полухіної «Населення Криму в 1783–1917 рр.» [23, с. 27–35], що вийшла у 1988 р. Вперше на сторінках «Українського історичного журналу» проблематику історії кримських татар було висвітлено у ракурсі соціального, релігійного та національного складу населення.

Водночас з цим фіксується й продовження існування старих традицій в історіографії, помітних на прикладі статті Н. С. Рашби й К. М. Гусєва «Азовське сидіння - героїчний епізод боротьби донського і запорізького козацтва проти Османської імперії» [24, с. 86–91]. Також 1988 р. був відмічений публікацією у розділі критики та бібліографії статті Ю. А. Мицика «Цінне дослідження з історії російсько-українсько-кримських політичних відносин середини XVII ст.» [17, с. 149–150].

У 1989 р. побачила світ стаття «Кримське ханство у XV–XVIII ст.» [19, с. 54–64] раніше згадуваної В. В. Панашенко. Характерним є те, що у цій публікації історик не вміщує в назву типові для радянської доби кліше про відбиття турецько-татарської агресії чи чогось подібного, як це було зроблено у дослідженні у 1977 р.

Розпад СРСР призвів до принципової зміни у тематиці наукових статей. Теми, які раніше заборонялися, стали актуальними та доступними для дослідження. Аналіз публікації 1990-х рр. демонструє зростання варіативності проблематики статей або ж висвітлення вже традиційних проблем історії ханату під іншим кутом зору, хоча, звісно, радянський підхід ще певний час продовжував побутувати. Так, стаття В. М. Заруби «Походи російських та українських військ на Крим у 1687 й 1689 рр.» [13, с. 65–75], що вийшла друком у 1992 р., написана ще у дусі радянської історіографії.

Серед публікації пост-радянської доби слід відзначити низку досліджень 1994 – 1996 рр. У цей період на сторінках УІЖ з'явилися статті В. Д. Яремчука і В. Б. Безверхого «Татари в Україні (історико-політологічний аспект)» [34, с. 18–29], С. М. Пилипенка «Зовнішня торгівля Кримського ханства у 40–70-ті рр. XVIII ст.» [21, с. 91–100], В. А. Брехуненка «Витоки кримської політики Богдана Хмельницького» [3, с. 87–92], В. В. Станіславського «Запорозька Січ у політичних відносинах з Кримським ханством (початок XVIII ст.)» [27, с. 3–21]. Слід зауважити, що в останніх двох публікаціях уперше звертається увага на українсько-кримські зв'язки, що є свідченням відходу від «конфронтаційного» бачення історії Кримського ханату та українських земель, що панувало за радянських часів. Висвітлення відносин гетьманів та кримських ханів стане одним з основ-

них напрямів у загальному баченні ролі та місця Криму в історії України за доби незалежності.

Дуже влучним унаочненням вищезгаданої традиції є стаття В. В. Станіславського «Політичні відносини Запорозької Січі й Кримського ханства напередодні Полтавської битви» [28, с. 76–86], яка була опублікована в УІЖ 1998 р. Окрім цього, того ж року увагу науковців було приділено і славнозвісній битві під Конотопом, що було відмічено публікацією А. Г. Бульвінського «Конотопська битва 1659 р.» [4, с. 76–83].

Ще одне дослідження проблематики демографії Криму в кінці XVIII – XX ст. здійснив Д. Ю. Золотарьов у статті «Турецька історична література з еміграції кримських татар кінця XVIII – XX ст.» [14, с. 34–42].

У рамках традиційної для доби незалежності тенденції до висвітлення українсько-кримських відносин відзначилася публікація В. В. Газіна «Крим – Україна: політичні стосунки періоду гетьманування Павла Тетері (1663–1665 рр.)». Із збереженням теоретичних засад було надруковано дослідження Т. Г. Яковлевої «Кримсько-турецький фактор у політиці гетьманів України у 60-ті рр. XVI ст.» [33, с. 14–24].

Нову сторінку в українській історіографії Кримського ханату відкрила спільна стаття А. І. Веселовського, Г. І. Джапарідзе та А. А. Сілагадзе «Касим-бей – син козацького отамана» [5, с. 120–125], яка стала першим біографічним дослідженням з кримськотатарської проблематики на сторінках УІЖ.

Важливою віхою серед публікацій українських науковців на сторінках УІЖ з історії Кримського ханату стала стаття О. І. Галенка «Про татарські набіги на українські землі» [8, с. 52–68], надрукована у 2003 р. Автор дослідження виступив з критикою радянського підходу до висвітлення цієї теми і наголосив на тому, що масштабність нападів кримців на українські терени є перебільшеною, а також на тому, що подекуди вони провокувалися з боку самих козаків, а отже кліше про агресію та грабіжницькі походи є хибними. Однак після цього протягом наступних п'яти років в УІЖ не було опубліковано жодної статті, яка б висвітлювала той чи інший аспект історії Кримського ханату.

Лише у 2008 р. світ побачило дослідження джерелознавчого характеру Д. С. Вирського «Татарська війна взимку: опис битви під Ольшаницею 1527 р. Й. Л. Деція» [7, с. 210–216]. У ньому окреслилася ще одна тенденція сучасної історичної науки – поступове залучення ширшого кола джерел іноземного походження для висвітлення вже

доволі типових та звичних тем, якою у даному випадку є історія військового протистояння Кримського ханату та Великого князівства Литовського.

І хоча тематика зовнішніх відносин гетьманів з кримськими ханами стала традиційною для статей, які виходять в УІЖ, Я. О. Федорук у своїй роботі «Посольства кримського хана Мегмеда Гірея IV до Швеції, Данії та Австрії у 1655 р.» [30, с. 37–50] змогла внести нове бачення цієї проблематики. Вперше за багато років публікація містила аналіз міжнародних відносин з точки зору Криму, а не з точки зору українських гетьманів чи московських царів. При цьому рецензія Б. В. Черкаса [31, с. 188–191] на працю польського дослідника Колодзейчика Д. «Кримське ханство й Польсько-Литовська держава: Міжнародна дипломатія на європейській периферії (XV–XVIII ст.)», що вийшла у 2014 р., є свідченням того, що подібний підхід до висвітлення дипломатії Кримського ханату є загальною як для України, так і для інших країн Європи.

Анексія Криму у 2014 р. стала поштовхом до збільшення інтересу до його історії. Тому період після цієї події позначився майже такою ж кількістю публікацій, як і за всі попередні роки незалежності. Так, у напрямі біографістики варто відзначити статтю В. П. Гулевича «Кримське ханство й Північне Причорномор'є в період правління Гаджи Гірея (1442–1466 рр.)» [11, с. 4]. До речі, цей дослідник продовжив плідно працювати у згаданій галузі і пізніше в УІЖ було опубліковано ще одну його статтю: Гулевич В. П. «Загадковий правитель Кримського ханства Джанібек Султан (1476–1477 рр.)» [10, с. 4].

Дослідження постханатського періоду історії кримських татар було продовжено у статті Т. Б. Бикової «Кримські татари в Російській імперії: витіснення з Батьківщини» [2, с. 47]. Тематика військових студій знайшла своє місце у публікації Д. С. Вирського «Виправа князя С. К. Корецького у Степове Побужжя (серпень – жовтень 1644 р.)» [6, с. 26]. У галузі ж міжнародних відносин Кримського ханату серед публікацій останнього часу варто згадати рецензію Л. С. Осіп'яна [12, с. 195] на працю Г. Кармана, Л. Кунчевича «Європейські держави-данники Османської імперії у XVI–XVII ст.»

Що ж до залучення нових джерел до висвітлення історії середньовічного Криму, то, безумовно, важливою віхою серед публікацій УІЖ на цю тему стала стаття Ю. А. Мицика «Невідомий лист кримського хана Девлета I Гірея до польського короля Сигізмунда II Августа» [18, с. 139]. Також не можна не загадати рецензію О. І. Галенко на неоднозначну працю Ф. Туранли «Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина

XVI – перша чверть XVIII століття)» [9, с. 198]. У своєму дослідженні Ф. Туранли зробив спробу ввести до широкого наукового обігу низку джерел, які до цього майже не використовувалися істориками, які займалися історією Кримського ханату, однак О. І. Галенко у своїй рецензії вказав на певні методологічні неточності у вищезгаданій праці.

Таким чином, аналіз статей, які були опубліковані в УІЖ за період 1957–2017 рр., дозволяє дійти висновку, що за час існування цього наукового видання, у висвітлення історії Кримського ханату в ньому відбулися численні зміни та трансформації.

Накладення радянським режимом неофіційної заборони на активні дослідження історії кримських татар мало два наслідки. З одного боку, кількість публікацій з цієї теми була дуже обмеженою. З іншого боку, аналіз історії Кримського ханату відбувався опосередковано і лише під егідою висвітлення військового протистояння на українських землях.

За радянський період в УІЖ з цієї проблематики було опубліковано тринадцять статей. Основними ж тематичними категоріями стали набіги кримських татар на територію сучасної України, військові кампанії XVII ст. Уже наприкінці 1980-х рр. серед проблематики, яка стала об'єктом висвітлення статей з'явилися міжнародні відносини та демографія.

У цьому контексті доба незалежної України виступає з доволі сильним контрастом. Зміни у суспільно-політичному житті в країні призвели до руйнування попередньої історіографічної парадигми. Якщо раніше історія ханату практично не досліджувалася, або ж висвітлювалася дуже вузько та виключно в негативному світлі, то тепер розпочалося збільшення як кількості публікацій з раніше забороненої тематики, так і розширення тематичної варіативності.

За 2014–2017 рр. в УІЖ було написано вісім статей, що висвітлюють історію Кримського ханату, що дорівнює трохи більше половини кількості публікацій радянської доби. У наш час, основними темами стали біографістика, джерелознавство та міжнародні відносини, чого не спостерігалось раніше.

Все це дає підстави з оптимізмом дивитися у майбутнє, оскільки факти свідчать про доволі позитивну тенденцію у цій сфері, яка чітко простежується за матеріалами публікацій УІЖ.

Література

1. Апанович О. М., Алекберли М. А. Борьба украинского народа против турецко-татарской агрессии во второй половине XVI – первой половине

- XVII века. Саратов, 1961. *Український історичний журнал*. 1963. № 4. С. 150–152.
2. Бикова Т. Б. Кримські татари в імперській Росії: витіснення з Батьківщини. *Український історичний журнал*. 2017. № 4. С. 47.
 3. Брехуненко В. А. Витоки кримської політики Богдана Хмельницького. *Український історичний журнал*. 1995. № 4. С. 87–92.
 4. Бульвінський А. Г. Конотопська битва 1659 р. (1). *Український історичний журнал*. 1998. № 3. С. 76–83.
 5. Веселовський А. І., Джапарідзе Г. І., Сілагадзе А. А. Касим-бей – син козацького отамана. *Український історичний журнал*. 2002. № 3. С. 120–125.
 6. Вирський Д. С. Виправа князя С. К. Корецького у Степове Побужжя (серпень – жовтень 1644 р.). *Український історичний журнал*. 2015. № 1. С. 26.
 7. Вирський Д. С. Татарська війна взимку: опис битви під Ольшаницею 1527 р. Й. Л. Деція. *Український історичний журнал*. 2008. № 5. С. 210–216.
 8. Галенко О. І. Про татарські набіги на українські землі. *Український історичний журнал*. 2003. № 6. С. 52–68.
 9. Галенко О. І. Туранли Ф. Козацька доба історії України в османсько-турецьких писемних джерелах (друга половина XVI – перша чверть XVIII століття). *Український історичний журнал*. 2017. № 1. С. 198.
 10. Гулевич В. П. Загадковий правитель Кримського ханства Джанібек Султан (1476–1477 рр.). *Український історичний журнал*. 2017. № 1. С. 4.
 11. Гулевич В. П. Кримське ханство й Північне Причорномор'я в період правління Гаджи Гірея (1442–1466 рр.). *Український історичний журнал*. 2014. № 6. С. 4.
 12. Осіп'ян О. Л. Європейські держави-данники Османської імперії у XVI–XVII ст. *Український історичний журнал*. 2016. № 1. С. 195.
 13. Заруба В. М. Походи російських та українських військ на Крим у 1687 й 1689 рр. *Український історичний журнал*. 1992. № 9. С. 65–75.
 14. Золотарьов Д. Ю. Турецька історична література з еміграції кримських татар кінця XVIII–XX ст. *Український історичний журнал*. 1999. № 6. С. 34–42.
 15. Когонашвілі К. К. Дорогою тисячелетий: Екскурсії по середньовіковому Криму. Симферополь: Крим, 1966. *Український історичний журнал*. 1967. № 11. С. 141–142.
 16. Крот В. А., Рашба Н. С. Боротьба населення України проти турецько-кримських завойовників наприкінці XV – першій половині XVI ст. *Український історичний журнал*. 1983. № 5. С. 101–110.
 17. Мицик Ю. А. Цінне дослідження з історії російсько-українсько-кримських політичних відносин середини XVII ст. / Г. А. Санін *Отношения России и Украины с Крымским ханством в середине XVII века*. Москва: Наука, 1987. 270 с. *Український історичний журнал*. 1988. № 3. С. 149–150.
 18. Невідомий лист кримського хана Девлета I Гірея до польського короля Сигізмунда II Августа (вступна стаття й публікація Ю. А. Мицика). *Український історичний журнал*. 2016. № 3. С. 139.

19. Панашенко В. В. Кримське ханство у XV–XVIII ст. *Український історичний журнал*. 1989. № 1. С. 54–64.
20. Панашенко В. В. 300-річчя героїчної оборони Чигирини від турецько-татарської агресії. *Український історичний журнал*. 1977. № 8. С. 126–130.
21. Пилипенко С. М. Зовнішня торгівля Кримського ханства у 40–70-ті роки XVIII ст. *Український історичний журнал*. 1996. № 6. С. 91–100.
22. Підгородецький Л., Рашба Н. С. Розгром турецько-татарських полчищ (1621 р.). *Український історичний журнал*. 1971. № 9. С. 131–137.
23. Полухіна О. М. Населення Криму в 1783–1917 рр. *Український історичний журнал*. 1988. № 9. С. 27–35.
24. Рашба Н. С., Гусев К. М. «Азовське сидіння» – героїчний епізод боротьби донського і запорізького козацтва проти Османської імперії. *Український історичний журнал*. 1988. № 6. С. 86–91.
25. Санін Г. О. Боротьба України і Росії проти турецької агресії в 1672 р. *Український історичний журнал*. 1971. № 12. С. 45–53.
26. Сидоренко В. О. Про історичні пам'ятки середньовіччя в Криму. *Український історичний журнал*. 1970. № 9. С. 88–89.
27. Станіславський В. В. Запорозька Січ у політичних відносинах з Кримським ханством (початок XVIII ст.). *Український історичний журнал*. 1995. № 6. С. 3–21.
28. Станіславський В. В. Из истории борьбы русского и украинского народов против агрессии шляхетской Польши и султанской Турции во II половине XVII века. *Український історичний журнал*. 1998. № 1. С. 76–86.
29. Стецюк К. І. З історії боротьби російського і українського народів проти агресії шляхетської Польщі й султанської Туреччини у II половині XVII ст. *Український історичний журнал*. 1983. № 3. С. 47–56.
30. Федорук Я. О. Посольства кримського хана Мегмеда Ґірея IV до Швеції, Данії та Австрії у 1655 р. *Український історичний журнал*. 2010. № 5. С. 37–50.
31. Черкас Б. В., Колодзейчик Д. Кримське ханство й Польсько-Литовська держава: Міжнародна дипломатія на європейській периферії (XV–XVIII ст.). *Український історичний журнал*. 2014. № 1. С. 188–191.
32. Щепинський А. О. Кримська охоронно-археологічна експедиція. *Український історичний журнал*. 1970. № 1. С. 116–119.
33. Яковлева Т. Г. Кримсько-турецький фактор у політиці гетьманів України у 60-ті рр. XVII ст. *Український історичний журнал*. 2003. № 2. С. 14–24.
34. Яремчук В. Д., Безверхий В. Б. Татари в Україні (історико-політологічний аспект). *Український історичний журнал*. 1994. № 5. С. 18–29.

References

1. Aranovych, O. M., Alekberly, M. A. (1963). *Borba ukraynskoho naroda protyvturetsko-tatarskoj ahressyy vo vtoroi polovyno XVI – pervui polovyno XVII veka. Saratov, 1961* [The struggle of the Ukrainian people against the Turkish

Tatar aggression in the second half of the XVI - the first half of the XVII century. Saratov, 1961] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

2. Bykova, T. B. (2017). *Krymski tatary v imperskii Rosii: vytsnennia z Batkivshchyny* [Crimean Tatars in Imperial Russia: Expulsion from the Homeland] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

3. Brekhunenko, V. A. (1995). *Vytoky krymskoi polityky Bohdana Khmelnytskoho* [The origins of the Crimean policy of Bohdan Khmelnytsky] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

4. Bulvynskiy, A. H. (1998). *Konotopska bitva 1659 r.* [The Battle of Konotop in 1659] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

5. Veselovskiy, A. I. (2002). *Kasym-bei – syn kozatskoho otamana* [Kasym-bey is the son of a Cossack ataman] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

6. Vyrskyi, D. S. (2015). *Vyprava kniazia S.K. Koretskoho u Stepove Pobuzhzhia (serpen – zhovten 1644 r.)* [Correction of Prince S. K. Koretsky in the Steppe Pobuzhyya (August – October 1644)] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

7. Vyrskyi, D.S. (2008). *Tatarska viina vzymku: opys bitvy pid Olshanytsiu 1527 r.* Y. L. Detsiia [Tatar war in winter: a description of the battle of Olshanytsia in 1527 by J. L. Decius] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

8. Halenko, O. I. (2003). *Pro tatarski nabihy na ukrainski zemli* [About Tatar raids on Ukrainian lands] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

9. Halenko, O. I., Turanly, F. (2017). *Kozatska doba istorii Ukrainy v osmansko turetskykh pysemnykh dzherelakh (druga polovyna XVI – persha chvert XVIII stolittia)* [Cossack era of Ukrainian history in Ottoman-Turkish written sources (second half of the 16th – first quarter of the 18th century)] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

10. Hulevych, V. P. (2017). *Zahadkovyi pravytel Krymskoho khanstva Dzhanipek Sultan (1476–1477 rr.)* [Mysterious ruler of the Crimean Khanate Janibek Sultan (1476–1477)] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

11. Hulevych, V. P. (2014). *Krymske khanstvo y Pivnichne Prychornomorja v period pravlinnia HadzhyGireia (1442–1466 rr.)* [Crimean Khanate and the Northern Black Sea Coast during the reign of Hajigirey (1442–1466)] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

12. Osipyany, O. L. (2016). *Yevropeiski derzhavy–dannyyky Osmanskoj imperii u XVI – XVII st.* [European states-tributaries of the Ottoman Empire in the XVI – XVII centuries] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

13. Zaruba, V. M. (1992). *Pokhody rosiiskyykh ta ukrainskykh viisk na Krym u 1689 rr.* [Campaigns of Russian and Ukrainian troops in the Crimea in 1687 and 1689.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

14. Zolotarov, D. Yu. (1999). *Turetska istorychna literatura z emihratsii krymskykh tatar kintsia XVIII – XX st.* [Turkish historical literature on the emigration of Crimean Tatars in the late eighteenth and twentieth centuries.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

15. Kohonashvili, K. K. (1967). *Dorohoi tysiacheletyi: Ekskursyy po srednevekovomu Krymu*. – Symferopol: Krym, 1966. [On the road of millennia: Excursions in the medieval Crimea. – Simferopol: Crimea, 1966.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

16. Krot, V. A. (1983). *Borotba naseleння Ukrainy proty turetsko–krymskykh zavoivnykiv naprykintsi KhV – pershii polovyni KhVI st.* [The struggle of the population of Ukraine against the Turkish-Crimean conquerors in the late fifteenth - first half of the sixteenth century.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

17. Mytsyk, Yu. A. (1988). *Tsinne doslidzhennia z istorii rosiisko–ukrainsko–krymskykh politychnykh vidnosyn seredyiny XVII st.* [Valuable research on the history of Russian-Ukrainian-Crimean political relations in the mid-seventeenth century.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

18. (2016). *Nevidomyi lyst krymskoho khana Devleta I Gireia do polskoho korolia Sygizmunda II Avgusta (vstupna stattia y publikatsiia Yu. A. Mytsyka)* [Unknown letter of the Crimean khan Devlet I Girey to the Polish king Sigismund II Augustus (introductory article and publication by Yu. A. Mytsyk)] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

19. Panashenko, V. V. (1989). *Krymske khanstvo u XV–XVIII st.* [Crimean Khanate in the XV-XVIII centuries.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

20. Panashenko, V. V. (1977). *300–richchia heroichnoi oborony Chyhyryna vid turetsko–tatarskoi ahresii* [300th anniversary of Chyhyryn's heroic defense against Turkish-Tatar aggression] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

21. Pylypenko, S. M. (1996). *Zovnishnia torhivlia Krymskoho khanstva u 40–70-ti roky XVIII st.* [Foreign trade of the Crimean Khanate in the 40–70–ies of the XVIII century.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

22. Pidhorodetskyi, L. (1971). *Rozghrom turetsko–tatarskykh polchysch (1621 r.)* [Defeat of Turkish-Tatar hordes (1621)] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

23. Polukhina, O. M. (1988). *Naseleння Krymu v 1783–1917 rr.* [The population of the Crimea in 1783–1917.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

24. Rashba, N. S. (1988). «Azovske sydinnia» – heroichnyi epizod borotby donsokoho i zaporizkoho kozatstva proty Osmanskoi imperii [«Azov Seat» – a heroic episode of the struggle of the Don and Zaporozhian Cossacks against the Ottoman Empire] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

25. Sanin, H. O. (1971). *Borotba Ukrainy i Rosii proty turetskoi ahresii v 1672 p.* [The struggle of Ukraine and Russia against Turkish aggression in 1672 p.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

26. Sydorenko, V. O. (1970). *Pro istorychni pamiatky serednovichchia v Krymu* [About historical monuments of the Middle Ages in the Crimea] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

27. Stanislavskyi, V. V. (1995). *Zaporozka Sich u politychnykh vidnosynakh z Krymskym khanstvom (pochatok XVIII st.)* [Zaporozhian Sich in political relations with the Crimean Khanate (early XVIII century.)] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

28. Stanislavskiy, V. V. (1998). *Politychni vidnosyny Zaporozkoi Sichi y Krymskoho khanstva naperedodni Poltavskoi bytvy* [From the history of the struggle of the Russian and Ukrainian peoples against the aggression of gentry Poland and Sultan Turkey in the second half of the 17th century.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

29. Stetsiuk, K. I. (1983). *Z istorii borotby rosiiskoho i ukrainskoho narodiv protyahresii shliakhetskoi Polshchi y sultanskoi Turechchyny u II polovyni KhVII st.* [From the history of the struggle of the Russian and Ukrainian peoples against the aggression of aristocratic Poland and sultanate of Turkey in the second half of the seventeenth century.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

30. Fedoruk, Ya. O. (2010). *Posolstva krymskoho khana Mehmeda Gireia IV do Shvetsii, Danii ta Avstrii u 1655 r.* [Embassies of the Crimean Khan Megmed Girey IV to Sweden, Denmark and Austria in 1655.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

31. Cherkas, B. V. (2014). *Kolodzeichyk D. Krymske khanstvo y Polsko-Lytovska derzhava: Mizhnarodna dyplomatiia na yevropeiskii peryferii (XV–XVIII st.)* [Kolodeychyk D. Crimean Khanate and the Polish-Lithuanian State: International Diplomacy on the European Periphery (XV – XVIII centuries)] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

32. Shchepynskiy, A. O. (1970). *Krymska okhoronno-arkheolohichna ekspedytsiia* [Crimean-Turkish factor in the policy of hetmans of Ukraine in the 60's of the XVII century.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

33. Yakovlieva, T. H. (2003). *Krymsko-turetskyi faktor u politytsi hetmaniv Ukrainy u 60–ti rr. XVII st.* [Crimean-Turkish factor in the policy of hetmans of Ukraine in the 60's of the XVII century.] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

34. Yaremchuk, V. D., Bezverkhyy, V. B. (1994). *Tatary v Ukraini (istoryko-politolohichniy aspekt)* [Bezverkhyy V. B. Tatars in Ukraine (historical and political aspect)] *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [in Russian].

K. Bohdiazh

Master's student, University of Glasgow, Scotland
bohdiazh.k.a@gmail.com

Crimean khanate on the pages of «Ukrainian historical journal»

The article analyzes the specifics of coverage of the history of the Crimean Khanate in the «Ukrainian Historical Journal» («UHJ») from 1957 to 2017. The author focuses on topics that were studied by historians of Crimea and makes an overview of the content and number of publications concerning specific periods of the existence of the UHJ. In particular, the main trends of articles on the Crimean Khanate during the Soviet period and after reestablishment of Ukrainian independence in 1991 are highlighted. So, the article shows the problem of the lack of research on the history of the Crimean Khanate in the Soviet Union because of the pressure of state ideology, which accused the Crimean Tatar people of collaborating with the Nazis during the Second World War. As a result, the history of Crimea was under a taboo, which negatively affected the scientific development of the mentioned topic. The article also demonstrates data about the main topics from the history of Crimea, about which scientists

wrote in the indicated period. The author demonstrates that the study of the Crimean Khanate took place exclusively from the angle of its relationship with the Cossacks or the Moscow kingdom, namely through the prism of wars and confrontations of the 16–17th centuries. Then, an analysis of the changes in the problems of articles devoted to the history of Crimea caused by the reforms of the second half of the 1980s is carried out. in the USSR. The article notes a sharp increase in the number of publications that affect the history of the Crimean Khanate. After that, the author reviews publications of the 1990s and 2000s. The reasons for changes in the number of studies of this problem and their focus from the political history of Crimea to the history of everyday life, mentality, and religion are revealed. A quantitative analysis of publications is carried out, which demonstrates fluctuations in the interest of the scientific community in the subject of the Crimean Khanate. Based on the latter, the author demonstrates a surge in research related to medieval Crimea after 2014 caused by the occupation of the peninsula by Russia.

Key words: *Crimea, khanate, Ukrainian historical journal, historiography, bibliography.*

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

УДК 327.8

DOI 10.31654/2520-6966-2021-15i-105-49-58

Дудка Р. А.

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

«Кольорові» революції: причини та наслідки

У статті автор піднімає проблеми «кольорових» та «оксамитових» революцій, які прокотилися світом у кінці ХХ на початку ХХІ століть. Пройшло більше 30 років, відколи перемогли перші революції, тому багато дослідників вивчають це питання. Проаналізувавши останні праці вітчизняних та зарубіжних авторів, автор зазначає причини революційних подій та називає основні позитивні та негативні наслідки. В статті наголошується, що дослідники по-різному оцінюють самі соціальні виступи: деякі вважають їх революціями, а деякі політичними переворотами чи компромісами тощо. Також згадується ідеолог зазначених революцій – американський політолог Джін Шарп та його праця «Від диктатури до демократії», в якій він розробив стратегію ненасильницьких переворотів, з метою розвалу СРСР, утвердження демократичних режимів у всьому світі на зразок США. Проаналізувавши її, автор статті стверджує, що це лише етап у сучасній геополітиці глобалізації. Зазначено, що глобалісти загалом працюють на ліквідацію національних держав, тому всі ці революції певний етап у загальному світовому процесі. За наслідками революцій у першу чергу можна побачити формування колоніальних територій з однаковими законодавствами, схожими проблемами, слабкою економікою, хаотичним політичним становищем. І як результат руйнування традиційних суспільств та послаблення національних держав. «Кольорові революції» стають перманентним явищем у таких державах. Кожна з них супроводжується певними людськими жертвами, але в сумі набирається значна кількість. Отож, необхідно продемонструвати прозору статистику та зробити необхідні уроки.

Ключові слова: «кольорова», «оксамитова», «мережева» революції, Джін Шарп, глобалізація, геополітика.

Актуальність теми. В останні десятиліття у світі відбулося багато політичних виступів та переворотів, включаючи нашу державу. Пройшло три десятиліття і зараз важливо оцінити їх, побачити наслідки цих революцій.

Історіографія проблеми. Цю проблему вивчають політологи, економісти, історики: І. А. Василенко [4], В. І. Андріяш [1], О. Бажан [2], Ю. Мацієвський [8] та інші науковці. Дослідники поділили революції на межі другого та третього тисячоліть на «оксамитові» та «кольорові». Перші прокотилися світом наприкінці 80-х – початку 90-х років і ліквідували комуністичну політичну систему в Східній Європі. Другі розпочалися на початку XXI ст. До «кольорових революцій», зазвичай, відносять антиурядові виступи в Югославії, включаючи «Бульдозерну революцію» 2000 р., «Революцію троянд» у Грузії 2003 р., «Помаранчеву революцію» 2004 р. в Україні, в Киргизії «Тюльпанову революцію» 2005 р., а також події «арабської весни» 2010–2012 рр. Оскільки швидкому поширенню протестних настроїв і революційних ідей сприяв саме інтернет, зокрема соціальні мережі, тому часто «кольорові революції» називають ще й «мережевими». Перша «мережева» революція сталася на Філіппінах 17 січня 2001 р., коли після блокування парламентом процедури імпічменту президента Джозефа Естради філіппінцям надіслали понад 7 мільйонів електронних листів із закликом вийти на вулиці і взяти участь у протестах проти блокування. Лише за 15 років XXI століття відбулося 44 революції – майже тричі на рік [11].

Ідеологом «кольорових революцій» вважають Джіна Шарпа – американського політолога і громадського діяча, професора Масачусетського університету, відомого своїми працями з методів ненасильницької боротьби з авторитарними режимами. Його книга «Від диктатури до демократії. Концептуальні засади здобуття свободи» була видана у 1993 р. та перекладена понад тридцятьма мовами. *Financial Times* називала її «біблією для політичних активістів від Белграда до Рангуна»; CNN – «вірусним памфлетом», тому Шарпа називають «людиною, котра розвалила СРСР». Сам автор наголошує у вступі, що ніде в ході аналізу не стверджується, що боротьба з диктатурою є легкою справою без жертв. Будь-які форми боротьби включають ускладнення та втрати. На мій погляд, назва «оксамитові» революції в такому випадку є блюзнірством. Відповідно до його порад, характерною ознакою «кольорових революцій» є особлива активність молоді – переважно студентства, також сцена, з якої виступають відомі митці та закликають до боротьби, лояльні ЗМІ, промовиста кольорова символіка і квіти, які роздають силовикам, котрі захищають владу. І тому подібних 198 пунктів. Перша «кольорова» революція за його сценарієм відбулася в Португалії у 1973 р., коли відбулася зміна влади ненасильницьким шляхом [10]. У 2011 році британськими журналістами було зня-

то фільм «Як розпочати революцію», в якому йдеться про ідеї Шарпа і про їхній вплив на протестні рухи в усьому світі. Фахівці класифікують дві останні українські революції як «кольорові». Революцію Гідності відносять ще й до «мережєвих» [11].

Дослідники вважають, що «оксамитові революції» розпочалися в 1989–1990 рр. та за кілька місяців знищили комуністичні режими в усіх країнах Центрально-Східної Європи, які входили до сфери впливу Радянського Союзу. Почалися протести в Польщі та Угорщині, де повалення режиму відбулося в мирний спосіб. Теж саме було в НДР, Болгарії та Чехословаччині. Югославська та румунська революції завершилися масовим насиллям, тому що учасники революцій погано знають історію революцій: кожна з них закінчувалася громадянською війною, а це уже не відповідає «оксамитовості» подій.

До 30-ї річниці початку революцій відбулося кілька публічних обговорень. І головний висновок був таким, що сьогодні багато населення держав Центрально-Східної Європи мають ностальгію за комуністичним минулим.

Історик Олег Бажан зазначає, що ці революції забезпечили перемогу ліберальної демократії, виконали найважливіше завдання – поховали комунізм. Однак експерти констатують, що у Центрально-Східній Європі процес структурних перетворень, економічних трансформацій проходив досить болісно і носив затяжний характер. Жителі країн очікували, що під час нових економічних та політичних змін суттєво покращиться ситуація в державі та скрізь цього не сталося. Невдоволення чехів наслідками післяреволюційного розвитку країни позначилось на падінні популярності президента Вацлава Гавела. Програми ваучерної приватизації було прийнято в Польщі, Чехії, Словаччині, Болгарії, Румунії. Однак ваучерна приватизація виявилася успішною лише в Чехії. Нині, за опитуванням, у Чехії 38 % населення, старші 40 років, говорять, що при соціалізмі жилося краще, 45 % вважають, що краще живуть тепер. Інша картина спостерігається у Словаччині: 43 % жили краще тоді і 32 % краще живуть сьогодні [3].

Синдром постреволюційного розчарування також спостерігається у колишніх жителів НДР. Канцлер Федеративної Республіки Німеччини Ангела Меркель, виступаючи в Кілі з нагоди 30-річчя падіння Берлінського муру, зауважила, що сьогодні більшість східних німців почуваються громадянами другого класу. Тому жителі колишньої НДР, голосують за посткомуністів з «Лівої партії» та правопопулістів з «Альтернатива для Німеччини». Адже від приватизації в

першій половині 1990-х років загинула вся східнонімецька промисловість, а люди втратили робочі місця.

Так само приватизація в пострадянських республіках відбулася виключно в інтересах осіб, наближених до влади та кримінально-кланових структур. Державна влада не забезпечила рівного доступу громадян до приватизації об'єктів державної власності. Громадяни колишнього СРСР замість рівноправних часток на роздержавлене майно отримали папірці – «майнові сертифікати». А розподіл багатств на теренах колишнього Радянського Союзу за відповідними схемами породив олігархат у Росії, Україні, Грузії та інших регіонах.

Більшість постсоціалістичних країн відмовилися від цієї форми проведення приватизації і надали перевагу комерційному варіанту, а саме проведенню аукціонів, у тому числі з участю іноземних інвесторів. Попри суспільні нерівності, яких не вдалося уникнути в ході великої та малої приватизації, в країнах Центрально-Східної Європи клан олігархів не сформувався.

З усіх пострадянських держав Болгарія є найбільш проблемною країною ЄС. Через нерішучість президента Желю Желева, сильні позиції неокомуністів у парламенті та уряді необхідні реформи було відтерміновано. Процес приватизації в балканській країні відбувся у спосіб, подібний як в Україні. Тож країна мала вкрай негативні наслідки: збільшення безробіття, гіперінфляція, зубожіння населення (середня зарплата 5–6 американських доларів). «Період постсоціалізму» тривав упродовж 10 років. Щоправда на початку 2000-х років Болгарія досягла певної стабільності.

Одним із засобів формування громадянського суспільства в зарубіжних державах є впровадження провідними країнами світу різноманітних видів допомоги. Зарубіжна допомога з боку США використовується для просування власної моделі державного розвитку в інших регіонах та для зміцнення американських державних позицій у світі. Ця «допомога» для країн СНД, зокрема й України, має досить чітку п'ятиблокову структуру. 1. Програми забезпечення миру та безпеки («Мир та безпека» – «Peace and Security»). 2. Програми розвитку демократії та верховенства права («Управляючи справедливо та демократично» – «Governing Justly and Democratically») для просування верховенства права, захисту прав людини, поліпшення доступу до правосуддя, розвитку системи державного управління, підтримки демократичних виборів, розвитку політичних партій та громадянського суспільства, а також захисту свободи засобів масової інформації. 3. Програми охорони здоров'я, розвитку освіти та соціального забезпечення («Інвестуючи в людей» – «Investing in

People»). 4. Програми сприяння економічному зростанню («Економічне зростання» – «Economic Growth»). 5. Програми гуманітарної допомоги («Гуманітарна допомога» – «Humanitarian Assistance»). За інформацією Державного департаменту США, вартість допомоги США Україні у 2008 р. становила 83,41 млн дол., у 2009 р. – 133,88 млн дол. та у 2010 р. – 117,93 млн дол. [2]. На втілення Програм розвитку демократії та верховенства права виділено: 2008 р. – 19,64 млн дол., 2009 р. – 29,12 млн дол., 2010 р. – 29,58 млн дол. Таким чином, на розвиток демократії в Україні США спрямовує близько 25 % усього обсягу зарубіжної допомоги нашій країні [5]. Якщо подивитися на результати цієї допомоги за трьома останніми позиціями, то ми спостерігаємо лише економічне падіння, кризові явища в освіті та крах національної медицини, який особливо відчувається сьогодні в період пандемії.

Ось як оцінюють наслідки двох революцій у нашій державі 80 експертів, яких опитали фахівці Фонду «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва зі слів директора фонду Ірини Бекешкіної: «Наше експертне опитування, яке ми проводимо вже п'ятий рік поспіль, показує, що після Майдану був різкий прорив. Україна у цей час зробила стільки реформ, скільки не робилося усі попередні роки. Це все було зроблено протягом перших 2–3 років після революції, а далі спостерігається застій, коли ми ще живемо на колишніх здобутках, але треба йти вперед».

Водночас фахівці вважають, що після Майдану не вдалося «перезавантажити» систему влади, забезпечити прихід нових еліт та люструвати старі. Також не було ліквідовано корупцію, не відбулося деолігархізації влади та системної реформи правоохоронних органів і судочинства, та головне економічного зростання не сталося.

А також за цей час було прийнято низку законів, які руйнують традиційні цінності нашої держави, але відповідають загальному курсу ліберальної демократії. В першу чергу мова іде про лобювання прав ЛГБТ та руйнування канонічної церкви.

На думку Ю. Мацієвського, події 2004 та 2014 років не були ані державним переворотом, як це подають більшість російських ЗМІ, ані повстанням, як про це пишуть деякі західні видання. У 2004 р. Політична криза закінчилася компромісом, що дало змогу опозиційному кандидату перемогти на виборах. У 2014 р. умови компромісу виявились неприйнятними ані для Майдану, ані для самого Януковича. Парламент, у якому після втечі президента сформувалася нова більшість, зупинив проведення «антитерористичної операції», прий-

няв рішення усунути Януковича з посади президента і перейняв його повноваження. Саме тому ці дії треба розглядати не як силове захоплення влади, а як перейняття повноважень президента парламентом.

Отже, констатує автор, 2014 року відбулася політична, але ще не відомо, чи соціальна революція. Свідченням перемоги останньої буде тотальне «перезавантаження» системи, тобто зміна не лише людей, але й визначальних правил політичної гри [8].

Як вважає філософ Сергій Дацюк, на прикладі України ми спостерігаємо навіть виродження геополітичної революції у геополітичну кризу. Геополітична революція, тому що пов'язана зі зміною геополітичної орієнтації з Росії на Європу. Геополітичні досягнення Революції Гідності за шість років звелися лише до безвізового режиму, бо ані членство в ЄС, ані членство в НАТО Україна не отримала.

Асоціація України з ЄС, безвізовий режим для України, підтримка України з боку США та ЄС у війні з Росією на тлі олігархізації, корупції, капітуляції перед Росією все це сумнівні досягнення на тлі втрати суверенітету. Інші учасники цієї революції: ЄС і США самі опинилися у вирі катастрофічних для них внутрішніх та зовнішніх проблем, і їм стало не до України. Відтак Україна почала сприйматися вищезгаданими гравцями не як прозахідний протосуб'єкт, а як об'єкт здирництва та жорсткого зовнішнього управління. Інтеграція у Європу, яка власне була установкою Євромайдану, поступово втрачає свою привабливість.

Антиколоніальна революція завжди має на меті становлення власного стратегічного мислення, появу та впровадження власних соціальних інновацій, появу самостійної економічної політики з довгостроковими проектами та програмами розвитку, продукування власного сучасного виробництва замкнутих циклів, появу власних культурних досягнень світового рівня, вибух соціальної енергетики від вивільненої постколоніальної свободи.

Таким чином, Євромайдан 2013–2014 виявився не знищенням колоніальної орієнтації, а зміною вектора залежності. Незалежність від Росії успішно трансформувалася у залежність від Заходу, підкреслює дослідник. За західні санкції щодо Росії у війні з Україною у нас вимагають відшкодування – курсами валют, відсотками ВВП, землею, стратегічними підприємствами, газотранспортною системою, робочою силою, повною здачею держави у зовнішнє управління. Автор робить висновок, що Євромайдан був олігархічною революцією, а масштаби корупційного розкрадання, олігархічного привласнення та здирництва, роздачі за борги, виведення в офшори, втрати

через окупацію територій багатства України є рідкісними навіть для всієї світової історії.

В поданій таблиці щодо державного та гарантованого державою боргу України чітко простежується різке зростання боргу після «революції гідності», а відтак і падіння економіки.

Державний та гарантований державою борг України з 2009 по 2020 рр. (млн грн)				
	Загальний борг		Зовнішній борг	внутрішній борг
на 31.12.2009	316 884,6		211 751,7	105 132,9
на 31.12.2010	432 235,4	36,4 %	276 745,6	155 489,8
на 31.12.2011	473 121,6	9,5 %	299 413,9	173 707,7
на 31.12.2012	515 510,6	9,0 %	308 999,8	206 510,7
на 31.12.2013	584 114,1	13,3 %	300 025,4	284 088,7
на 31.12.2014	1 100 564,0	88,4 %	611 697,1	488 866,9
на 31.12.2015	1 572 180,2	42,9 %	1 042 719,6	529 460,6
на 31.12.2016	1 929 758,7	22,7 %	1 240 028,7	689 730,0
на 31.12.2017	2 141 674,4	11,0 %	1 374 995,5	766 678,9
на 31.12.2018	2 168 627,1	1,3 %	1 397 217,8	771 409,3
на 31.12.2019	1 998 275,4	-7,9 %	1 159 221,6	839 053,8
на 30.11.2020	2 398 202,6	20,0 %	1 463 844,0	934 358,6

Так само не можна назвати успішною «тюльпанову» революцію у Киргизстані, що відбулася з лютого по березнь 2005 року. Її причиною стали вибори до парламенту, що супроводжувалися численними порушеннями. Опозиція до чинного президента Аскара Акаєва вивела на вулиці агресивно налаштовану молодь, яка біла скло в автобусах і закидала каміння в міліціонерів. Отримавши перемогу, на всі пости призначили опозиціонерів. Аскар Акаєв втік до Москви. Нова влада втратила контроль над ситуацією і великими містами прокотилася хвиля мародерства з людськими жертвами (що цікаво, тюльпани не фігурували у цій революції як символ, на відміну від революції троянд у Грузії). На думку політологів, наприкінці 2006 р. Киргизька «революція тюльпанів» завершилася поразкою внаслідок розколу політичного союзу президента і прем'єра. Нова редакція конституції республіки задовольнила потреби президента Курманбека Бакиєва, але не відповідала політичним інтересам прем'єр-міністра.

Потім відбулися ще дві революції: у 2010 р. уже проти Бакиєва та у 2020 р. Цього разу люди виявили невдоволення через тяжку економічну кризу. За час карантину Ковід-19 бюджет країни втратив

5 частину надходжень. У державі один із найвищих показників смертності у світі. П'ята частина населення живе за межею бідності, тобто їх прибуток півтора долара в день, майже мільйон змушений виїхати на заробіток до Росії.

Висновки. В сучасній геополітиці активно використовуються такі технології, як «кольорові» революції. Як бачимо за результатами, успішні вони лише для тих, хто їх планує. Головна мета таких політ-технологій – посилення світового уряду та ослаблення національних держав як гравців геополітики. Учасники революцій покладають на них багато сподівань, намагаються вибудувати розвинену державу, але ці мрії не завжди здійснюються. Тому можна констатувати факти негативних наслідків «кольорових» революцій, які призводять до затяжних економічної та політичної кризи.

Процеси світової глобалізації суттєво змінюють позиції національних держав. З одного боку, зростає кількість недержавних суб'єктів (глобальних міждержавних та міжнародних об'єднань), яким держава передає частину своїх функцій. З іншого, зводиться до мінімуму влада національного уряду, тому держава в цілому як сукупність органів стає зовсім не обов'язковою. Безумовно, падіння ролі національних держав і ослаблення їхнього суверенітету пов'язане з бурхливим розвитком сучасних технологій. Саме завдяки використанню інтернет ресурсів і відбуваються сучасні революції. Ослаблення національно-державного суверенітету й надалі триватиме і тому необхідно детально аналізувати наслідки революцій.

Література

1. Андріяш В. І. Сучасні національні держави в умовах глобалізаційних процесів. URL: [//www.investplan.com.ua/pdf/11_2013/24.pdf](http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2013/24.pdf)

2. Бажан Олег. «Оксамитові» революції. URL: <https://censor.net/ua/r3175610>

3. Бархатная революция» в Чехословакии 30 лет спустя. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/25150>

4. Василенко И. А. Конфликты низкой интенсивности и «бархатные» революции как технологии современной геополитики. *Вестник Московского университета*. Сер.12. «Политические науки». 2006. № 6. С. 5–13.

5. Васильева Марія. Формування громадянського суспільства в Україні завдяки зарубіжній допомозі. *Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан і перспективи впровадження європейських стандартів взаємодії з державою*: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 12 грудня 2013 р., С. 59–63.

6. Виродження революції. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5ddd1b209a00b/page_3/

7. Державний борг України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/>

8. Мацієвський Юрій. Чи була революція: події 2004 і 2014 років у порівняльній перспективі? URL: <https://zaxid.net/news>.

9. С чего начинаются революции, как готовятся и кто за ними стоит? URL: https://www.tvr.by/news/obshchestvo/s_chego_nachinayutsya_revolyutsii_kak_gotovyatsya_i_kto_za_nimi_stoit/

10. Шарп Джин. От диктатуры к демократии. Концептуальные основы освобождения. <https://psyfactor.org/lib/sharp.htm>

11. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3140035-aki-voni-obidvi-ukrainski-revolucii-kolorovi-cifrovi-ne-marni.html>

References

1. Andriiash V. I. (2013). Suchasni natsionalni derzhavy v umovakh hlobalizatsiinykh protsesiv [Modern nation-states in the context of globalization]. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/11_2013/24.pdf (Last accessed: 07.04.2021) [in Ukrainian].

2. Bazhan Oleh. «Oksamytovi» revoliutsii [«Velvet» revolution]. URL: <https://censor.net/ua/r3175610> (Last accessed: 07.04.2021) [in Ukrainian].

3. Barkhatnaia revoliutsiia v Chekhoslovakyi 30 let spustia [Velvet Revolution «in Czechoslovakia 30 years later]. URL: <https://interaffairs.ru/news/show/25150> (Last accessed: 07.04.2021) [in Ukrainian].

4. Vasylenko Y. A. (2006). Konflykty nyzkoi yntensyvnyosti y «barkhatnye» revoliutsyy kak tekhnolohyy sovremennoi heopolytyky [Low-intensity conflicts and «velvet» revolutions as technologies of modern geopolitics]. *Vestnyk Moskovskono unyversyteta*. Ser. 12. Polytycheskye nauky. № 6. s. 5–13 [in Russian].

5. Vasyliieva Mariia. (2013). Formuvannia hromadianskoho suspilstva v Ukraini zavdiaky zarubizhnii dopomozi Hromadianske suspilstvo v Ukraini: suchasnyi stan i perspektyvy vprovadzhennia yevropeiskykh standartiv vzaiemodii z derzhavoiu [Formation of civil society in Ukraine thanks to foreign aid]. Zbirnyk materialiv mizhnarodnoi naukovy-praktychnoi konferentsii. Kyiv, 12 hrudnia, s. 59–63 [in Ukrainian].

6. Vyrodzhennia revoliutsii [Degeneration of the revolution] URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/datsuk/5ddd1b209a00b/page_3/ (Last accessed: 07.04.2021) [in Ukrainian].

7. Derzhavnyi borh Ukrainy [Public debt of Ukraine]. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/finance/debtgov/> (Last accessed: 07.04.2021) [in Ukrainian].

8. Matsiievskiyi Yurii. Chy bula revoliutsiia: podii 2004 i 2014 rokiv u porivnialnii perspektyvi [Was there a revolution: the events of 2004 and 2014 in a comparative perspective]. URL: <https://zaxid.net/news>. (Last accessed: 07.04.2021) [in Ukrainian].

9. S cheho nachynaiutsia revoliutsyy, kak hotoviatsia y kto za nymy stoyt? [Where do revolutions begin, how are they prepared and who is behind them?] URL: https://www.tvr.by/news/obshchestvo/s_chego_nachinayutsya_revolyutsii_kak_gotovyatsya_i_kto_za_nimi_stoit/ (Last accessed: 07.04.2021) [in Russian].

10. Sharp Dzhyn. Ot dyktatury k demokratyy. Kontseptualnye osnovy osvobozhdeniya [From dictatorship to democracy. Conceptual foundations of liberation]. URL:<https://psyfactor.org/lib/sharp.htm> (Last accessed: 07.04.2021) [in Russian].

11. URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3140035-aki-voni-obidvi-ukrainski-revolucii-kolorovi-cifrovi-ne-marni.html>

Dudka R. A.

Associate Professor, Department of World History and international relations, Nizhyn State University named after Mykola Gogol

«Colored» revolution: reasons and consequences

In the article, the author raises the problems of «colored» and «velvet» revolutions that rolled around the world at the end of the XX in the early XXI century. It took more than 30 years since won the first revolutions, so many researchers study this issue. After analyzing the latest works of domestic and foreign authors, the author notes the reasons for revolutionary events and calls the main positive and negative consequences. The article emphasizes that the researchers evaluate the social performances in different ways: some consider them revolutions, and some political ciphers or compromises, etc. Also mentioned by the ideologue of these revolutions – the American political scientist Gin Sharp, and his work «From Dictatorship to Democracy,» in which he developed a strategy of non-violent coups, to collapse the USSR, the establishment of democratic regimes all over the world like the United States. After analyzing it, the author of the article argues that it is only a stage in the modern geopolitics of globalization. It is noted that globalists in general work on the elimination of national states. So all these revolutions are at a certain stage in the general world process. According to the results of revolutions, in the first place, you can see the formation of colonial territories with the same legislative, similar problems, a weak economy, chaotic political situation. And as a result of the destruction of traditional societies and weakening of national states. «Colored Revolutions» have become a permanent phenomenon in such states. Each of them is accompanied by certain human victims, but a large number is gaining. So, it is necessary to demonstrate transparent statistics and make the necessary lessons.

Key words: «Color», «Velvet», «Network» Revolution, Gin Sharp, Globalization, Geopolitics.

УДК 338(4/9)

DOI 10.31654/2520-6966-2021-15i-105-59-69

Бровко А. Г.

Кандидат історичних наук, старший викладач

Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

e-mail: Alyona_brovko@meta.ua

ORCID ID: 0000-0002-8490-7990

Модернізація економіки Китаю: досягнення та перспективи

У статті висвітлюються особливості реформування китайської економіки. Зазначено, що процес реформування економіки КНР розпочався ще за правління Ден Сяопіна, який запропонував стратегію виведення держави на ключові позиції у світовій економіці. Саме у цей період було здійснено модернізацію та проголошено політику «реформ та відкритості». Особливістю китайської економіки виступає програмування економічного розвитку, яке сягає своїм корінням ще в середину ХХ ст. Нині реалізовано тринадцять п'ятирічних планів соціально-економічного розвитку. Ще однією особливістю китайської економіки є поєднання державних планових важелів управління з ринковими, тобто панування моделі «соціалістичної ринкової економіки». За правління Ху Дзіньтао та Сі Цзіньпіня було взято курс на будівництво інноваційної економіки. Утім, незважаючи на швидкі темпи розвитку Китаю, республіка все ж таки відстає від розвинених країн. Причиною такого відставання, на думку керівництва держави, є низька інноваційна спроможність. В останні роки негативно на розвиток економіки держави вплинула торгівельна війна з США та введення карантинних заходів у зв'язку з пандемією COVID-19, що призвело до обвалу китайської економіки на 6,8 %. Окрім ефективної внутрішньої політики, Китайська Республіка проводить активну зовнішньоторговельну діяльність. Найбільшими торгівельними партнерами держави є США, Гонконг, Японія, Корея та країни ЄС. Розвиває активні відносини з Латиноамериканськими державами, Індією, Пакистаном, Бразилією, африканським континентом та країнами арабського світу. КНР є привабливою державою для іноземного капіталу. Найбільше іноземних інвестицій надходить до сектору послуг економіки Китаю. Щоб стати привабливою країною для іноземних інвестицій, керівництвом КНР було проведено низку заходів, з метою створення сприятливого інвестиційного клімату. Як результат, КНР займає друге місце у світі за номінальним ВВП. Прогнозується, що Китай у найближчому майбутньому в економічному плані випередить США і стане найпотужнішою державою у світі.

Ключові слова: економіка, Китайська Народна Республіка, реформування, модернізація, іноземне інвестування, зовнішньоторговельні відносини, торгівельна війна.

Постановка проблеми. КНР – це країна, яка розвивається швидкими темпами. Причинами таких економічних зрушень стала продумана та ефективна реформаторська діяльність уряду в економічній сфері та проведенні низки заходів з метою створення сприятливого інвестиційного клімату. Це дало змогу не лише поліпшити економічне становище країни, зайняти друге місце у світі за номінальним ВВП, але й обійти США за вартістю експорту та імпорту. Прогнозується, що Китай у найближчому майбутньому в економічному плані випередить США і стане найпотужнішою державою у світі. Утім, високі темпи розвитку економіки та вихід на лідируючі позиції у світі дісталися Китаю дорогою ціною: зіпсованою екологією, соціальною нерівністю тощо.

Аналіз досліджень. Питання економічного розвитку Китаю викликало інтерес серед багатьох дослідників. Зокрема, вивченням даної теми займалися Б. О. Антонюк, О. В. Дроботюк, В. Г. Герасимчук., Ю. І. Присяжнюк, А. П. Трофимчук, Є. А. Єрфан, О. А. Посипанко, О. В. Кириченко, А. Олефір, У. Я. Харина та ін.

Виклад основного матеріалу. Процес модернізації, який передбачав реформування китайської економіки, розпочинається за правління Ден Сяопіна, який виступив у 1982 році з ідеєю «трикрової економічної стратегії», розрахованої на 70 років. Мета даної економічної стратегії полягала у виведенні економіки КНР до середини ХХІ ст. за виробництвом ВВП на душу населення на рівень середньорозвинених країн світу, а за загальним обсягом виробництва ВВП стати лідером світової економіки [10, с. 119]. Таким чином, була проголошена політика «реформ і відкритості». Суть даної політики полягала у залученні КНР до процесу глобалізації економіки, залученні іноземних інвестицій, використання інноваційних досягнень у науці та техніці, підвищенні конкурентоспроможності Китаю на зовнішньому ринку.

В основу реформаторських ідей Ден Сяопіна було покладено курс «чотирьох модернізацій» – у сільському господарстві, промисловості, армії та науці і техніці, який мав за мету прискорити економічне зростання Китаю та оновлення економіки.

Процес модернізації передбачав три основні економічні гасла, які відповідають трьом основним етапам реформ:

І етап – 1978–1984 рр. – проходив під гаслом «планова економіка – основа, ринкове регулювання – доповнення». На даному етапі основна увага приділялася сільській місцевості, створенні спеціальної економічної зони.

II етап – 1984–1991 рр. – висунуте гасло «планова товарна економіка». З сільської місцевості увага переорієнтована на місто, державні підприємства стали основною ланкою модернізації.

III етап – 1992–2002 рр. – містив гасло «соціалістичної ринкової економіки». Формувалась нова економічна система, направлена на розвиток ринку; створення нової системи управління підприємствами, та формування ринкового механізму та контролю з боку держави на новій основі.

З 2003 р. розпочався четвертий етап – етап вдосконалення соціалістичної ринкової економіки. Даний етап включає реформу державних підприємств, створення комплексної системи ринків; поглиблення реформ і систем розподілу та соціального забезпечення; створення механізму непрямого регулювання макроекономіки з проведінням реформи планової, банківської та податкової системи [3].

У процесі реформування Китайської економіки було здійснено низку розмежувань: відокремлено право власності від права господарювання, що мало на меті активізувати діяльність трудових колективів. Оскільки засоби виробництва, як і раніше, належали державі, а права господарювання надавались підприємствам; відокремлення державних функцій від функцій підприємств та перетворення останніх у самостійні суб'єкти ринкової економіки, які працюють на принципах самогосподарювання, самокупності, саморозвитку та самоконтролю [18, с. 4].

Для китайської економіки характерне програмування економічного розвитку. Ще з 1953 р. і до сьогодні у КНР було реалізовано дванадцять п'ятирічних планів соціально-економічного розвитку. На 2016–2020-ті рр. припав тринадцятий п'ятирічний план, який продовжував політику розпочату в попередній п'ятирічці. Таке планування, як показав час, дуже ефективне. Безперечним доказом чого виступає зростання економіки Китаю. Так, середні темпи зростання економіки КНР виражені наступними показниками: 1976–1980-ті рр. – 6,6 %; 1981–1985 – 10,8 %, 1986–1990 – 7,9 %, 1991–1995 – 12 %, 1996–2000 – 8,5 %, 2001–2005 – 9,8 %, 2006–2010 – 11,4 %, 2011–2015 – 7,9 %, 2016–2018 – 6,7 %, 2019 – 6 % [4]. Винятком є 2020 р., через пандемію COVID-19 та жорсткі обмежувальні заходи, китайська економіка зросла за рік лише на 2,3 %. Так, у першому кварталі 2020 року економіка Китаю обвалилась на 6,8 %, чого республіка не знала з кінця 1970-х рр.

До особливостей китайської економіки відноситься поєднання планових важелів управління з ринковими. Держава здійснює

регулювання на макрорівні, ринок – на мікрорівні. У КНР застосовується модель «соціалістичної ринкової економіки», яка передбачає поєднання принципу розподілу за працею з принципом за вкладеним капіталом. Одним із головних завдань сучасної економічної стратегії Китаю є приватизація збиткових державних підприємств і реструктуризація державного фінансово-банківського сектора на принципах різноманітності форм власності.

Під реформування підпала й кредитно-фінансова сфера. Національний Банк Китаю мав стати центральним банком, який мав відповідати за стабільність національної валюти країни та бути по максимуму незалежним від втручання з боку держави. Утім, Народний банк так і залишився у підпорядкуванні Держради.

За часи перебування при владі Ху Дзіньтао (2003–2012 рр.) в основу китайської національної стратегії було покладено стимулювання підприємців до самостійного інноваційного розвитку. Так, у 2006 році Держрадою КНР було оголошено курс на будівництво інноваційної економіки та прийнято «Основи державного плану середньострокового і довгострокового розвитку науки і техніки на 2006–2020 рр.». Просуванням інноваційних технологій у державі займається Департамент високих технологій, який опікується питаннями організації великих інноваційних проєктів із залученням іноземних інвестицій, координує інноваційні проєкти з планами економіки і соціальним розвитком країни, відповідає за інтеграцію та взаємодію науково-дослідних інститутів та підприємств щодо впровадження інноваційних розробок у виробництво. Уряд держави надає підтримку підприємствам з інноваційними технологіями, активно використовує програму заохочення технологічних інновацій шляхом пільгових кредитів для впровадження цих технологій у виробництво [11, с. 40].

Інноваційний розвиток та масове підприємництво, як рушійна сила розвитку в усіх сферах економіки, було покладено в основу п'ятирічки на 2016–2020 рр. за правління Сі Цзіньпіна. Про значні зрушення у даній сфері заявив і американський президент Джо Байден, вказуючи на значні інвестиції китайців у власну інфраструктуру, зокрема, у високошвидкісну залізницю, системи метро, електромережі та мобільні мережі. Зокрема, Джо Байден зазначив: «У них є велика нова ініціатива у сфері залізниць, і у них вже є залізниця, яка з легкістю рухається зі швидкістю 225 миль на годину» [2]. Утім, незважаючи на значні досягнення, у Китаї продовжує залишатися низька інноваційна спроможність, що є однією з причин відставання республіки від розвинених країн світу.

Зовнішньоекономічна діяльність КНР

Модернізація економіки вплинула й на зовнішньополітичну діяльність держави. Зовнішні економічні відносини Китаю пов'язані як із країнами Заходу, так і Сходу. Найбільш важливими торговельними партнерами Китаю є США, Гонконг, Японія, Республіка Корея, країни ЄС. Саме до даних країн найбільше експортується китайського товару. Так, китайський експорт перевищує в 1,5 рази зустрічний європейський імпорт та втричі – американський, що забезпечує міцність КНР у світовій економіці та політиці і захищає державу від тиску з боку США.

У 2000 році було створено форум «Китайсько-Африканське співробітництво», «Співробітництво між КНР та арабськими країнами», розвиваються китайсько-латинські відносини, співробітництво з Індією та Пакистаном, Бразилією. За підсумками 2013 р. Китай став лідером світової торгівлі, обігнавши США. Така активна зовнішня економічна політика сприяє розвитку китайської економіки та забезпечує вигідні перспективи у майбутньому [14, с. 143].

КНР є привабливою державою для іноземного капіталу, який активно почав надходити до країни з середини 90-х рр. ХХ ст. на сучасному етапі 400 із 500 ведучих ТНК мають свої представництва в Китаї. Більше 170 країн світу інвестують свій капітал в економіку КНР. Так, на 2013 р. обсяг притоку іноземного капіталу в китайську економіку складав майже 117,6 млрд дол. Серед країн, що розвиваються, Китай займає лідируючі позиції щодо надходження іноземного капіталу.

З метою створення сприятливих умов для надходження іноземного капіталу, з боку керівництва Китаю було проведено низку заходів, які передбачали: проведення активної національної інвестиційної політики; підтримка високого рівня стабільності життя в соціально-економічній та політичній сферах; вдосконалення та лібералізація юридичної бази щодо створення сприятливого інвестиційного клімату для іноземних держав; відміна обмежень в бюрократичних процедурах зі створення спільних підприємств, введення пільгових податків на підприємствах з 100 % іноземним капіталом; прийнято понад 500 положень, що надавали інвесторам юридичні гарантії в галузях економіки.

З метою стимулювання зарубіжних інвестиційних надходжень китайським урядом було створено різні адміністративно-економічні структури з пільговими режимами. Це 6 спеціальних економічних зон (Шеньчжень, Чжухай, Шаньтоу, Сямень, Хайнань та Шанхай), 32 економічного та технологічного розвитку, 15 зон вільної торгівлі та 14 зон прикордонного економічного співробітництва [12, с. 54–55].

Позитивно на приплив інвестиційних потоків до Китаю вплинув його вступ до СОТ у 2001 році. Оскільки всі документи, які регулювали економічну сферу КНР були переглянуті, відкориговані, а деякі були скасовані взагалі, що дало можливість створити потужну юридичну базу, яка регулювала відносини Китаю з іноземними інвесторами.

Утім, не всі галузі КНР підлягали інвестуванню з-за закордону. Згідно китайського законодавства, є галузі, в які дозволено вкладати інвестиції та навіть забано (сюди відносяться 260 галузей: сільське господарство, лісогосподарський сектор, тваринництво, текстильна промисловість, машинобудування та ін.) і галузі – в які обмежено чи взагалі заборонено іноземне інвестування (ЗМІ, транспортна та військова сфери, фінансовий сектор). Така політика Піднебесної щодо інвестування проводиться з метою контролю присутності іноземних інвесторів та унеможливлення їх впливу на стратегічно важливі галузі економіки.

На сьогоднішній день найбільше іноземних інвестицій надходить до сектора послуг економіки КНР. Так, станом на 2015 р. частка ПІІ у дану сферу становила 61,6 % від загального обсягу, у виробничий сектор – 31,4 % [5, с. 39].

Проте і сам Китай виступає могутнім інвестором. Зокрема, надає кредити країнам, що розвиваються, в тому числі й Україні, утім, основна частка інвестицій припадає на США, Австралію, Японію та країни ЄС. У результаті надання кредитів Китай заключив низку довгострокових договорів в енергетичній сфері та нафтовими компаніями Венесуели, Бразилії та Росії [17, с. 19].

Разом з тим, незважаючи на низку економічних реформ, членство в СОТ та атрибути капіталізму, у китайській економіці важливу роль продовжує відігравати уряд країни. Він продовжує контролювати чотири головні банки держави, у яких розміщено 80 % приватних депозитів, розробляє, як вже зазначалось вище, п'ятирічні плани розвитку основних галузей виробництва. Саме Компартія Китаю призначає кандидатів на головні посади у провідні великі корпорації країни. Як наслідок, більшістю великих компаній керують люди, що одержали свою посаду завдяки зв'язкам з партією. Приватними компаніями, як правило, керують недостатньо освічені у сфері бізнесу підприємці. Здійснюється нагляд з боку держави й за ЗМІ, профспілками, бізнес-асоціаціями [15]. Така «присутність» держави у різних сферах життя носить «стримуючий» фактор у економічному розвитку країни.

На сьогоднішній день варто відмітити й тарифні війни, що розпочалися між Китаєм та США у 2017 році, як наслідок, протекціоністських

заходів у зовнішній політиці США з боку американського президента Д. Трампа. Торгівельні відносини між двома державами погіршилися на початку 2018 року, коли США підвищив мита на сталь і алюміній з усіх країн світу, а потім на певні категорії китайської продукції, що імпортувалась до Америки, загальною вартістю на 250 млрд дол. на рік. У відповідь Китай оголосив дзеркальні заходи, підвищив мита на американську продукцію загальною вартістю 3 млрд дол. У свою чергу США оголосила про підвищення мит на загальну вартість 50 млрд дол. До причин розгортання «тарифної війни» варто віднести й питання про інтелектуальну власність і захист авторських прав. Президент США Д. Трамп звинуватив Китай у крадіжці інтелектуальної власності у Америки. Він вимагав від уряду КНР прийняти закон про захист авторських прав, утім вдатися до таких заходів Китай не міг, оскільки правоохоронні органи КНР змушені були б закрити численні виробництва в країні орієнтовані як на зовнішній так і на внутрішній ринок споживачів, тому запропонував альтернативний варіант: замість закону, затвердити ряд підзаконних актів, які б, з одного боку, задовольняли вимоги американського президента, а з іншого – не стали б дієвим засобом захисту інтелектуальної власності. Утім, Д. Трамп не пристав на таку пропозицію та звинуватив Китай у зриві згоди, та підняв мита на китайські товари.

Торгівельна війна негативно вплинула на економіку Китаю та США. Протягом 2018 року китайські компанії втратили 2,4 трлн дол. Цього ж року у Китаї було зафіксовано найнижчий рівень економічного зростання за останні 28 років. Китайський юань впав до мінімального рівня за останні 11 років. Утім, таке падіння грошової одиниці США називає маніпулюванням Китаю валютним курсом, з метою нанесення економічних збитків Америці. У ході тарифної війни зазнали збитки й американські компанії Apple, Ford та ін. Найбільше від тарифного протистояння постраждали американські фермери. Проте «тарифна війна» призвела до втрат не лише ворогуючих сторін, але й негативно відобразилася на світовій економіці.

Враховуючи ситуацію, що склалася, протягом грудня 2018 – березня 2019 року керівники держав погодились припинити торгівельну війну та сісти за стіл переговорів. Але досягти домовленостей так і не вдалося, обмеження на імпорتنі товари не лише залишилися, але й почали зростати. 24 серпня 2019 року Д. Трамп повідомив, що з 1-го вересня запрацюють тарифи на рівні 15 % на китайські товари обсягом у 300 мільярдів доларів, а з 1-го жовтня – тарифи на рівні 30 % на китайські товари обсягом у 250 мільярдів доларів. Розпочались чергові переговори між лідерами держав щодо врегулювання

конфлікту. Однак через пандемію відносини США та Китаю погіршились. Президент США Дональд Трамп намагався переконати світову спільноту, що COVID-19 – це біологічна зброя направлена проти Америки. З приходом до влади Джо Байдена політична верхівка КНР сподівається на поліпшення економічних відносин.

Висновки. Модернізація економіки КНР дає всі шанси державі стати світовим лідером у недалекому майбутньому, залишивши позаду США за розвитком економіки. Уряд КНР уживає дієвих заходів і створює всі необхідні умови для якісного розвитку національної економічної системи. Активно працює над побудовою інноваційної економіки, залучаючи фінансові та кваліфіковані ресурси, розвиває зовнішньоекономічні відносини з різними країнами та регіонами світу, проводить політику залучення інвестиційних капіталів з за кордону, виступаючи водночас інвестором. Це все в сукупності дало змогу КНР, в доволі короткий проміжок часу, зайняти панівні позиції в економічній сфері. Проте останні події негативно вплинули на економіку Піднебесної: торгівельна війна з США та запровадження карантинних заходів у країні у зв'язку з пандемією COVID-19, що призвели до підвищення митних тарифів на експортні товари з Китаю та падінню економіки на 6,8 %, чого республіка не знала з кінця 1970-х рр.

Література

1. Антонюк Б. О. Політичний та соціально-економічний розвиток Китаю. URL: <https://chinese-studies.com.ua/sites/default/files/Archive/2016/1-2/4.pdf> (дата звернення 20.05.2020 р.)
2. Байден заявив про інфраструктурне відставання від Китаю – «з'їсть наш ланч». URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-56042079> (дата звернення 20.05.2020 р.)
3. Герасимчук В. Г., Лі Іму. Реформування економіки Китаю: етапи, результати, перспективи. URL: <file:///C:/Users/Home/Downloads/136672-294031-1-SM.pdf> (дата звернення 20.05.2020 р.)
4. Дроботюк О. В. Еволюція моделі економічного розвитку КНР. URL: <https://sinologist.com.ua/drobotyuk-o-v-evolyutsiya-modeli-ekonomichnogo-rozvytku-kr/> (дата звернення 20.05.2020 р.)
5. Ерфан Є. А., Посипанко О. А. Китай як центр тяжіння прямих іноземних інвестицій. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип.12. С. 37–43.
6. Іщук М. О., Іваницька О. П. Розвиток американо-китайських відносин за президентства Дж. Буша-молодшого. С. 45–49. URL: <file:///C:/Users/Home/Downloads/5458-10960-1-SM.pdf> (дата звернення 20.05.2020 р.)
7. Кириченко О. В., Джинджоян В. В. Сучасні тенденції розвитку економіки Китаю. URL: http://confcontact.com/2013_03_15/14_Kirichenko.htm (дата звернення 20.05.2020 р.)

8. Козлова Ю. Торгівельна війна США та Китаю. «Більшої загрози світовій економіці не існує». URL: <https://glavcom.ua/world/observe/torgovelnaviyna-ssha-i-kitayu-bilshoji-zagrozi-svitoviy-ekonomici-ne-isnuje-594485.html> (дата звернення 20.02.2021 р.)

9. Курнишова Ю. В. Американсько-китайське суперництво на сучасному етапі: тенденції та особливості. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/37-1444045843.pdf> (дата звернення 20.05.2020 р.)

10. Лазарчук М. О. Соціально-економічні реформи в Китаї: генезис та чинники. *Вісник МСУ. Економічні науки*. 2013. Т. XVI, № 1–2. С. 117–124.

11. Мороз О. О., Джокуш Т. О., Ліцзянь Л. Стратегічні орієнтири інноваційного розвитку економіки Китаю. *Економічний вісник Запорізької державної інженерної академії*. 2016. Вип. 4–1 (01). С. 39–44.

12. Олефір А. Економічна політика Китаю: досвід реформ для України. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 2. С. 53–57.

13. Присяжнюк Ю. І., Трофимчук А. П. Економічний розвиток Китаю в умовах транснаціоналізації. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2014. Вип. 120 (частина І). С. 253–241.

14. Радзівська С., Ус І., Покришка Д. Глобальні доміанти розвитку Китаю. *Міжнародна економічна політика*. 2017. № 1. С. 137–168.

15. Трофимова В. В. Трансформація моделей економічного розвитку Китаю у XX–XXI ст. в контексті забезпечення національної самодостатності <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=96>

16. Фесенко М. В. Боротьба США та Китаю за глобальне лідерство у XXI ст. URL: [file:///C:/Users/Home/Downloads/2554-9255-1-PB%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Home/Downloads/2554-9255-1-PB%20(1).pdf) (дата звернення 20.05.2020 р.)

17. Харина У. Я. Місце КНР у світовій економіці. *Молодий вчений*. 2015. № 2. С. 118–121.

18. Юсип О. Л. Особливості організації змішаного типу економічної системи Китаю. *Актуальні проблеми державного управління*. 2016. № 2. С. 184–191.

References

1. Antoniuk B.O. (2016). Politychnyi ta sotsialno-ekonomichnyi rozvytok Kytaiu [Political and socio-economic development of China]. URL: <https://chinese-studies.com.ua/sites/default/files/Archive/2016/1-2/4.pdf> (Last accessed: 20.05.2020) [in Ukrainian].

2. Biden zaivnyv pro infrastrukturne vidstavannia vid Kytaiu – «zist nash lanch» (2021). [Biden says infrastructure lag behind China – «eat our lunch»]. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-56042079> (Last accessed: 20.05.2020) [in Ukrainian].

3. Herasymchuk V.H., Li Imu. (2018). Reformuvannia ekonomiky Kytaiu: etapy, rezultaty, perspektyvy [Reforming China's economy: stages, results, prospects]. URL: <file:///C:/Users/Home/Downloads/136672-294031-1-SM.pdf> (Last accessed: 20.05.2020) [in Ukrainian].

4. Drobotiuk O.V. (2019). Evoliutsiia modeli ekonomichnoho rozvytku KNR [Evolution of the model of economic development of China]. URL: <https://>

sinologist.com.ua/drobotyuk-o-v-evolyutsiya-modeli-ekonomichnogo-rozvytku-knr/ (Last accessed: 20.05.2020) [in Ukrainian].

5. Erfan Ye. A., Posypanko O. A. (2017). Kytai yak tsentr tiazhinnia priamykh inozemnykh investytstii [China as a center of attraction for foreign direct investment]. *Ekonomika i suspilstvo*. 2017. Vyp.12. 37–43 [in Ukrainian].

6. Ishchuk M. O., Ivanytska O. P. (2018). Rozvytok amerykano-kytayskykh vidnosyn za prezidentstva Dzh. Busha-molodshoho [Development of US-China relations during the presidency of George W. Bush]. 45–49 URL:file:///C:/Users/Home/Downloads/5458-10960-1-SM.pdf (Last accessed: 20.05.2020) [in Ukrainian].

7. Kyrychenko O. V., Dzhyndzhoian V. V. (2013). Suchasni tendentsii rozvytku ekonomiky Kytaiu [Current trends in China's economy]. URL:http://confcontact.com/2013_03_15/14_Kirichenko.htm (Last accessed: 20.05.2020) [in Ukrainian].

8. Kozlova Yu. (2019). Torhivelnna viina SShA ta Kytaiu. «Bilshoi zahrozy svitovii ekonomitsi ne isnuie» [USA-China trade war. «There is no greater threat to the world economy.»]. URL:<https://glavcom.ua/world/observe/torgovelnnaviyna-ssha-i-kitayu-bilshoji-zagrozi-svitoviy-ekonomicy-ne-isnuje-594485.html> (Last accessed: 20.02.2020) [in Ukrainian].

9. Kumyshova Y. V. (2009). Amerykano-kytayske supernystvo na suchasnomu etapi: tendentsii ta osoblyvosti [American-Chinese rivalry at the present stage: trends and features]. URL: <http://sp.niss.gov.ua/content/articles/files/37-1444045843.pdf> (Last accessed: 20.05.2020.) [in Ukrainian].

10. Lazarchuk M.O. (2013). Sotsialno-ekonomichni reformy v Kytai: henezys ta chynnyky [Socio-economic reforms in China: genesis and factors]. *Visnyk MSU, ekonomichni nauky*. KhVI, № 1–2. 117 -124[in Ukrainian].

11. Moroz O.O., Dzhokush T.O., Litszian L. (2016). Stratehichni oriientyry innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Kytaiu [Strategic guidelines for innovative development of China's economy]. *Ekonomichni visnyk Zaporizkoi derzhavnoi inzhenernoi akademii*. Vyp. 4–1 (01). 39–44 [in Ukrainian].

12. Olefir A. (2018). Ekonomichna polityka Kytaiu: dosvid reform dlia Ukrainy [China's economic policy: the experience of reforms for Ukraine]. *Pidpnyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. № 2. 53–57 [in Ukrainian].

13. Radzievska S., Us I., Pokryshka D. (2017). Hlobalni dominanty rozvytku Kytaiu. Mizhnarodna ekonomichna polityka [China's economic development in the context of transnationalization]. № 1. 137–168 [in Ukrainian].

14. Prysiazhniuk Yu.I., Trofymchuk A.P. (2014). Ekonomichni rozvytok Kytaiu v umovakh transnatsionalizatsii [Global dominants of China's development]. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*. Vyp. 120 (chastyna I). 253–241 [in Ukrainian].

15. Trofymova V. V. (2009). Transformatsiia modelei ekonomichnoho rozvytku Kytaiu u KhKh – KhKh st. v konteksti zabezpechennia natsionalnoi samodostatnosti [Transformation of China's economic development models in the XX-XXI centuries. in the context of ensuring national self-sufficiency]. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=96> [in Ukrainian].

16. Fesenko M.V. (2015). Borotba USA ta Kytau za hlobalne liderstvo u KhKhI st. [The struggle of the United States and China for global leadership in the XXI century]. URL:file:///C:/Users/Home/Downloads/2554-9255-1-PB%20(1).pdf (Last accessed: 20.05.2020) [in Ukrainian].

17. Kharyna U.Ia. (2015). Mistse KNR u svitovii ekonomitsi [China's place in the world economy]. *Molodyi vchenyi*. № 2. 118–121 [in Ukrainian].

18. Yusyp O.L. (2016). Osoblyvosti orhanizatsii zmishanoho typu ekonomichnoi systemy Kytau [Features of the organization of the mixed type of economic system of China]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. № 2. 184–191 [in Ukrainian].

Brovko A. G.

Candidate of Historical Sciences, Senior Lecturer of the Department of World History and International Relations, Nizhyn Mykola Gogol State University

e-mail: Alyona_brovko@meta.ua

ORCID ID: 0000-0002-8490-7990

Modernization of china's economy: achievements and prospects

The article highlights the features of reforming the Chinese economy. It is noted that the process of reforming China's economy began during the reign of Deng Xiaoping, who proposed a strategy to bring the state to key positions in the world economy. It was during this period that modernization and a policy of «reform and openness» were carried out. A feature of the Chinese economy is the programming of economic development, which has its roots in the middle of the twentieth century. Thirteen five-year socio-economic development plans have now been implemented. Another feature of the Chinese economy is the combination of state planned levers of management with market, ie the dominance of the model of «socialist market economy». Under Hu Jintao and Xi Jinping, they set out to build an innovative economy. However, despite the rapid pace of development of China, the republic still lags behind developed countries. The reason for this lag, according to the state leadership, is low innovation capacity. In recent years, the development of the country's economy has been negatively affected by the trade war with the United States and the introduction of quarantine measures in connection with the COVID-19 pandemic, which led to the collapse of the Chinese economy by 6,8 %. In addition to an effective domestic policy, the Republic of China is active in foreign trade. The country's largest trading partners are the United States, Hong Kong, Japan, Korea and the EU. Develops active relations with Latin American countries, India, Pakistan, Brazil, the African continent and the Arab world. China is an attractive country for foreign capital. Most foreign investment comes from China's economic services sector. To become an attractive country for foreign investment, the Chinese leadership has taken a number of measures to create a favorable investment climate. As a result, China ranks second in the world in terms of nominal GDP. In the near future, China is projected to be ahead of the United States in economic terms and to become the most powerful country in the world.

Key words: economy, People's Republic of China, reforming, modernization, foreign investment, trade war.

УДК 327.82.008(477)

DOI 10.31654/2520-6966-2021-15i-105-70-84

Mytsyk L. M.Ph.D, Associate Professor of the Department of World History & International Relations,
Mykola Gogol State University of Nizhyn

Cultural diplomacy as a tool for shaping the international image of Ukraine

The purpose of the study is to identify the specifics of institutionalization of the Ukrainian cultural diplomacy, as well as outline the main problems and prospects for its further implementation. The author concludes that cultural diplomacy for Ukraine is an important element of strategic activity, a "soft power" through which it is much easier to position oneself in the world and find support at the public level. It is a tool for the realization of national interests, but subject to systematic application and effective coordination of efforts and generation of quality content for export.

Key words: *International cooperation, cultural diplomacy, public diplomacy, an image of the state, cultural policy, cultural exchange, Ukrainian Institute.*

Formulation of the problem. It's difficult to overestimate the potency of culture for international cooperation as cultural exchanges create the preconditions for successful interaction between countries in all spheres of societal life. In the context of accelerating globalization, the need for intercultural dialogue is becoming more relevant, significantly changing both the fundamental principles and the goals of its implementation. After the collapse of bipolarity, new concepts of world order emerge and spread, and there is an urgency to find new tools for competitive development for states and new approaches toward international relations. In this regard, the role of flexible factors is fundamentally increasing; the effectiveness of "soft" instruments of influence on the system of international relations is enhanced by promoting a positive image of a country based on the attractiveness of values and culture of its nation [3, p. 48]. Nowadays the postulate formulated by the famous American political scientist J. Nye about the significance and effectiveness of "soft power" in the foreign policy of states is becoming increasingly relevant [12, p. 166]. Intercivilizational dialogue can no longer do without such a phenomenon as cultural diplomacy. It is diplomacy, not the forcible export of political, ideological and religious dogmas or the use of levers of economic and military power that can

produce truly long-lasting desired outcomes. It is worth mentioning the famous statement of former US President B. Clinton that "the Cold War was won by Elvis Presley", at a conference on cultural diplomacy, held at the White House on November 28, 2000 [8]. Those countries that clearly realize their national goals, make great efforts and allocate significant funds for the development of their cultural diplomacy. After all, cultural diplomacy, subject to its successful implementation, can serve as a powerful ideological lever, creating a solid foundation that allows the state not only to protect and promote its national interests on the global stage, but also to directly affect various political, economic and social processes. in the world [3, p. 48].

Cultural diplomacy enables the state increase the effectiveness of foreign policy, as well as raise the prestige of its country, government, policy in the international political environment and among the world community; to overcome prejudice against the country, to reduce the influence of negative tendencies of political and ideological origin, to strengthen the international authority of the state, to demonstrate the openness of society and its democratic values; to influence the formation of a multipolar system of international relations, which reflects the cultural and political diversity and interdependence of the modern world; to form a positive economic climate for foreign investment, to promote the development of the tourism industry; to present culture as a component of state brand formation; to position the policy of the state with high scientific, intellectual and cultural potential [6, p. 122-123].

The prestige of the state and its international status largely depend on how its cultural diplomacy works and how the institutions, which represent it, function. That's especially important in the period of aggressive hybrid war against Ukraine, a significant component of which is informational and diplomatic factors.

Ukraine remains largely vulnerable to numerous information aggressions from outside, which are carried out for various reasons: the struggle for influence on Ukraine among other states, attempts to destabilize its internal situation, damage its international prestige, competition in foreign markets, political, territorial disputes and more. On the other hand, a huge number of internal problems gave and still give a lot of information reasons for negative reports about Ukraine in the world media [9].

Today's Ukraine is going through a difficult stage in which it can gain or lose everything, and now it is vital to break out of this orbit. Not formally, according to the letter of the law, but really, by the transition to other aesthetic landmarks. Ukraine needs to restore its historical status

as a European country not only at the political level, but also at the cultural level, to re-consume the natural European matrix for Ukrainians, to make up for the precious century lost in the Soviet-Russian swamp. If we do not do this, all the efforts of the Ukrainian army will be in vain. And the courage of artists who went to perform in the anti-terrorist operation zone, will be just a senseless risk.

Culture is the axis around which the harmonious society with a strong value system is built. History continues and, despite the mass of depressive elements, Ukraine has never had such great opportunities for a civilizational breakthrough as today. Ukrainians won such a unique chance on the Maidan in 2014. It's time to change the image for the better [10].

Analysis of recent research and publications. The problems of "soft power", "soft influence" and cultural diplomacy as a tool for implementing this influence have been dealt with mainly by Western and Russian scholars. The first group of experts is represented by J. Nay, M. Cummings, Zb. Brzezinski, J. Sablosky, C. Schneider and others. Russian scientists who develop this issue are: E. Astakhov, O. Dugin, V. Kapitsyn, V. Mezhuhev, G. Filimonov, etc.

The study of the development of cultural diplomacy is especially relevant for modern Ukraine, as it promotes the Ukrainian cultural product and the integration of Ukraine into the world cultural space. The relevance of the study is due to insufficient study of the phenomenon of cultural diplomacy in general, in particular, its institutional dimensions. The role of cultural diplomacy in the development of the modern state and civil society institutions is studied by such Ukrainian scholars as N. Kolesnichenko-Bratun, N. Kryvda, O. Kuchmiy, N. Musienko, O. Rozumna, I. Sukhorolska, N. Serbina, G. Shamborovskyi, J. Turchyn, O. Zhuk and others.

It is also worth noting the collection of scientific and expert materials *Policy of Cultural Diplomacy: Strategic Priorities for Ukraine* [4] that includes an analytical report "Cultural Diplomacy of Ukraine: Status, Problems, Prospects" by O. Rozumna, as well as speeches by participants of the round table "Cultural Diplomacy Policy: Strategic Priorities for Ukraine", held at the National Institute for Strategic Studies. Experts emphasize the need to move from rhetoric around Ukraine's international cultural presence to developing effective tools. The collection contains recommendations for Ukrainian authorities on the implementation of cultural diplomacy strategy.

In the domestic political science literature, there is a lack of scientific works that would highlight the value, institutional dimension of cultural

diplomacy. It is also important to study the conditions and factors that are crucial for the development of cultural diplomacy, in particular, the role of state institutions, NGOs, the integration of national culture into international cultural space. Relevance of the researched problems is determined by the fact that despite the importance of this issue, Ukraine does not have an innovative strategy of cultural diplomacy at the state level, institutions of cultural diplomacy are weak, there is no systematic and comprehensive approach to cultural diplomacy development.

The purpose of the study is to identify the specifics of institutionalization of the Ukrainian cultural diplomacy, as well as outline the main problems and prospects for its further implementation.

The main research results. Summarizing the scientific approaches to the understanding "cultural diplomacy", we consider M. Cummings' definition as the universal one. Thus, according to M. Cummings, cultural diplomacy is the exchange of ideas, information, art and other aspects of culture among nations and their peoples in order to foster mutual understandings. Such exchange means communication and respect between the cultures involved, which are based on mutual understanding of values and reduction of stereotypical perception [11].

According to the first American practitioners in the field of cultural diplomacy, R.-M. McMurray and M. Lee, "national cultures are the total sum of the achievements of nations, their own way of expressing identity, thinking and acting. Therefore, the main purpose of cultural diplomacy is to present these differences in the field of intercultural cooperation" [14].

Modern foreign scholars consider cultural diplomacy as a form of "soft power" that should become an important part of the tools of international relations. The transformation of public policy is associated with the "soft" influence of culture and ideology, due to which national unity, universalization of cultures and international institutions acquire additional importance in international relations; "Co-opted or soft power" includes "the power of attractive ideas or opportunities to set a priority political agenda and define relationships by ensuring national interests, taking into account the preferences of the other party" [13, p. 9]. The same view is shared by C. Schneider, who also characterizes cultural diplomacy as a prime example of "soft power" , or the ability to persuade through culture, values, and ideas as opposed to "hard power", which conquers or coerces through military might [15, p. 2]. It is cultural diplomacy, according to the author, that won the Cold War, but today, there is every reason to speak of the decline of cultural diplomacy in the United States: cultural diplomacy is transformed into a peripheral area of

public diplomacy because it is considered too soft compared to other instruments of influence [15].

Analyzing the issue of the effectiveness of cultural diplomacy, we would like to agree with N. Serbina and O. Kuchmii that miscalculations of strategies of some countries in the area of intercultural cooperation are explained by cultural expansion, which leads to tensions in relations between states. The United States is trying to neutralize the mistakes of its cultural diplomacy as a result of the events of September 11, 2001, in particular, 7 new legislative acts in this area were adopted, international publications on the problems of intercivilizational dialogue, new TV and radio stations with directed channels of cultural interaction were created and financed from the state budget, fundamental research on cultural diplomacy and its possibilities in bilateral relations was started [6, p. 124]. However, according to C. Schneider, government and public support for the US cultural diplomacy is not systematic, while «soft power requires hard dollars» [15, p. 22].

Obviously, the methods and goals, and consequently the degree of perception of cultural diplomacy, varies significantly today around the world. I. Havrylenko distinguishes two models of "soft power" – American and European ones. The first is specific to the United States and can only be fully implemented under specific conditions. However, "encouraging others to strive for results that you would like to get yourself", which, according to J. Nay, is a strategic goal of the US foreign cultural policy, is not shared today by all regions of the world [12, p. 166]. The European Union, experiencing ideological and cultural competition with the United States, is actively developing its own "soft" influence on the continent. After all, the so-called "export" of American culture in this region is a kind of challenge to the cultural identity of Western European states and nations, their historical and ethnocultural diversity and uniqueness, as well as political and economic independence. The main specific feature of the development of cultural diplomacy in Europe is its two-level context: European and national. In addition, a specific example of British cultural diplomacy is useful in terms of the effectiveness of non-state funding, while the example of Poland demonstrates the high efficiency of this direction in a country which culture and language are not very common in the world [1, p. 8]. In view of this, Ukraine should focus on the European model when building its cultural diplomacy.

"The Ukrainian diplomatic encyclopedia" defines cultural diplomacy as:

- 1) Foreign cultural policy (cultural policy), the purpose of which is to preserve national culture, advocacy of national-cultural identity in

international cooperation, etc.; combines state policy on certain areas of cultural activity, culture of foreign policy, instrumental use of culture and cultural norms in foreign policy.

2) Taking into account in the diplomatic activity of the state cultural factors in order to achieve interstate understanding through overcoming cultural barriers;

3) The use of various factors: – culture, arts, and education – in order to protect and promote national interests in the international arena [2, p. 381].

Thus, cultural diplomacy is defined as a scientific substance as well as a reality of the policy of intercultural cooperation, has national specifics and technologies of implementation, is used as an instrument of intergovernmental cooperation or «soft influence» to ensure national interests at the global, regional and national levels[2, p. 381].

Cultural diplomacy performs the following functions:

- dissemination of information about the country through cultural and artistic events, the work of cultural institutions, promotion and promotion of language, art, cultural heritage and national cuisine;
- formation of a positive image of the country in the world;
- establishing bilateral relations with the host country;
- spreading political influence in the host countries;
- promoting the economic development of the state, entering new markets.

In world politics, cultural diplomacy occupies a significant part of diplomatic activity, and along with economic and financial instruments is actively used to promote and protect national interests. It is time to strengthen Ukraine's cultural presence in the world, seek the dialogue and establish new links, and turn to the means of cultural diplomacy, the so-called «soft power» of foreign policy. Cultural diplomacy is understood not only as a tool for solving certain foreign policy problems but also as "intercultural diplomacy". These two roles are interconnected, however, fundamentally different. In the first case, culture acts as a subject and serves as a means of achieving understanding through the exchange of cultural values. In the second one, culture is the object of diplomacy, while diplomacy moderates intercultural dialogue.

Given the information war of the Russian Federation against Ukraine and the Western world, the cultural sphere is becoming more and more important. In April 2015, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine held the First Forum of Cultural Diplomacy and later created the Department of Public Diplomacy. Some projects in the field of cultural diplomacy are implemented by the Ministry of Culture, but today there

are not enough individual efforts of separate ministries and organizations. Planned concerted actions of various structures of state authorities both among themselves and with the cultural community in Ukraine and abroad are needed. The state should also build partnerships with patrons and non-governmental foundations.

According to the participants of the round table *Promotion of Ukraine's interests in the world through cultural diplomacy and information policy in 2017*, there are first successes of Ukrainian cultural diplomacy:

- presentation of the national stand at the international book fair in Frankfurt, Germany, thanks to the coordinated work of the Ministry of Culture and the Ministry of Foreign Affairs. However, as Mykola Kniashchynskyi noted during the discussion, Ukraine still cannot present a wide selection of translations of Ukrainian books to foreign readers. The Book Institute is called upon to rectify this situation. The law on its creation was adopted by the Verkhovna Rada in 2017;

- funding for culture has improved. In particular, 77 million hryvnias were allocated for the promotion of Ukraine in 2017 at the Ministry of Foreign Affairs [5].

In 2021, the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine has adopted the Strategy of Public Diplomacy for 2021–2025. As noted by Dmytro Kuleba, Minister for Foreign Affairs of Ukraine, “that is the first such document of the ministry. Designing this document, we set an ambitious goal - to bring efforts to form a positive image of Ukraine in the world to a strategic level. The country's image and reputation are shaped not only by the tools of public diplomacy. Public diplomacy is only a component of the state's strategic communications, and the process of forming a positive image of Ukraine in the world requires close coordination with all relevant institutions, both governmental and non-governmental ones. To let the world know more about Ukraine, all efforts in this direction must be systematic and coordinated – we must speak with one voice and represent Ukraine synchronously. That is why the strategy pays special attention to the importance of using the *Ukraine Now* Brand and common narratives for a clearer position of Ukraine in the world» [7, p. 8].

According to *the Strategy of Public Diplomacy*, «cultural diplomacy is one of the areas of public diplomacy and soft power policy, which aims to improve the recognition of Ukraine and its cultural diversity, to shape a positive attitude of citizens of other countries to Ukraine. Cultural diplomacy as a direction of foreign policy makes it possible to promote and share national achievements and experiences in the area of culture with citizens of other countries, reaching better understanding and trust” [7, p. 11].

The dimensions of public diplomacy in the field of cultural diplomacy are: 1) the promotion of modern Ukrainian cinema, especially facilitating the participation of Ukrainian films in international film festivals; 2) promotion of modern Ukrainian classical and popular music, support of joint international projects; 3) promotion of modern Ukrainian theater and performing arts, in particular through participation in international theater festivals; 4) promotion of modern Ukrainian literature, facilitating Ukraine's participation in leading international book exhibitions, support of translation and publication of works by Ukrainian writers abroad; 5) assistance to publishing projects for the publication of books and brochures in foreign languages to popularize the history and present of Ukraine; 6) promotion of Ukrainian classical and modern visual art, in particular through exhibition projects abroad, art exchanges and collaborations; 7) facilitating the promotion of Ukrainian creative industries, including design, fashion, architecture, etc.; 8) presentation of the diversity of Ukrainian art, in particular the presentation of Ukrainian culture and art within the framework of international festivals, forums, conferences; 9) promotion of international research projects in the field of culture and art, encouragement of foreign specialists to study Ukrainian culture; 10) promotion of Ukrainian cultural heritage; 11) popularization of the Ukrainian language in the world; 12) promotion of cultural and artistic projects of representatives of indigenous peoples and national minorities [7, p. 11].

The effectiveness of cultural diplomacy requires close coordination and cooperation of foreign diplomatic missions of Ukraine with the Ukrainian Institute, as well as other state bodies and agencies, including the Ministry of Culture and Information Policy, the Ukrainian Cultural Foundation (UKF), the State Agency of Ukraine for Cinema (Derzhkino), the State the Agency of Ukraine for Arts and Art Education (State Art), the Ukrainian Book Institute (UIC), the Ukrainian Institute of National Memory (UINP), etc., cultural institutions, NGOs, as well as associations of foreign Ukrainians.

The Ukrainian Institute, in accordance with its *Strategy for 2020–2024*, carries out its program and project activities to achieve strategic goals: 1) improving the understanding and recognition of Ukraine among foreign audiences; 2) ensuring a constant request for expert cooperation with Ukraine; 3) strengthening the capacity of players of Ukrainian culture, education, science, and civil society to international cooperation; 4) strengthening Ukraine's involvement in current global cultural processes; 5) expanding the area of use of the Ukrainian language in the world [7, p. 12]. The Ukrainian Institute is a state institution managed

by the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, which activities are aimed at improving the understanding and perception of Ukraine in the world and the development of its cultural links with other countries. The Ukrainian Institute is a professional and expert organization that implements its own projects in the area of cultural diplomacy and acts as a creative hub for foreign institutions of Ukraine for further implementation of projects in partnership and interaction with the Ukrainian Institute. Foreign institutions of Ukraine are recommended to apply to the Ukrainian Institute when planning and implementing cultural projects abroad. The Ukrainian Institute, for its part, generates ideas for current and modern cultural projects and programs for the further implementation by foreign diplomatic missions [7, p. 28].

The Strategy of Public Diplomacy defines the United States, Canada, Great Britain, the Netherlands, France, Germany, Poland, Lithuania, Italy, Austria, Hungary, Serbia, Turkey, Israel, Qatar, UAE, China, Japan as the priority countries and regions for Ukrainian cultural diplomacy (that is geography of the Ukrainian Institute).

According to O. Rozumna, «the problem of institutionalization of cultural diplomacy of Ukraine that is relevant today is not just the absence of policies of promotion and systemic support for cultural initiatives, a significant lack of resources (administrative, financial, personnel). This problem manifests itself as a critical lack of professional vision of this policy. It is at the stage of creating a vision of the institute of cultural diplomacy of Ukraine that it is expedient to analyze the experience of successful European institutions in this area» [4, p. 6].

First of all, it is necessary to overcome the divergence of the concept of culture in the EU and in Ukraine. According to the documents of European structures, culture is defined as a priority of European development, a representative of European identity and citizenship, and is proclaimed the bearer of such a determinative European value as diversity. During the period of Ukraine's independence, the political elite did not consider culture as a priority area of public policy, which for years was affected by underfunding, corruption, and unprofessionalism. This, accordingly, still hinders its openness, the entry of the Ukrainian cultural product on the European market, complicates the full development of Ukrainian cultural diplomacy. Overcoming negative trends in culture will inevitably put the issue of expanding its capabilities, in particular, at the level of foreign policy, on the agenda. The generalized experience of European cultural institutions can serve as a model for the successful implementation of Ukrainian cultural diplomacy. The basis for its institutionalization is the already established links between private

participants in the cultural process, the activities of the Ukrainian diaspora, the work of cultural and information centers within diplomatic missions abroad. Today it is obvious that the latter cannot be used as a tool of cultural diplomacy without a thorough reformatting. I. Gavrilenko believes that the approach implemented in Ukraine since 2006 (when the Presidential decree provided for the establishment of cultural and information centers within foreign diplomatic missions of Ukraine was issued) is faulty, given the lack of funding as well as lack of cultural managers' skills of Ukrainian diplomats [1, p. 8].

Cultural diplomacy should take place with the close support of the state, but without official pressure. During the Revolution of Dignity, *the Global Ukrainians* network was established in Ukraine, one of the activities of which is currently cultural diplomacy. The creation of such a network is also due to the generally recognized need for more systematic and coordinated cooperation between Ukrainian leaders of volunteer movements, public organizations within the country and abroad, and government agencies responsible for foreign information policy.

The variety of activities of "people's diplomats" in Ukraine is impressive. Cultural activists, volunteer movements and public organizations hold cultural days, film screenings, theater performances; artists organize cultural exchanges and exhibitions, conferences, performances of children's groups, festivals, forums, book fairs, and fashion weeks. The involvement of state institutions of Ukraine in such projects is minimal; there is no single strategy and vision for the development of cultural diplomacy for a certain period.

The problem can be solved by a comprehensive approach to the issue of such agents as: Cabinet of Ministers of Ukraine, Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, Ministry of Culture of Ukraine, Ministry of Education and Science, Taras Shevchenko National Prize Committee, artists, experts, volunteers, scientists, Ukrainian expatriates. The main task of Ukraine's cultural diplomacy in terms of content today is to tell the story of the country's heritage in a modern way. To do this, it is necessary to involve foreign cultural residents in the creation of Ukrainian content. Do not focus only on the past, but combine the past with the present and focus on the goal we want to achieve, so that as a result, cultural diplomacy defends national interests and security, responding to external challenges and threats.

Conclusion. Thus, cultural diplomacy for Ukraine is an important element of strategic activity, a "soft power" through which it is much easier to position oneself in the world and find support at the public level.

It is a tool for the realization of national interests, but subject to systematic application and effective coordination of efforts and generation of quality content for export.

The prestige of a state and its international status largely depend on how its cultural diplomacy works and how the institutions that represent it function. This is especially important in the context of aggressive hybrid war against Ukraine, an important component of which is informational and diplomatic factors.

According to experts, the problem of institutionalization of cultural diplomacy of Ukraine is not just the absence of state promotion and systemic support for cultural initiatives, a significant lack of administrative, financial, personnel resources. The problem manifests itself as a critical lack of professional vision of this policy. So the analysis of the experience of successful European institutions in this area seems to be extremely rewarding.

The basis for cultural diplomacy institutionalization in Ukraine could serve established links between private participants in the cultural process, the activities of the Ukrainian diaspora, the work of cultural and information centers within diplomatic missions abroad. Cultural diplomacy should take place with the close support of the state, but without official pressure. It is impossible to stimulate the development of cultural diplomacy without innovations in culture and without a meaningful cultural policy.

Literature

1. Гавриленко І. Концепції та моделі здійснення культурної дипломатії. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини. 2014. Вип. 1. С. 5–9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_mv_2014_1_3
2. Ожеван М. А., Кучмії О. П. Культурна дипломатія. Українська дипломатична енциклопедія: у 2-х т. / редкол.: Л. В. Губерський (голова) та ін. Київ: Знання України, 2004. Т. 1. С. 380–381.
3. Подаєнко Ю.Л. Європейський досвід реалізації культурної дипломатії: специфіка та перспективи подальшого розвитку. Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу "Києво-Могилянська академія". Сер.: «Політологія». 2014. Т. 230, Вип. 218. С. 48–53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2014_230_218_11
4. Політика культурної дипломатії: стратегічні пріоритети для України: зб. наук.-експерт. матеріалів / за заг. ред. О. П. Розумної, Т. В. Черненко. Київ: НІСД, 2016. 92 с. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/kult_dyp-cd7f1.pdf
5. Просування інтересів України у світі через культурну дипломатію та інформаційну політику у 2017 році. Післямова до круглого столу. URL: <http://komzak.rada.gov.ua/uploads/documents/30245.pdf>

6. Сербіна Н.Ф., Кучмій О.П. Культурна дипломатія як інструмент зовнішньої політики сучасної європейської держави. Актуальні проблеми міжнародних відносин. Вип. 100 (Частина I), 2011. С. 122-131. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/1667/1578>

7. Стратегія публічної дипломатії міністерства закордонних справ України 2021-2025. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf>

8. Филимонов Г. «Мякая сила» культурной дипломатии США. Москва: Российский университет дружбы народов, 2010. URL: <http://www.georgefilimonov.com/Page-2/>

9. Формування позитивного міжнародного іміджу Української держави в інформаційному просторі. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/December2009/02.htm>

10. Ярослав Грицак: Порошенко втрачає час, Яценюк тягне нас вниз. URL: <https://ukr.media/politics/225671/>

11. Cummings M. Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey. URL: <https://www.americansforthearts.org/by-program/reports-and-data/legislation-policy/naappd/cultural-diplomacy-and-the-united-states-government-a-survey>

12. Nye J. Soft Power. Foreign Policy, No. 80, Twentieth Anniversary. Autumn, 1990. P. 153–171. URL: <https://www.jstor.org/stable/1148580?origin=crossref&seq=1>

13. Nye J. Soft Power: the means to success in World Politics. N.Y.: Perseus Publishing, 2004. 191 p. URL: https://www.academia.edu/28699788/Soft_Power_the_Means_to_Success_in_World_Politics_Joseph_S_Nye_Jr?auto=download

14. Sablosky J. A. (2003). Recent Trends in Department of State Support for Cultural Diplomacy: 1993- 2002. URL: <https://www.americansforthearts.org/by-program/reports-and-data/legislation-policy/naappd/recent-trends-in-department-of-state-support-for-cultural-diplomacy-1993-2002>

15. Schneider C. P. Culture Communicates: US Diplomacy that Works. Discussion Papers in Diplomacy. No 94. September 2004. P. 1-22. URL: https://www.clingendael.org/sites/default/files/2016-02/20040300_cli_paper_dip_issue94.pdf

References

1. Havrylenko I. (2014). Kontseptsii ta modeli zdiisnennia kulturnoi dyplomatii [Concepts and models of cultural diplomacy]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Mizhnarodni vidnosyny. Vyp. 1. S. 5-9. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_mv_2014_1_3 [in Ukrainian]

2. Ozhevan M. A., Kuchmii O.P. (2004). Kulturna dyplomatiia [Cultural diplomacy]. Ukrainaska dyplomatychna ekstsyklopediia: U 2-kh t. / Redkol.: L. V. Huberskyi (holova) ta in. K.: Znannia Ukrainy. T. 1. S. 380-381. [in Ukrainian]

3. Podaienko Yu. L.(2014). Yevropeiskyi dosvid realizatsii kulturnoi dyplomatii: spetsyfika ta perspektyvy podalshoho rozvytku [European experience in the implementation of cultural diplomacy: specifics and prospects for further development]. Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnogo universytetu imeni Petra Mohyly kompleksu "Kyievo-Mohylianska akademiia". Ser. Politolohiia. T. 230, Vyp. 218. S. 48-53. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdupol_2014_230_218_11 [in Ukrainian]

4. Polityka kulturnoi dyplomatii: stratehichni priorityety dlia Ukrainy (2016). [Cultural diplomacy policy: strategic priorities for Ukraine]: zb. nauk.-ekspert. materialiv / za zah. red. O. P. Rozumnoi, T. V. Chernenko. K.: NISD. URL: http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/kult_dyp-cd7f1.pdf [in Ukrainian]

5. Prosvannia interesiv Ukrainy u sviti cherez kulturnu dyplomatiu ta informatsiinu polityku u 2017 rotsi [Promotion of Ukraine's interests in the world through cultural diplomacy and information policy in 2017]. Pisliamova do kruhloho stolu. URL: <http://komzak.rada.gov.ua/uploads/documents/30245.pdf> [in Ukrainian]

6. Serbina N.F., Kuchmii O.P. (2011). Kulturna dyplomatiia yak instrument zovnishnoi polityky suchasnoi yevropeiskoi derzhavy [Cultural diplomacy as an instrument of foreign policy of a modern European state]. Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn. Vypusk 100 (Chastyna I). S. 122-131. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/1667/1578> [in Ukrainian]

7. Stratehiia publichnoi dyplomatii ministerstva zakordonnykh sprav Ukrainy 2021-2025 [Strategy of public diplomacy of the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine 2021-2025]. URL: <https://mfa.gov.ua/storage/app/sites/1/%D0%A1%D1%82%D1%80%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%B3%D1%96%D1%97/public-diplomacy-strategy.pdf> [in Ukrainian]

8. Fylymonov G. (2010). «Miahkaia syla» kulturnoi dyplomatyty SShA [The "soft power" of US cultural diplomacy]. M.: Rossyiskyi unyversytet druzhby narodov. URL: <http://www.georgefilimonov.com/Page-2/> [in Russian]

9. Formuvannia pozytyvnoho mizhnarodnoho imidzhu Ukrainskoi derzhavy v informatsiinomu prostori [Formation of a positive international image of the Ukrainian state in the information space]. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/December2009/02.htm> [in Ukrainian]

10. Iaroslav Hrytsak: Poroshenko vtrachaie chas, Yatsenyuk tiahne nas vnyz [Poroshenko is wasting time, Yatsenyuk is pulling us down]. URL: <https://ukr.media/politics/225671/> [in Ukrainian]

11. Cummings M. Cultural Diplomacy and the United States Government: A Survey. URL: <https://www.americansforthearts.org/by-program/reports-and-data/legislation-policy/naappd/cultural-diplomacy-and-the-united-states-government-a-survey> [in English]

12. Nye J. (1990). Soft Power. Foreign Policy, No. 80, Twentieth Anniversary. Autumn. P. 153-171. URL: <https://www.jstor.org/stable/1148580?origin=crossref&seq=1> [in English]

13. Nye J. (2004). Soft Power: the means to success in World Politics. N.Y.: Perseus Publishing. 191 p. URL: <https://www.academia.edu/28699788/>

Soft_Power_the_Means_to_Success_in_World_Politics_Joseph_S_Nye_Jr?auto=download [in English]

14. Sablosky J. A.(2003). Recent Trends in Department of State Support for Cultural Diplomacy: 1993- 2002. URL: <https://www.americansforthearts.org/by-program/reports-and-data/legislation-policy/naappd/recent-trends-in-department-of-state-support-for-cultural-diplomacy-1993-2002> [in English]

15. Schneider C. P. (2004). Culture Communicates: US Diplomacy that Works. Discussion Papers in Diplomacy. No 94. P. 147-168. P. 1-22. URL: https://www.clingendael.org/sites/default/files/2016-02/20040300_cli_paper_dip_issue94.pdf. [in English]

Мицик Л. М.

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Культурна дипломатія як інструмент формування міжнародного іміджу України

Метою дослідження є виявлення специфіки становлення культурної дипломатії України, а також окреслення основних проблем та перспектив її подальшої реалізації.

На думку авторки, престиж держави та її міжнародний статус великою мірою залежать від того, як працює її культурна дипломатія та як функціонують установи, що її представляють. Особливо це важливо з огляду на те, що проти України ведеться агресивна гібридна війна, вагомою складовою якої є інформаційні й дипломатичні чинники. На думку експертів, «актуальна нині проблема інституалізації культурної дипломатії України полягає не лише у відсутності політики промоції та системної підтримки культурних ініціатив, відчутному браку ресурсу (адміністративного, фінансового, кадрового). Ця проблема проявляється як критична нестача фахового бачення цієї політики. Саме на етапі створення візії інституту культурної дипломатії України доцільним є аналіз досвіду успішних європейських установ у цій сфері».

Насамперед необхідно подолати різночитання поняття культури в ЄС та в Україні. Згідно з документами європейських структур, культуру визначено пріоритетом європейської розбудови, вона виступає репрезентантом європейської ідентичності та громадянства, проголошується носієм такої визначальної європейської цінності, як розмаїття. За роки незалежності України політична еліта не розглядала культуру як пріоритетну галузь державної політики, на якій роками позначалися недофінансування, корумпованість, непрофесійність. Це, відповідно, і досі перешкоджає забезпеченню її відкритості, виходу українського культурного продукту на європейський ринок, ускладнює повноцінний розвиток української культурної дипломатії. Подолання негативних тенденцій у культурі неодмінно поставить на порядок денний питання щодо розширення її можливостей, зокрема, і на рівні зовнішньої політики. Узагальнений досвід роботи європейських культурних інституцій може слугувати зразком успішної реалізації культурної дипломатії. Підґрунтям для створення інституцій є вже напрацьовані зв'язки між приватними учасниками культурного процесу, діяльність осередків української діаспори, робота культурно-інформаційних центрів у складі дипломатичних установ за кордоном. На сьогодні є очевидним, що останні не можуть бути використані як інструмент культурної дипломатії без ґрунтовного переформатування. Заходи культурної дипломатії повинні відбуватися за тісної підтримки держави, однак без чиновницького тиску.

Стимулювати розвиток культурної дипломатії неможливо без інновацій у культурі та без змістовної культурної політики.

Авторка доходить висновку, що культурна дипломатія для України – важливий елемент стратегічної діяльності, "м'яка сила", завдяки якій набагато легше позиціонувати себе у світі та знаходити підтримку на громадському рівні. Це інструмент для реалізації національних інтересів, але за умови систематичного застосування та ефективної координації зусиль та формування якісного контенту для експорту.

Ключові слова: міжнародна співпраця, культурна дипломатія, публічна дипломатія, імідж держави, культурна політика, культурний обмін, Український інститут.

УДК 27'06.09(092)

DOI 10.31654/2520-6966-2021-15i-105-85-94

Дудка Р. А.

доцент кафедри всемирной истории и международных отношений
Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Кризис мирового православия в глобальном мире

В статье автор исследует современные проблемы православных церквей, которые многими называются кризисом современного православия. В первую очередь речь идет о нарушении единства мировой православной церкви. В начале статьи рассматривается положение УПЦ и позиция предыдущего украинского правительства по этому вопросу. Также анализируются некоторые антицерковные законы, предложенные Верховной Радой Украины. Автор затрагивает вопрос истории Фанара по воссоединению с Ватиканом, а также создание единой экуменической церкви и роли патриарха Ворфоломея в усилении раскола УПЦ. Далее освещаются последние события в Черногории, в связи с принятием законов против Сербской православной церкви, а также прослеживаются параллели в названных событиях. Кроме того, приводятся оценки ситуации в УПЦ и СПЦ первоиерархами этих церквей. В конце статьи сделан вывод о том, что указанные события свидетельствуют о планах создания в глобальном мире соответствующей глобальной церкви, которая к христианству уже не будет иметь никакого отношения.

Ключові слова: глобалізація, православна церква, УПЦ, екуменізм, Константинопольський патріарх, криза.

Актуальность темы. Религия всегда имела большое влияние на человечество, формировала у всех поколений высокие моральные качества. В глобальном мире религия должна оставаться источником главных ценностей. Соблюдение заповедей, исповедание своей веры, взаимопонимание и взаимоуважение друг к другу – основа нашего существования, без этой основы мир погибнет. Сегодня через веру идентифицируют себя гораздо меньше людей, особенно молодежи. Огромную роль в этом играют политики и СМИ, которые периодически выбрасывают дезинформацию на каноническую церковь, создают конфликтные ситуации, поэтому необходимо исследовать все причины и последствия кризиса христианской церкви.

Цель статьи. проследить последние события в христианском мире; продемонстрировать критическую ситуацию в отдельных православных церквях; показать влияние глобальной политики на мировое православие.

Исследования по теме. Современные ученые активно обсуждают проблемы трансформаций мировоззрения и духовных ценностей в процессе глобализации. Можно назвать исследования К. П. Боришполеца «Религиозный фактор в международных отношениях: амальгама ценностей, интересов и политических приоритетов», Г. А. Дробота «Существуют ли универсальные ценности в мировой политике?», О. Н. Четвериковой «Геополитика в свете антихристового миропорядка» и другие.

Изложение основного материала. Люди веками идентифицировали себя через веру и язык, за них стояли насмерть. В Украине в 90-х годах новая власть, к сожалению, не поддержала решение Харьковского Собора о создании автокефальной Украинской православной церкви. Политики начали действовать под девизом: «Независимому государству – независимую Церковь». Так был создан проект «украинская православная церковь киевского патриархата». Но подавляющее большинство людей остались с прежней Церковью Московского патриархата: все монашествующие и те церковные люди, которые регулярно посещали богослужения, исповедовались и причащались. В новую церковь ушли только те, кто политику и национальные интересы ставил выше Христа и Его Церкви, кто не ходил в храмы, а захаживал по большим праздникам, кто поддавался политической пропаганде. Просто они не знают, что Церковь Христа не делится на греков, румын, грузин или русских. В Церкви все – Божии. Все призваны наследовать воскресение, в котором «пребывают, как Ангелы Божии на небесах» [2, Мф. 22, 30]. У ангелов на Небесах нет национальности. И потому ангелы-хранители, опекая людей, не отдают предпочтения той или иной нации. Царствие Божие не делится на отделы по признаку земных разделений. Одна Божия любовь, одна благодать Святого Духа открыта всем, невзирая на место рождения или социальный статус христианина. Таким образом, многие не знают даже Символ веры, точнее его часть «во едину Святую, Соборную и Апостольскую Церковь» и упорно делят ее на свою и чужую.

Тогда Фанар не поддержал УПЦ КП, но политики заводили Константинопольский патриархат в тупик не один раз. На соборе в Лионе в 1274-м году, именуемом у католиков XIV-м Вселенским, представители Константинопольского патриархата признали главой церкви Папу Римского, включили в символ веры «филиокве» и согласились с возможностью совершать Евхаристию на опресноках. Назначенный Константинопольским патриархом Иоанн XI Векк принял эту унию. Сторонники унии уступили политике императора Ми-

хаила VIII Палеолога, боявшегося военного вторжения со стороны сицилийского короля Карла Анжуйского и искавшего поддержки у Папы Римского. Через три года на местном Соборе в Фессалии патриарх Иоанн Векк был лишен патриаршества. Церковный народ не принял унии. В 1281 г. новый Римский Папа Мартин IV тоже разорвал унию с Константинополем. В 1439-м году была заключенная, ради спасения Константинополя от османов, Флорентийская уния, которая лишь усугубила раздоры и привела к расколу внутри церковного народа. Константинополь, так и не получив помощь от папы, пал.

В 2018 г. президент П. Порошенко, с помощью Константинопольского патриарха, начал создавать свою церковь – ПЦУ, для повышения рейтинга на президентских выборах. Патриарх его поддержал и украинский церковный вопрос перестал быть внутренней проблемой. Действия Константинопольского патриархата в отношении непризнанных раскольнических структур на Украине поколебали существовавший донныне статус-кво, при котором каждая Поместная церковь самостоятельно решала подобные проблемы. Вместо двух неканонических структур – Украинской православной церкви киевского патриархата и Украинской автокефальной православной церкви – патриарх Варфоломей создал организацию под названием «ПЦУ». Главой новой религиозной организации считается не избранный Епифаний, а Вселенский патриарх. Во всех церковных, догматических и канонических вопросах ПЦУ обязана согласовывать свои действия с Константинополем. ПЦУ не имеет права формировать приходы и поставлять епископов вне территории Украины, а положения Устава ПЦУ не могут входить в противоречие с положениями выданного им Томоса.

Управделами УПЦ МП митрополит Антоний объяснил, какие каноны нарушил патриарх Варфоломей, предоставив ПЦУ Томос:

первое – вторжение на каноническую территорию иной Поместной церкви; второе – назначение экзархов в другую церковь, без согласования со священноначалием этой церкви; третье – учреждения церковных структур на канонической территории другой Поместной церкви;

четвертое – прием в общение лиц, находящихся под запретом иной Поместной церкви; пятое – восстановление в сане клириков без покаяния после анафематствования в иной Православной Церкви; шестое – сослужение с людьми, которые не имеют действительного епископства, или священнического рукоположения.

Однако новосозданная «церковь» стала вполне пригодной в качестве инструмента давления на УПЦ. Под новую церковь начали

создавать законы. Наиболее ярким примером нарушения обязательства украинского государства уважать автономию религиозных организаций была попытка Верховной Рады Украины рассмотреть два законопроекта, непосредственно направленных против УПЦ: № 4128 предлагает легализовать рейдерские захваты храмов, № 4511 – подчинить внутреннюю деятельность УПЦ контролю светских властей. Вместе с тем в проектах ВРУ лежит еще несколько антицерковных законопроектов, нацеленных на серьезные осложнения в жизнедеятельности самой УПЦ. Например,

- законопроекты о «самоопределении» верующих для изменения своей конфессиональной принадлежности;
- законопроекты об отчуждении храмов УПЦ, являющихся памятниками архитектуры и пребывающих на балансе государств (в том числе Почаевская и Киевская лавры).

20 декабря Верховная Рада Украины приняла в первом чтении законопроект № 5309, который внес поправки в основной закон Конституции Украины «О свободе совести». Сам по себе новый закон был нацелен исключительно на дискредитацию УПЦ во главе с Блаженнейшим Митрополитом Киевским и всея Украины Онуфрием. В законе принята норма переименования религиозных организаций, «руководящие центры которых находятся на территории страны-агрессора», коей признана Российская Федерация. Таким образом, УПЦ на законодательном уровне должна изменить свое название на «Русская Православная Церковь в Украине». В 2017 году Главное научно-экспертное управление парламента Украины рекомендовало отказаться от введения этого законопроекта. По мнению экспертов, предложенные в законопроекте нововведения выходят за рамки, установленные в соответствующих положениях ст. 35 Конституции и Закона Украины «О свободе совести и религиозных организациях». А именно, церковь и религиозные организации на Украине отделены от государства; государство не вмешивается в деятельность религиозных организаций, которая осуществляется в рамках закона; все религии, вероучения и религиозные организации равны перед законом и т. д.

В связи с этим митрополит УПЦ Климент (Вечеря), председатель Синодального информационно-просветительского отдела, заявил, что согласно всем имеющимся юридическим документам, никакой связи УПЦ с государством-агрессором в юридическом, административном и экономическом плане нет. Еще в 1990-м году она получила Томос о независимости.

Глава Синодального юридического отдела УПЦ протоіерей Александр Бахов розоблачил юридическое основание существования закона № 5309, отметив, что решение о смене названия УПЦ принимается ее руководящим органом, Собором УПЦ, а не Верховной Радой Украины. Несмотря на все президент Украины Петр Порошенко подписал этот закон.

Позже, зависимые от Константинополя кафедры, Элладская и Александрийская начали поддерживать ПЦУ. Это не что иное, как этнофилетизм – предпочтение единства по крови единству в истине. Хотя еще совсем недавно они были настроены иначе. Когда 25 июня 2019 г. проходило празднование тезоименитства предстоятеля Украинской православной церкви Блаженнейшего Митрополита Киевского и всея Украины Онуфрия, где присутствовали представители десяти Поместных православных церквей, представитель Александрийского патриархата митрополит Карфагенский Мелетий сказал: «Наше присутствие здесь означает не что иное, как поддержку каноничности вашей Церкви, проявлением чего станет наше единение вокруг Евхаристической Чаши во время Божественной литургии». А уже 8 ноября 2019 года за Литургией в каирском храме Архангелов (Египет) Предстоятель Александрийской церкви Феодор II впервые помянул имя Епифания, «митрополита Киевского и всея Украины», в диптихе Вселенской православной церкви. То есть он примкнул к числу Первоиерархов Константинопольской и Элладской церквей, поминающих предстоятеля ПЦУ. В связи с этим возникает вопрос о твердости веры иерархов этих церквей и о единстве мирового православия.

Предстоятель церкви Кипра архиепископ Хризостом, в этой ситуации, взял на себя роль арбитра в православном церковном мире. С исторической и канонической точек зрения, Кипрская церковь имеет на это полное право, ведь эта церковь – одна из древнейших в мире, а первый в истории Томос об автокефалии официально был дарован именно киприотам.

Киприоты проделали большую работу по донесению информации о усилении церковного раскола и гонениях на каноническую церковь на Украине другим Поместным церквям. Архиепископ Хризостом лично встречался с предстоятелями Элладской, Болгарской, Сербской, Антиохийской, Иерусалимской и Александрийской церквей. Впоследствии ими было принято совместное коммюнике, с единодушным желанием работать над «защитой верных, а также священных храмов и монастырей от захватов и любых насильственных действий» [7].

Представитель Кипрской церкви архимандрит Нектарий (Бакопулос) посещал епархии Украинской православной церкви, которые наиболее пострадали от рейдерских захватов храмов со стороны ПЦУ. Увидев быт гонимых общин УПЦ, архимандрит Нектарий высказал слова поддержки духовенству и верующим [7].

Митрополит Тамасосский Исаия, представитель Кипрской церкви, на встрече с новым президентом В. Зеленским, говорил о притеснениях УПЦ, что само по себе немисливо для современного демократического государства. А также отметил, что Поместные церкви осведомлены о реально существующих дел на Украине: «Мировое Православие и особенно европейские православные народы очень обеспокоены этими нарушениями религиозных прав человека, происходящими на Украине и направленными против наших братьев» [7]. В связи с этим православные христиане Европы начинают собирать подписи по всей Европе, «чтобы обратиться в Европейский суд по правам человека для восстановления справедливости». Тем более, две трети нарушений прав православных верующих Европы в 2017 г. пришлось на Украину. Такие данные приводит Центр мониторинга нарушений прав и свобод православных христиан в Европе, действующий при представительстве Русской православной церкви в Страсбурге: «По итогам мониторинга 47 стран-членов Совета Европы в 2017 году было собрано 165 нарушений свобод и прав православных христиан. Около 66 % собранных случаев приходится на Украину, 17 % – на Юго-Восточную Европу (Албания, Босния и Герцеговина, Хорватия, Кипр, Греция, Косово, Македония, Турция) и 15 % – на Россию. Кроме того, зафиксировано одно нарушение в Польше и один случай в Германии и Бельгии», – сообщил представитель РПЦ при Совете Европы игумен Филипп (Рябых).

Согласно докладу представительства, Украина стала европейским лидером по количеству случаев клеветы на православных, в том числе ложных доносов в полицию на духовенство Украинской православной церкви, а также насильственного захвата храмов.

25–26 февраля 2019 г. в Православном Свято-Тихоновском гуманитарном университете прошла научно-практическая конференция «Причины и вызовы текущего кризиса межправославных отношений». В выступлении доцента ПСТГУ, священника Павла Ермилова поднималась проблема русской Церкви в условиях глобализации. Он отметил, что украинская «автокефалия» является первым шагом в приспособлении региональных церковных структур к проектируемой новой регионализации в рамках Евросоюза; при этом стремление к понижению статуса Церковей стран

Євросоюзу знаходиться в руслі другого більш глобального процесу – православно-католического сближення, логіці якого також відповідає розвиток надцерковних структур во «вселенському» масштабі [4].

Зато в Україні сьогодні от ПЦУ уже отошел Филарет (Денисенко), фактично создал раскол в расколе, отозвав свою подпись. В итоге, УПЦ во главе с митрополитом Онуфрием сегодня пользуется наибольшим доверием граждан Украины, объединена 46 епархиями, насчитывает 17 духовных учебных заведений, более 12 тыс. приходов, более 200 монастырей, три из которых имеют статус Лавры.

Блаженнейший Митрополит Киевский и всея Украины Онуфрий в своем интервью по случаю 75-летия сказал: «Сейчас в мире идет полномасштабная борьба с христианством. И справедливо утверждать, что те нападки на Церковь, которые осуществляютя в нашей стране, это не просто борьба с УПЦ, а это в той или иной форме борьба с христианством. Мы просто являемся фрагментом этой большой борьбы против Христа» [7, с. 5].

Об усилении этой борьбы свидетельствуют последние события в Черногории. Президент страны Мило Джуканович обвинил Сербскую православную церковь в попытке сохранить религиозную монополию в стране и заявил, что будет добиваться автокефалии для «Черногорской церкви» по примеру Украины. 27 декабря 2019 г. парламент принял закон «О свободе вероисповедания и убеждений и правовом положении религиозных общин», предусматривающий изъятие церковной собственности у Сербской православной церкви. Речь идет более чем о 650 святынях. В поддержку закона проголосовали 45 депутатов из 45 присутствующих. Голосов «против» и воздержавшихся не было, поскольку документ рассматривался после задержания полицией всех депутатов от оппозиции. Они были лишены права участвовать в работе парламента на 15 дней. После этого депутаты правящей коалиции провели голосование по каждому из предложенных СПЦ поправок к законопроекту, отвергнув все 117 замечаний.

Закон о свободе вероисповедания был принят на фоне массовых протестов против него. Верующие заблокировали большинство городов страны: Беран, Биело-Поле, Плевл, Подгорицу, Бар, Будву, Котор, Никшич. Во время протестов на мосту Джурджевича на р.Тара полиция избивала епископа Диоклийского Мефодия и еще двух верующих, пытавшихся его защитить. Это показывает, какой именно закон о свободе вероисповедания принят, и насколько Сербская

православная церковь и верующий народ свободны в современной Черногории [5].

Сербский патриарх Ириней призвал власти Черногории, и особенно представителей МВД, прекратить террор в отношении Сербской православной церкви, ее духовенства и верующего народа. Верующие Черногории встречали 2020 год на улицах своих городов: прошли молебны, крестные ходы и мирные собрания, на которых люди молились и выражали протест против нового закона.

В такой критической ситуации Иерусалимский патриарх предложил предстоятелям Поместных церквей собраться в Иордании для решения проблемы раскола православного мира, но Константинопольский Патриарх Варфоломей не поддержал это предложение.

Выводы. Итак, мы наблюдаем кризисные явления в православии. Одним из них есть национализация церквей, которая инициируется и проводится правящими элитами. В результате появляются церковные расколы. Вместо того, чтобы помочь уврачевать их, Константинопольский патриарх предпринимает шаги, углубляющие кризис. В связи с этим Митрополит Берлинский Марк сказал: «Многие годы негативные действия Фанара замалчивались, их выходки терпели. Но сегодня уже нет смысла скрывать, что политика Константинополя – это политика разъединения. Они вносят смуту и раскол во Вселенское Православие».

Кроме угрозы разрушения соборной системы православия, существует еще одна опасность, претензии Фанара на статус «первого без равных» в православном мире тесно связаны с его экуменическими планами по заключению новой унии с Католической церковью. Это и участвовавшие в последнее время совместные богослужения между фанариотами и католиками, и заявления о неизбежном объединении церквей. Само учение о первенстве власти Константинопольского епископа пока не введено в доктринальные документы и сохраняется на уровне высказываний самого патриарха Варфоломея и его сторонников.

Если же посмотреть на мировое христианство в целом, то как считают богословы, феноменом нынешнего этапа является глобальная секуляризация. Которая сегодня осуществляется уже не путем принудительного внедрения, как это было в советском опыте, а методом воспитания секулярно-гуманистического сознания у народа. И неслучайно статистика показывает нам, что христианство в современном мире является самой преследуемой религией.

Вместе с тем, верующим не надо отчаиваться, а нужно прислушаться к словам Митрополита Онуфрия: *«У людей можно забрать*

храм, отнять иконы, лишить их Святого Причастия, но невозможнo забрать веру. А если есть вера, то Господь вернет все – и храм, и святыни, и возможность участвовать в таинствах» [7].

Литература

1. Антоний Митрополит. Управделами УПЦ МП. Шесть нарушений канонov патриархом Варфоломеем. URL: https://ruskline.ru/news_rl/2020/01/08/shest_narushenii_kanonov_patriarhom_varfolomeem.
2. Библия. Свято-Успенская Почаевская Лавра. 2005.
3. Духовные советы митрополита Антония (Паканича). URL: <https://pravlife.org/ru/content/pravila-duhovnoy-bezopasnosti-v-svyazi-s-raskolom>
4. Ермилов Павел. Украинская автокефалия как начало реформы регионального уровня церковной структуры. URL: <https://pravoslavie.ru/119831.html>.
5. Игнатий (Шестаков). Черногория встречает Новый год на улице. URL: <http://pravoslavie.ru/126873.html>.
6. Козлов Максим. Мир отстывает от норм, бывших непререкаемыми два тысячелетия. URL: <http://pravoslavie.ru/126958.html>.
7. Онуфрий. Блаженнейший Митрополит Киевский и всея Украины Нодо менять. Но не Церковь, а себя. *Спасите наши души*. 2019. № 12. с. 2–7.
8. Шевченко Михаил. Кипрская церковь как арбитр в украинском церковном вопросе URL: <https://pravoslavie.ru/122138.html>.
9. Шевченко Михаил. Украинское законодательство против УПЦ: цели и последствия URL: <https://pravoslavie.ru/118144.html>.

References

1. Antonyi Mytropolyt. Upravdelamy UPTs MP. Shest narushenyi kanonov patryarkhom Varfolomeem. [Six violations of the canons by Patriarch Bartholomew]. https://ruskline.ru/news_rl/2020/01/08/shest_narushenii_kanonov_patriarhom_varfolomeem [in Russian].
2. Byblyia. Sviato-Uspenskaia Pochaevskaia Lavra. 2005. [Bible. Holy Assumption Pochaev Lavra] [in Russian].
3. Dukhovnye sovery mytropolyta Antonyia (Pakanycha). [The Spiritual Councils of Metropolitan Anthony (Pakanich)] <https://pravlife.org/ru/content/pravila-duhovnoy-bezopasnosti-v-svyazi-s-raskolom> [in Russian].
4. Ermylov Pavel. Ukraynskaia avtokefalyia kak nachalo reformy rehyonalnogo urovnia tserkovnoi struktury. [Ukrainian autocephaly as the beginning of a regional reform of the church structure]. <https://pravoslavie.ru/119831.html>. [in Russian].
5. Yhnatyi (Shestakov). Chernohoryia vstrechaet Novyi hod na ulytse. [Montenegro celebrates New Year on the street] <http://pravoslavie.ru/126873.html>. [in Russian].
6. KozlovMaksym. Myr otstupayet ot norm, byvshykh neprerekaemymy dva tysiacheletyia. [The world deviates from the norms that have been indisputable for two millennia] <http://pravoslavie.ru/126958.html>. [in Russian].
7. Onufryi. Blazhenneishyi Mytropolyt Kyevsnyi y vseia Ukrayny Nado meniat. No ne Tserkov, a sebia. [Need to change. Not the Church, but yourself]. *Spasyte nashy dushy*. 2019. № 12. s. 2–7. [in Russian].

8. Shevchenko Mykhayl. Kyprskaia tserkov kak arbytr v ukraynskom tserkovnom voprose [Cypriot church as an arbiter in the Ukrainian church issue] //pravoslavie.ru/122138.html. [in Russian].

9. Shevchenko Mykhayl. Ukraynskoe zakonodatelstvo protyv UPTs: tsely i posledstviya [Ukrainian legislation against the UOC: goals and consequences] //pravoslavie.ru/118144.html. [in Russian].

Дудка Р. А.

доцент кафедры всемирной истории и международных отношений
Нежинского государственного университета имени Николая Гоголя

Криза світового православ'я в глобальному світі

У статті авторка досліджує сучасні проблеми православних церков, які багатьма називаються кризою сучасного православ'я. В першу чергу мова іде про порушення єдності світової православної церкви. На початку статті розглядається положення УПЦ та позиція попереднього українського уряду з цього питання. Також аналізуються деякі антицерковні закони, запропоновані Верховною Радою України. Авторка торкається питань історії Фанара з воз'єднання з Ватиканом, а також створення єдиної екуменічної церкви та ролі патріарха Ворфоломея в посиленні розколу УПЦ. Далі висвітлюються останні події в Чорногорії, в зв'язку з прийняттям законів проти Сербської православної церкви, а також простежуються паралелі у названих подіях. Крім того, наводяться оцінки ситуації в УПЦ та СПЦ першоієрархами цих церков. У кінці статті зроблено висновок про те, що вказані події засвідчують про плани створення в глобальному світі відповідної глобальної церкви, яка до християнства вже не буде мати ніякого відношення.

Ключові слова: глобалізація, православна церква, УПЦ, екуменізм, Константинопольський патріарх, криза.

Dudka R. A.

Associate Professor, Department of World History and international relations
Nizhyn State University Mykola Gogol

The crisis of international Orthodoxy in the global world

In the article, the author explores the problems of modern Orthodox Churches, which many call as the crisis of modern world Orthodoxy. First of all, it is a violation of the unity of world Orthodoxy. At the beginning of the article, the position of the UOC and the position of the previous Ukrainian government on this issue are examined. Also, some anti-church laws proposed by the Verkhovna Rada of Ukraine are analyzed. The questions of the history of Phanar in connection with the Vatican, as well as the creation of the universal ecumenical church and the role of Patriarch Bartholomew in strengthening the schism of the Ukrainian Orthodox Church are touched upon. Further the latest developments in Montenegro in connection with the adoption of new laws against the Serbian Orthodox Church are outlined, as well as the relationship in these events is traced. In addition, there are made assessments of the situation in the UOC and the SOC by the first hierarchs of the Orthodox Churches. At the end of the article, it is concluded that all the described events once again testify to plans to create a corresponding global church in the global world, which will no longer have any relation to Christianity.

Key words: globalization, Orthodox Church, UOC, ecumenism, Patriarch of Constantinople, crisis.

РЕГІОНАЛЬНА ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА

УДК 378.4.091.8:001.891](477.51)»189/191»
DOI 10.31654/2520-6966-2021-15i-105-95-103

Гайденок О. В.

аспірант кафедри історії України
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Дослідження студентства Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька (кін. XIX – поч. XX ст.)

У статті подано огляд перспектив подальшого дослідження студентства Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька у період кінця XIX – початку XX ст. Ніжинське студентство розглядається крізь призму загальноімперського, саме тому висвітлено основні здобутки радянської та пострадянської історіографії з даного питання. Наголошується на тому, що до цього часу немає праці, в якій увага приділялася б саме студентам інституту Безбородька, їхньому повсякденному життю, а не викладачам, внутрішньому розпорядку закладу чи суспільно-політичним метаморфозам. Також на сьогодні існує невелика кількість наукових робіт, які б розкривали проблематику провінційного студентства Російської імперії. Враховуючи ці аспекти, у даній статті визначені шляхи подальшої дослідницької діяльності: соціальний та ідеальний образи студентства, його побутове життя, специфіка навчання в історико-філологічному інституті.

Ключові слова: Ніжинська вища школа, студентство, Історико-філологічний інститут князя Безбородька, вища освіта, інтелігенція, історія повсякдення.

Двохсотлітня історія Ніжинської вищої школи досить насичена на події: у 1820 р. у м. Ніжині було відкрито Гімназію вищих наук князя Безбородька. У період з 1832 по 1840-ві рр. діяв фізико-математичний ліцей, який реорганізували в юридичний. У 1875 р. на його основі було сформовано Історико-філологічний інститут князя Безбородька. Даний заклад проіснував до 1920 р. На початку 1920-х рр. було прийняте рішення про реформу Ніжинського інституту. Умовного сучасного

освітнього профілю заклад набув у 1946 р., коли після війни було сформовано Педагогічний інститут імені М. В. Гоголя (з 1998 р. – педагогічний університет). У 2004 р. Ніжинська вища школа отримала статус державного університету.

Історико-філологічному інституту князя Безбородька присвячена значна кількість робіт багатьох істориків. Особливо в цьому напрямку вирізняються праці Г. В. і О. Г. Самойленків [25–26]. Окрема група досліджень присвячена як загальному викладацькому складові інституту, так і окремим його професорам. Зокрема, це праці П. П. Моціяки [16], Д. С. Гордієнка [10], Л. В. Шипко [30], А. М. Остриянка [20–21], І. І. Киричок [14] та інших науковців. Також за останні роки було здійснено публікацію спогадів студентів і викладачів, щоденникових записів професора М. П. Бережкова [17; 32].

Однак, феномен студентства історико-філологічного інституту князя Безбородька розглядається у багатьох працях побіжно, у тіні загальної проблематики, не виходячи за рамки нехай і важливого, але другого плану. При цьому спроби осмислення образу пересічного студента завжди були затребуваними як для сучасників тієї епохи, так і для істориків-дослідників. Студент, як літературний герой, набув особливих рис у творах таких класиків, як Л. М. Толстой («Юность»), І. С. Тургенєв («Отцы и дети»), Ф. М. Достоєвський («Преступление и наказание»), А. П. Чехов («Студент», «Вишнёвый сад»), О. І. Купрін («Яма»), М. Г. Гарін-Михайловський («Студенты»), М. Горький («Жизнь Клима Самгина») та інших. Після появи і розвитку кінематографу нового забарвлення цим творам, а відтак і зображеному в них образу студента, надали як численні екранізації класики, так і біографічні картини. Цікавим є питання, яке закономірно постає після всього вищезгаданого. Воно полягає в тому, якою мірою ідеалізованим був цей образ, представлений спочатку в літературі, а потім у кінематографі.

Треба зазначити, що в радянській історіографії увага студентам якщо й приділялася, то в контексті революційних і суспільно-політичних рухів або ж у рамках історії університетів. Наприклад, Н. Я. Олесич у своїй роботі «В. И. Ленин и революционное студенчество России» (не важко здогадатися про зміст виходячи із самої назви монографії) [18] акцентує увагу на впливові особистості В. І. Леніна на студентський рух і політичне виховання студентів у руслі марксистської ідеології. Більш ранішнє дослідження П. С. Гусятнікова [11] також розглядає роль студентства у передреволюційних та наступних революційних подіях 1905–1907 рр. Г. І. Щетініна [31] у своїй монографії на глибокому рівні охарактеризувала вплив університетського уставу

1884 р. на вищу освіту в Росії, в тому числі на студентство. У рамках дослідження імперських університетів тему студентства підіймали такі дослідники, як Є. П. Степанович [27] та Р. Г. Еймонтова [33]. Тобто дослідниками розроблялися в першу чергу теми революції, соціально-політичні аспекти життя, а вже потім університет як заклад освіти та місце дискурсу між офіційною царською ідеологією та демократичними віяннями, включаючи буржуазні свободи, національне питання тощо. Сам пересічний студент з усіма його потребами, цінностями, особистим життям (включаючи кохання та секс) не був цікавим.

У сучасній українській історіографії після 1991 р. можна виділити роботи Н. М. Левицької [15], Т. А. Стоян [28], С. І. Посохова [23], Н. А. Шип [29] та інших. Але в цілому продовжувалася тенденція, визначена ще в радянській історіографії. Саме студентство як таке, вивчалось мало. На нашу думку, етапним є недавнє розлоге дослідження І. С. Посохова «Студентство університетів Російської імперії ХІХ – початку ХХ ст.: становлення та еволюція субкультури» [22], у якому розглядаються цінності студентського стилю життя, його ідеали, цілі, наукова і політична сфери діяльності представників студентської субкультури. На противагу цьому в сучасній російській історіографії увага студентському повсякденню часів «Belle Époque» приділяється ще з 1990-х рр.: А. Є. Іванов [12–13], О. А. Вішленкова [7–8], згадувана вже Н. Я. Олесич [19], В. Б. Аксьонов [1] та інші. При цьому вивчення студентської субкультури виходить далеко за рамки власне російської *patriam* [9; 24].

На потенційну критику стосовно того, що ми розглядаємо провінційне студентство крізь призму загальноімперського чи російського, заздалегідь відповідаємо тим, що воно входило до уніфікованої освітньо-наукової системи Російської імперії і в даному вжитку наведені нами назви позбавлені будь-якого ідеологічного підтексту.

Також в історіографії далеко не повною мірою відображено різницю в якості освіти між провінційними вишами та елітними. Увага здебільшого акцентується на імператорських університетах і при цьому набагато менше у поле зору дослідників потрапляють інститути та училища, які випускали значну кількість спеціалістів для різних галузей, не кажучи вже про чиновничий апарат. Всі ці заклади освіти формували власну інтелігенцію з усіма властивими їй особливостями (політичні та мистецькі уподобання, загальний світогляд тощо). Тобто лівова частина царської вищої освіти перебуває в тіні.

Не менш важливим є аспект військових зобов'язань студентів та приписки більшості з них до призовних дільниць [4, арк. 22–24; 6, арк. 14–15]. У подальшому це стало однією з основних причин вели-

ких втрат серед інтелігенції та професійних спеціалістів під час Першої світової війни.

Унікальність історико-філологічного інституту князя Безбородька у Ніжині полягає в тому, що подібних суто педагогічних закладів у Російській імперії більше не було окрім Імператорського Санкт-Петербурзького історико-філологічного інституту, який був відкритий у 1867 р. Часто до Ніжина подавали документи ті абітурієнти, які за тих чи інших обставин не змогли вступити до С.-Петербурзького закладу [2, арк. 104–105 зв]. Саме лише порівняння цих інститутів – столичного і провінційного – за різними показниками потребує поглибленого вивчення.

Попереднє знайомство з архівними матеріалами Ніжинського історико-філологічного інституту (фонд 1105) відкриває перед нами нові перспективи до вивчення як малодосліджених, так і взагалі недосліджених особистих студентських справ, навчальних програм, різноманітних звітів тощо [2–6]. Ми сподіваємося, що шляхом аналізу наявної в них інформації можливим буде дати відповідь на питання такого роду: яким чином вибудовувався ритм життя навчального закладу, головним аспектом була освіта чи виховання майбутніх викладачів і чиновників, у чому полягала специфіка навчання саме в Ніжинському інституті.

Хоча питання про станове походження студентів історико-філологічного інституту князя Безбородька у дослідженнях неодноразово підіймалося [25, с. 164–165], тим не менше не буде зайвим детальніше зосередитися на даних про батьків студентів, регіонах, з яких вони походили, включаючи дихотомію міста та села, матеріальні статки. Із сухої канцелярської мови можна скласти певний образ того, які особисті якості у студентів цінувалися при вступі та подальшому навчанні. Слід зазначити, що сама документація велася вельми охайно, використовувався спеціальний гербовий папір, а вже на період кінця XIX ст. до особистих справ підшивалися фотокартки абітурієнтів [5, арк. 3а-3б]. Сама технологія обліку мало чим поступається сучасній, багато документів друкувалися на машинці.

Таким чином, у даній статті ми побіжно розглянули перспективні шляхи дослідження студентського повсякдення на прикладі історико-філологічного інституту князя Безбородька у м. Ніжині. Тема надзвичайно цікава і потребує подальшого ретельного дослідження.

Література

1. Аксёнов В. Б. Слухи, образы, эмоции. Массовые настроения россиян в годы войны и революции (1914–1918). Москва: Новое литературное обозрение, 2020. 992 с.

2. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині (далі ВДАЧОН). ф. 1105. Оп. 1. Спр. 875.
3. ВДАЧОН. ф. 1105. Оп. Спр. 876.
4. ВДАЧОН. ф. 1105. Оп. Спр. 883.
5. ВДАЧОН. ф. 1105. Оп. Спр. 884.
6. ВДАЧОН. ф. 1105. Оп. Спр. 887.
7. Вишленкова Е. А. Казанский университет Александровской эпохи: Альбом из нескольких портретов. Казань: Изд-во Казанск. ун-та, 2003. 240 с.
8. Вишленкова Е. А., Малышева С. Ю., Сальникова А. А. Terra Universitatis: Два века университетской культуры в Казани. Казань: Казанский государственный университет им. В. И. Ульянова-Ленина, 2005. 500 с.
9. Глаголева Е. В. Повседневная жизнь европейских студентов от Средневековья до эпохи Просвещения. Москва: Молодая гвардия, 2014. 319 с.
10. Гордієнко Д. С. «Кримський щоденник» Михайла Бережкова (червень-серпень 1895 р.). *Судейський збірник*. Київ: НЗ «Софія Київська», 2019. Вип. 2 (VIII). С. 13–21.
11. Гусятников П. С. Революционное студенческое движение в России. 1899–1907. Москва: Мысль, 1971. 264 с.
12. Иванов А. Е. Еврейское студенчество в высшей школе Российской империи начала XX века. Каким оно было? Опыт социокультурного портретирования. Москва: Новый хронограф, 2007. 436 с.
13. Иванов А. Е. Студенчество России конца XIX начала XX века: социально-историческая судьба. Москва: РОССПЭН, 1999. 414 с.
14. Киричок І. І. Професійно-педагогічна підготовка вчителів у Ніжинському історико-філологічному інституті (1875–1917 рр.) (автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – Загальна педагогіка та історія педагогіки. Київ, 2007. 33 с.
15. Левицька Н. М. Академічний студентський рух в Україні в кінці XIX – на початку XX ст. Київ: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. 47 с.
16. Моціяка П. П. Ніжинський Історико-філологічний інститут князя Безбородька у портретах його директорів. Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М., 2011. 312 с.
17. Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів: мемуари: у 2 т. / уклад.: Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2015. Т. 1: 1820–1919. 507 с.
18. Олесич Н. Я. В. И. Ленин и революционное студенчество России. Москва: Политиздат, 1982. 254 с.
19. Олесич Н. Я. Господин студент Императорского Санкт-Петербургского университета. Санкт-Петербург: Бельведер, 2002. 208 с.
20. Острянюк А. М. Ніжинська історична школа кінця XIX – першої третини XX ст. (автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.06. – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Київ, 2001. 19 с.

21. Острячко А. М. М. Бережков: штрихи до біографії. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2009. Вип. 48. С. 196–201.

22. Посохов І. С. Студентство університетів Російської імперії ХІХ – початку ХХ ст.: становлення та еволюція субкультури. Харків: Раритети України, 2013. 276 с.

23. Посохов С. І. Образи університетів Російської імперії другої половини ХІХ – початку ХХ ст. в публіцистиці та історіографії. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2006. 368 с.

24. Рыжакова С. И. Фуксы, коммильтоны, филистры... Очерки о студенческих корпорациях Латвии. Москва: Новое литературное обозрение, 2015. 392 с.

25. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя; ТОВ «Аспект-Поліграф», 2005. 420 с.

26. Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа в життєвих та творчих долях її випускників. Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2020. Т. І. 1820–1920. 368 с.

27. Степанович Е. П. Высшая специальная школа на Украине (конец ХІХ – начало ХХ в.). Киев: Наукова думка, 1991. 100 с.

28. Стоян Т. А. Студентство університетів підросійської України в другій половині ХІХ ст. Київ: ТОВ «Міжнародна фінансова агенція», 1998. 28 с.

29. Шип Н. А. Київська духовна академія в культурно-освітньому просторі України (1819–1919). Київ: Фенікс, 2010. 436 с.

30. Шипко Л. В. Наукова та освітня діяльність Михайла Бережкова автореф. дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.06 – Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. Київ, 2007. 16 с.

31. Щетинина Г. И. Университеты в России и устав 1884 года. Москва: Наука, 1976. 232 с.

32. Щоденник професора Михайла Бережкова. Інститутський період (1882–1904) / за ред. О. П. Кривобока. Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2019. 395 с.

33. Эймонтова Р. Г. Русские университеты на грани двух эпох: от России крепостной к России капиталистической. Москва: Наука, 1985. 350 с.

References

1. Aksionov, V. (2020). *Slukhi, obrazy, emotsii. Massovyye nastroyeniya rossiyan v gody vojny i revolyutsii (1914–1918) [Rumors, images, emotions. Mass moods of Russians during the war and revolution (1914–1918)]*. Moscow: New Literary Review. [in Russian].

2. Eimontova, R. (1985). *Russkiye universitety na grani dvukh epokh: ot Rossii krepostnoy k Rossii kapitalisticheskoy [Russian universities on the verge of two eras: from serf Russia to capitalist Russia]*. Moscow: Nauka. [in Russian].

3. Glagoleva, E. (2014). *Povsednevnyaya zhizn' yevropeyskikh studentov ot Srednevekov'ya do epokhi Prosveshcheniya [Daily life of European students from the Middle Ages to the Enlightenment]*. Moscow: Molodaya gvardiya. [in Russian].

4. Gusiaticnikov, P. (1971). *Revolyutsionnoye studencheskoye dvizheniye v Rossii. 1899–1907* [Revolutionary student movement in Russia. 1899–1907]. Moscow: «Mysl'». [in Russian].
5. Hordiienko, D. (2019). «Kryms'kyy shchodennyk» Mykhayla Berezhkova (cherven' – serpen' 1895 r.) [«Crimean diary» (June – August 1895)]. *Suhdeys'kyy zbirnyk – Sougdaia collection*, (2), pp. 13–21. [in Ukrainian].
6. Ivanov, A. (1999). *Studenchestvo Rossii kontsa XIX nachala XX veka: sotsial'no-istoricheskaya sud'ba* [Students of Russia at the end of the 19th and beginning of the 20th century: socio-historical fate]. Moscow: ROSSPEN. [in Russian].
7. Ivanov, A. (2007). *Yevreyskoye studenchestvo v vysshey shkole Rossiyskoy imperii nachala XX veka. Kakim ono bylo? Opyt sotsiokul'turnogo portretirovaniya* [Jewish students in the higher school of the Russian Empire at the beginning of the 20th century. What was it like? Experience of socio-cultural portraiture]. Moscow: Novyy khronograf. [in Russian].
8. Kryvobok, O. (Ed.). (2019). *Shchodennyk profesora Mykhayla Berezhkova. Instytuts'kyy period (1882–1904)* [Diary of Professor Mikhail Berezhkov. Institute period (1882–1904)]. Nizhyn: NDU im. M. Hoholya. [in Ukrainian].
9. Kyrychok, I. (2007). Profesiyno-pedahohichna pidhotovka vchyteliv u Nizhyns'komu istoryko-filolohichnomu instytuti (1875–1917 rr.) [Professional and pedagogical training of teachers at the Nizhyn Historical and Philological Institute (1875–1917)] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
10. Levyts'ka, N. (1998). *Akademichnyy students'kyy rukh v Ukrayini v kintsy XIX – na pochatku XX st.* [Academic student movement in Ukraine in the late 19th – early 20th centuries]. Kyiv: TOV »Mizhnarodna finansova ahentsiya». [in Ukrainian].
11. Motsiyaka, P. (2011). *Nizhyns'kyy Istoryko-filolohichnyy instytut knyazyza Bezborod'ka u portretakh yoho dyrektoriv* [Nizhyn Historical and Philological Institute of Prince Bezborodko in portraits of its directors]. Nizhyn: Vydavets' PP Lysenko M.M. [in Ukrainian].
12. Olesich, N. (1982). *V. I. Lenin i revolyutsionnoye studenchestvo Rossii* [V. I. Lenin and the revolutionary students of Russia]. Moscow: Politizdat. [in Russian].
13. Olesich, N. (2002). *Gospodin student Imperatorskogo Sankt-Peterburgskogo universiteta* [Mr. Student of the Imperial St. Petersburg University]. St. Petersburg: Bel'veder. [in Russian].
14. Ostryanko, A. (2001). *Nizhyns'ka istorychna shkola kintsya XIX – pershoi tretyny XX st.* [Nizhyn Historical School of the late XIX – first third of the XX century] (*Extended abstract of Candidate's thesis*). Kyiv. [in Ukrainian].
15. Ostryanko, A. (2009). M. Berezhkov: shtrykhy do biohrafiyi [M. Berezhkov: touches to the biography]. *Literatura ta kul'tura Polissya – Literature and culture of Polissya*, (48), pp. 196–201. [in Ukrainian].
16. Posokhov, I. (2013). *Studentstvo universytetiv Rosiys'koyi imperiyi XIX – pochatku XX st.: stanovlennya ta evolyutsiya subkul'tury* [Student's subculture: formation and evolution (on the materials of Russian universities of the 19th – early 20th centuries)]. Kharkiv: «Raryety Ukrainy». [in Ukrainian].

17. Posokhov, S. (2006). *Obrazy universytetiv Rosiys'koyi imperiyi druhoyi polovyny XIX – pochatku XX st. v publitsystytsi ta istoriografii* [Images of universities of the Russian Empire in the second half of the 19th – early 20th centuries in journalism and historiography]. Kharkiv: KhNU named after V. Karazin. [in Ukrainian].

18. Ryzhakova, S. (2015). *Fuksy, kommil'tony, filistry... Ocherki o studencheskikh korporatsiyakh Latvii* [Fuchs, commiltions, philistines ... Essays on student corporations in Latvia]. Moscow: Novoye literaturnoye obozreniye. [in Russian].

19. Samoylenko, H., & Samoylenko, O. (2005). *Nizhyns'ka vyshcha shkola: storinky istoriyi* [Nizhyn Higher School: pages of history]. Nizhyn: Vydavnytstvo NDU im. M. Hoholya; TOV «Aspekt-Polihraf». [in Ukrainian].

20. Samoylenko, H., & Samoylenko, O. (2020). *Nizhyns'ka vyshcha shkola v zhyttvyvykh ta tvorchykh dolyakh yiyi vypusknykiv* [Nizhyn Higher School in the life and creative destinies of its graduates]. Nizhyn: NDU named after Nikolai Gogol. [in Ukrainian].

21. Samoylenko, H., & Samoylenko, O. (Comps.). (2015). *Nizhyns'ka vyshcha shkola u spohadakh studentiv i vykladachiv: memuary: u 2 t.* [Nizhyn higher school in the memories of students and teachers: memoirs: in 2 vols.] (Vol. 1: 1820–1919). Nizhyn: NDU im. M. Hoholya. [in Ukrainian].

22. Shchetinina, G. (1976). *Universitety v Rossii i ustav 1884 goda* [Universities in Russia and the Charter of 1884]. Moscow: Nauka. [in Russian].

23. Shyp, N. (2010). *Kyyivs'ka dukhovna akademiya v kul'turno-osvityans'komu prostori Ukrayiny (1819–1919)* [Kyiv Theological Academy in the cultural and educational area of Ukraine (1819–1919)]. Kyiv: Feniks. [in Ukrainian].

24. Shypko, L. (2007). *Naukova ta osvithna diyal'nist' Mykhayla Berezhkova* [Scientific and educational activity of Mykhailo Berezhkov] (Extended abstract of Candidate's thesis). Kyiv. [in Ukrainian].

25. Stepanovich, E. (1991). *Vysshaya spetsial'naya shkola na Ukraine (konets XIX – nachalo XX v.)* [Higher special school in Ukraine (late 19th – early 20th century)]. Kyiv: Naukova Dumka. [in Russian].

26. Stoyan, T. (1998). *Studentstvo universytetiv pidrosiys'koyi Ukrayiny v druiy polovyni XIX st.* [Students of universities of sub-Russian Ukraine in the second half of the XIX century]. Kyiv: International Financial Agency LLC. [in Ukrainian].

27. Viddil Derzhavnogo arkhivu Chernihivs'koi oblasti v m. Nizhyni (dali VDACHON), f. 1105, op. 1, spr. 875.

28. VDACHON, f. 1105, op. 1, spr. 876.

29. VDACHON, f. 1105, op. 1, spr. 883.

30. VDACHON, f. 1105, op. 1, spr. 884.

31. VDACHON, f. 1105, op. 1, spr. 887.

32. Vishlenkova, & E. Malysheva, S., & Salnikova, A. (2005). *Terra Universitatis: Dva veka universitetskoy kul'tury v Kazani* [Terra Universitatis: Two Centuries of University Culture in Kazan]. Kazan: Kazan State University after named V. I. Ulyanov-Lenin. [in Russian].

33. Vishlenkova, E. (2003). *Kazanskiy universitet Aleksandrovskoy epokhi: Al'bom iz neskol'kikh portretov* [Kazan University of the Alexander era: Album of several portraits]. Kazan: Izd-vo Kazansk. un-ta. [in Russian].

Haidenko O. V.

graduate student of the Department of History of Ukraine
Nizhyn Mykola Gogol State University

Research of students of the Nizhyn Historical and Philological Institute named after Prince Bezborodko (late 19th – early 20th centuries)

The article provides an overview of the prospects for further research of students of the Nizhyn Historical and Philological Institute named after Prince Bezborodko in the late 19th – early 20th century. Nizhyn students are considered through the prism of the general imperial, which is why the main achievements of Soviet and post-Soviet historiography on this issue are highlighted. It is emphasized that so far there is no work in which attention is paid to the students of the Bezborodko Institute, their daily lives and not to teachers, the internal regulations of the institution or socio-political metamorphoses. Also today there are not many scientific works that would reveal the problems of provincial students of the Russian Empire. Taking into account these aspects, this article identifies ways of further research: social and ideal images of students, their everyday life, the specifics of studying at the Institute of History and Philology.

Key words: Nizhyn Higher School, students, Prince Oleksandr Bezborodko Historical-Philological Institute, higher education, intelligentsia, Alltagsgeschichte.

УДК 821.161.1+94(495)(092)

DOI 10.31654/2520-6966-2021-15i-105-104-118

Самоїленко Г. В.

доктор філологічних наук, професор,
завідувач кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Микола Гоголь і Греція

У статті вперше в систематизованому вигляді розкрито зв'язки Миколи Гоголя з Грецією та греками, показано, як вони зароджувалися під час навчання в Гімназії вищих наук кн. Безбородька в Ніжині і які форми вони набували: участь майбутнього письменника в театральних студентських виставах з греками К. Базилі, С. Гютеном та іншими, а також спільна робота у виданні рукописних журналів та альманахів, зокрема «Северная заря», де друкувалися твори гімназистів, а також у вивченні грецької мови, яка вводилася до навчального плану Гімназії після появи студентів-греків, які емігрували з батьківщини під час жорстокої боротьби грецького народу проти турків за національну незалежність. Крім цього, звернена особлива увага на те, як Гоголь висвітлює життя представників грецької колонії у Ніжині в сатурі «Децо про Ніжин, або Дуракам закон не писаний» та згадування героїв грецької революції 1821–1827 рр. у поемі «Ганц Кюхельгартен», в якій герой твору намагається безпосередньо взяти участь у цій боротьбі та поемі «Мертві душі». Майже через все життя проходить лінія зв'язків Гоголя з Костянтином Базилі, відомим дипломатом і письменником, від студентських років і до поїздки разом по святих місцях 1848 р. та проживання в Одесі, обопільною оцінкою ними їх творчості.

Ключові слова: Микола Гоголь, Костянтин Базилі, Греція, греки, твори, Гімназія вищих наук кн. Безбородька, святі місця, Ніжин.

Визначальні події початку XIX ст., які були пов'язані з національно-визвольною революцією у Греції 1821–1827 рр., торкнулися і України. І це не випадково, бо греки ще з XVII ст. великою колонією з дозволу гетьмана Богдана Хмельницького осіли у Ніжині, а також пізніше проживали в Одесі й окремі із них служили у різних відомствах Російської імперії, серед них і генерал Олександр Іпсіланті, який очолював грецьке товариство «Філікі Етерія». Саме її голова та члени провели велику роботу з підготовки і проведення повстання в Греції, використовуючи ситуацію, яка склалася у цей час у країні, окупованої Османською турецькою державою.

У другій половині 1821 р. повстання грецького народу проти турецького поневолення розпочалося у грецькому Пелопоннесі і швидко охопило інші регіони й острови Егейського моря.

Слід зазначити, що представники ніжинської грецької общини брали участь у товаристві «Філікі Етерія». Як зазначають деякі дослідники, відомі меценати брати Зой та Микола Зосими були в близьких стосунках з ніжинським греком Антоном Комізопулосом, а також з майбутнім грецьким консулом Росії Миколою Патзімадісом (Пачімаді), які підтримували тісні зв'язки з засновниками «Філікі Етерія» Еммануїлом Ксентосом та Атанасіосом Цакалофом, батьки якого були з Яніни, жили і торгували в Ніжині, та відомим діячем Греції Деметріосом Іпсиланті. Брати Зосими також були з ними в близьких стосунках. Всі вони пов'язані з відомим грецьким патріотом і в майбутньому президентом Греції Ілланом Каподістрієм.

Хоча брати Зосими «вважали організацію збройного повстання проти турецьких поневолювачів передчасною, вони все ж таки фінансували діяльність Філікі Етерії», як це робили й інші заможні греки-патріоти, зокрема ніжинські комерсанти брати Різари. Коли «етеристи» звернулися за допомогою до Зоя Зосима, то він охоче пожертвував організації значну суму грошей» [1]. Крім цього, відомо, що у 1819 р. Е. Ксантос самостійно, а у 1820 р. разом з О. Іпсиланті побував у Ніжині і зустрічався з братами Зосимами. Митрополит Угровлахії Ігнатій у своєму листі від 10 липня 1821 р. до братів Зосимів дякував їм за надану фінансову підтримку і просив надіслати повстанцям проти турків Молдавії та Мут'янській землі зброю, зокрема рушниці, гармати, порох та кулі [2].

Національно-визвольна війна грецького народу проходила в складних умовах. Османський уряд кинув проти повсталих греків військо, почалися жорстокі репресії. Прикладом цього може бути і доля сім'ї в майбутньому відомого дипломата, письменника Костянтина Базилі, родина якого брала активну участь у цій боротьбі. Із його розповідей довідуємося, що у 1821 р. турки влаштували страшну криваву розправу над грецькою общиною в Константинополі, коли був замучений і повішений на воротах свого дому патріарх Григорій V, вбиті грецькі старшини. Розлютовані турки грабували грецькі церкви, вбивали всіх християн, яких зустрічали на вулицях, вривалися в будинки. Турецькі чохадари вдерлися і в оселю Базилі. Попереджений одним із турецьких вельмож батько Михайло, якого присудили до смертної кари, встиг заховатися. Мама залишилася одна з п'ятьма малолітніми дітьми і з небагатьма вірними слугами, які розділили долю цього семейства. Зберігши всю твердість духу, мати встигла завірити турків, що її чоловік вийшов на деякий час і скоро повернеться. А в цей час Михайло Базилі разом із старшим сином уже переходив у російському посольстві. Одинадцятирічний Костянтин

Базилі разом з молодшим братом, почувачи себе чоловіком і захисником залишеної сім'ї, вирішили озброїтися на випадок повторного вторгнення турків. Таємно від матері вони приготували собі піки, бо іншу зброю і навіть столові ножі були відібрані османцями. Весь час вони були напоготові – вдень готувалися до відсічі, а вночі чекали пожежі, бо поширилися чутки, що турки задумали підпалити весь квартал, щоб різати на вулицях християн, які рятувалися від вогню. Сім'ї Базилі вдалося залишити Константинополь і за допомогою російського посла графа Строганова переїхати до Одеси. Як свідчить сам К. Базилі, на кораблі разом з ними було і тіло блаженного священномученика Григорія, патріарха Цареградського. Учитель латинської мови Іван Григорович Кулжинський, який слухав цю сповідь свого учня, зазначає, що «він любив розповідати про своє плавання з цією дорогоцінною запорукою страждаючої Греції, і сльози завжди при такій розповіді блищали у юнацьких чорних очах молодого елліна» [3].

Це ж підтверджує гімназист І. Халчинський, який разом з Гоголем слухав цю страшну історію, пов'язану з життям свого друга, і пізніше відтворив її у своєму нарисі про нього в книзі «Гімназія вищих наук і Ліцей князя Безбородька» [4].

Завдячуючи новоросійському генерал-губернатору Ланжерону та попечителю Гімназії О. Г. Кушельову-Безбородьку, К. Базилі влаштували разом з ще п'ятьма іншими юнаками у Гімназію вищих наук кн. Безбородька у Ніжині.

Поява у 1822 р. в Гімназії дітей грецьких патріотів, зокрема Костянтина Базилі, Степана Гютена, Єгора Ксеніса, Івана Агало, Філіпа Котопулі, Івана Сканаві, посилила у гімназії інтерес до Греції і до тих подій, які там відбувалися. Поступово юні греки освоїли російську мову. Крім цього, факультативно було введено в навчальний план грецьку мову, яку викладав професор Христофор Ієропес.

Навчальна програма з грецької мови була розрахована, як і інші іноземні мови, для шести відділень. Засвоєння граматики, синтаксису, а також риторики та поезики йшло в процесі читання і аналізу промов Демосфена, історичних творів Фукидіда та Геродота, а також художніх творів письменників Гомера, Піндара, Софокла та ін. Ці заняття відвідували гімназисти А. Бородін, В. Домбровський, Є. Гребінка та ін. Саме з цих занять Гоголь міг почерпнути інформацію про діячів історії, філософії та культури Греції, які використовував у своєму ніжинському творі «Ганц Кюхельgarten». Хоча ця інформація могла поступити і на заняттях у проф. П. І. Никольського, який специфіку словесності розглядав на прикладах з Давньої Греції і Європи.

Закінчили Гімназію вищих наук кн. Безбородька лише Степан Гютен та Єгор Ксеніс, хоча про активну участь у житті Гімназії, крім них, відомо досить широко і про Костянтина Базилі. Всі троє брали активну участь у театральному житті навчального закладу, а також писали вірші, видавали разом з іншими студентами рукописні журнали тощо. Костянтин Базилі в останній рік перебування в Гімназії, як свідчить його друг Іван Халчинський, «присвятив себе винятково літературі, з пристрасною почав писати російською вірші, котрі, до речі, ніколи не були надруковані, хоча поміж ними й було кілька вдалих творів в дусі байронівської поезії» [5]. К. Базилі згадував: «У 1825, 26, 27 роках наш літературний гурток почав видавати свої журнали і альманахи, звичайно рукописні. Удвох з Гоголем, кращим моїм приятелем, хоча і не обходилась справа без лайки і без бійок, тому що обидва були запальні, видавали ми щомісячний журнал сторінок на п'ятдесят і шістьдесят в жовтій обкладинці з віньєтками нашого видання, з усіма претензіями ділового літературного огляду. В ньому були відділи белетристики, розбору сучасних кращих творів російської літератури, була і місцева критика, в якій переважно Гоголь піднімав на сміх наших викладачів під вигаданими іменами» [6].

Очевидно у цих збірниках, один із яких називався «Северная заря», були і твори К. Базилі та М. Гоголя. Але у зв'язку з тим, що вони не підписувалися, то довідатися нині важко, чиї вони є. Відомо, що Степан Гютен написав вірші «К творцю», «Київ» та інші. Серед них був і вірш «Отъезд из Константинополя», в якому йшла мова про втечу його та родини із батьківщини в роки репресій турків під час повстання грецького народу.

Микола Гоголь у своїх творах також зачіпав тему Греції і життя ніжинських греків та героїчної боротьби грецького народу за свою свободу. Серед них виділяється сатира «Нечто о Нежине, или Дуракам закон не писан», яка складалася із п'яти розділів. Перші два розділи «Освячення церкви на грецькому цвинтарі» і «Вибори до грецького магістрату» юний літератор присвятив ніжинським грекам, яких у Ніжині на початку XIX ст. проживало 1800 чоловік. На околиці міста в північній його частині поруч із загальноміським Троїцьким цвинтарем знаходилося грецьке поховання, на території якого стояла невеличка дерев'яна церква. Але на початку XIX ст. відомі грецькі купці-меценати брати Анастасій та Микола Зосими вирішили на її місці побудувати кам'яний храм «Святих рівноапостольних Костянтина і Олени» з дзвіницею. На це вони отримали благословення архієпископа Чернігівського і Ніжинського. Проте 14 січня 1819 р. Анастасій Павлович помер і його поховали біля недобудованої церкви.

Микола Зосим продовжив будівництво, яке було завершено 1822 року й освячено при великій кількості греків. За ніжинською легендою під час цієї важливої події проявилася соціальна нерівність. Ті греки, які були біднішими, прийшли на це церковне свято раніше, ніж багаті купці. Останні не могли погодитися з тим, що вони опинилися на задніх рядах, і почали пробиратися вперед. Відбулася штовханина, чулися непристойні слова, дійшло до кулацьких боїв. Греки проявили себе емоційно, буйно. І свята справа втратила свою святість. Свідками усього цього був і Микола Гоголь, його товариш Герасим Висоцький та інші гімназисти. І саме цю сценку юний літератор, очевидно, і показав у своєму творі, використовуючи сатиричні прийоми.

У другому розділі сатири «Вибори до грецького магістрату» М. Гоголь розповів про обрання до ніжинського грецького магістрату бургомістра, тобто одного із найавторитетніших членів грецького братства. Вибори були досить складним явищем, бо магістрат був повноправним господарем грошей, що надходили в його казну від процентів капіталу, внесених заможними греками на потреби братства. Крім цього, магістрату надходили пожертвування, які здійснювали грецькі купці, і «в результаті цього невеликого щорічного внеску вони звільнялися від будь-якої громадської служби і пов'язаних з нею обов'язків» [7].

У зв'язку з тим, що про кошти, які заносилися до журналів, у магістраті не звітували, то помітні були зловживання. Тому під час виборів виникали сутічки, суперечки, безладдя тощо.

Микола Гоголь був свідком подібних виборів у грецький магістрат. Як він гостро міг зобразити цю сцену, свідчить уривок із листа до Герасима Висоцького у Петербург, де служив він після закінчення Гімназії у 1826 р. і у якого знаходився один із примірників сатири «Нечто о Нежине...». У листі від 19 березня 1827 р. Гоголь писав: «У Ніжині зараз постійні рухи між греками, шумлять, сперечаються в магістраті, хочуть нового виду правління, в попередню субору бунтівливі сенатори самовільно скинули архонта Бафу, а на його місце і в сенаторське достоїнство возвели раніше невідомого Афендулю. Базилі уже закінчив з ним трактат і відкрив грецьку лавку» [8].

Деякі епізоди з життя грецьких купців могли знайти відображення також і у третьому розділі «Всеїдна ярмарка». Це була одна із трьох міжнародних ярмарок, яка проходила перед великим постом цілий місяць у січні-лютому, і в якій активну участь брали грецькі купці.

На жаль, цей значний твір не зберігся, як свідчить легенда, грецькі купці, довідавшись про нього, прийшли з подарунками до

директора Гімназії І. С. Орлая і вимагали видати цього «писателя» для розправи. І. С. Орлай подарунків не взяв, але пообіцяв розібратися. Він викликав Миколу Гоголя і запропонував йому знищити твір, що й зробив безвідкладно Гоголь, бо дуже поважав свого керівника, а тому попросив свого друга Г. Висоцького повернути його другий примірник, мов би перший він втратив, щоб і цей знищити. Таким чином, зник з життя цей досить цікавий твір.

Про зміст сатири ми можемо судити лише із заголовків розділів, які назвав Г. Висоцький у своїх спогадах про письменника. Але факт залишається фактом, що Гоголь, навчаючись у Гімназії, проявляв інтерес до життя греків, які проживали у Ніжині.

Взагалі, грецька тема відображена ще у одному специфічному творі М. Гоголя «Книга всякої всячини, или Подручная энциклопедия», яку він почав вести з 1816 р. Це рукописна книга у шкіряній папітурці, яка складається із 357 аркушів великого формату. Як і в інших енциклопедіях, матеріал розташований у алфавітному порядку. Всього в книзі 14 тематичних розділів. Серед них – розділ «Пояснительные надписи к рисункам вооруженных древних греков». У ньому 14 пронумерованих озброєних давніх греків, які виконані Гоголем тушшю з підписами, наприклад «Шолом Ахіллеса із стародавнього пам'ятника», «Шолом грецьких солдатів (часу Баснословних)», «Лук Аполлона зі старовинної статуї», «Сабля з давніх часів баснословних» та ін.

У розділі на букву «І» знаходимо запис «Нечто об истории искусств», який розпочинається словами: «Скульптура виникла в Греції значно раніше живопису, тому і огляд її вже складає історію мистецтв». І далі Гоголь вказує на 4 періоди розвитку мистецтва в Греції за Вінкельманом, відзначаючи грубість дерев'яних скульптур періоду Троянської війни, далі називає роботи скульпторів Дедала, який відкрив очі своїм героям, Оміра, що відтворив танок, Сміліса та Ікара, які показали соромливість. Серед визначних творів того часу Гоголь виділяє зображення Зевеса, яке знаходиться в храмі Паллади в Коринфі, а також знаменитого дерев'яного коня Епевея, за допомогою якого була довершена загибель Трої. Названі також роботи Рекоса, який відливав із міді статуї, зокрема «Ніч» у Ефесі, а також його синів Феодора та Телеклеса та ін.

У циклі матеріалів на букві «М» знаходимо записи «Пояснительные надписи к рисункам «Музыкальное орудие древних греков». Їх усього 26, серед них: ліра Геркуланської вази, люття часу Гомера з стародавніх ваз, сірінга (часів героїчних) з барельєфа, духові інструменти із Геркуланського музею тощо [9].

В останній рік навчання Гоголь написав також поему «Ганц Кюхельгартен», яка, як зауважує відомий гоголезнавець професор Ю. Манн, була доопрацьована у 1828 р., коли він знаходився у Петербурзі і готував її до друку.

Політичні та військові події, які відбувалися у Греції постійно висвітлювалися у російській пресі, яка доходила і до Ніжина. Дружба з К. Базилі та іншими студентами-греками сприяла тому, що Гоголь співчував боротьбі грецького народу за свободу і незалежність. І він пише поему «Ганц Кюхельгартен», яку опублікував у столиці. У творі головний герой, охоплений романтико-патріотичною ідеєю, їде у Грецію, де уже боровся і загинув на бойовому пості у 1823 р. Дж. Байрон, куди намагався поїхати О. Пушкін, щоб узяти участь у боротьбі проти турків, які поневолили цю прекрасну країну. До цього Ганц чує розмови пастора із своїм другом Вільгельмом про газетні новини: «про греков і про турок, / про Мисолунги, про дела войны, / про словного вождя Колокотрони...» Ці факти вказують не лише на час, коли відбуваються в поемі дії, а й засвідчують інтерес самого автора твору про події, які відбувалися на батьківщині друга К. Базилі.

Із історичної хроніки 20-х років ХІХ ст. відомо, що 22 квітня 1826 р. грецький гарнізон цього міста, яке було оточене турками, намагався вирватися із оточення, але не зміг, і тоді грецькі борці вирішили підірвати порохований погреб. І під розвалинами міста загинули не лише захисники, а й турецькі солдати, які увірвалися у місто. «Славний вождь» Теодорос Колокотроніс, який згадується в поемі, – це полководець національно-визвольної боротьби грецького народу проти турецьких загарбників 1821–1829 рр., фельдмаршал, член таємного товариства «Філікі Етерія», який під час війни, командує грецькими військами Пелопоннесу, успішно застосував практику партизанської війни проти єгипетського правителя Ібрагіма-паші, який брав участь на боці турків.

Як свідчать факти, вся поема, а особливо ІІІ картина насичених образами, порівняннями, певними описовими деталями, що торкалися давньої Греції, «Земли классических, прекрасных созиданий и славных дел, и вольности земля».

В уяві автора «от треножников до самого Пирея кипит, волнуется, гремя и пламенея, все своенравно вслед влечет».

Перед очима читача виникають різні картини: Гоголь нагадує і про «шумные воды прозрачного Иллиса», і про «мраморный изящный Парфенон», про богиню війни і мудрості Мінерву, створену прекрасним різцем знаменитого скульптора Фідія, про твори художника із Ефеса Паррасія, вірші Софокла, які поривисто звучать.

«Венки лавровые торжественно летят;
С медоточивых уст любимца Эпикура
Архонты, волны, служителя Амура
Спешат прекрасную науку изучить:
Как жизнью жить, как наслажденье пить».

Всі ці факти засвідчують прекрасне знання Гоголем історії Греції, її культури, літератури, мистецтва та філософії. Юний поет заявляє устами героя, що він всією «душой приковується к Афинам, городу вольности и славных дел». І це не випадково, бо саме тут у час написання поеми 1827 р. йшов захист невеликою кількістю греків мужній захист славного міста. Влітку турки захопили Афіни і перетворили місто на купу розвалин.

На жаль, герой поеми Гоголя Ганц Кюхельгартен запізнився зі своїм приїздом. І перед його очима встає зовсім інше місто:

Печальны древности Афин,
Колонн, статуй, ряд обветшалый
Среди глухих стоит равнин.
Печален след веков усталых:
Изящный памятник разбит,
Изломлен немощный гранит
Одни обломки уцелели.

І далі Гоголь детально описує ті руйнації, які відкрилися перед поглядом Ганца Кюхельгартена. Дві частини цього опису розпочинаються одним і тим же рядком «Печальны древности Афин» з уточненням деталей, свідком яких став герой:

Везде читает смутный взор
И разрешенье и позор.
Промеж колонн чалма мелькает
И мусульманин по стенам,
По сим обломкам, камням, рвам,
Коня свирепо напирает,
Останки с воплем разоряет.

Як свідчить дослідник поеми літературознавець Г. Фрадлендер, картина, яку намалював Гоголь, це картина Афіни, які були захоплені турками, коли загинув останній бастион – Акрополь 5 червня 1827 року. Про це місяць по тому сповістила російським читачам газета «Северная пчела» (№ 80). Ось ці факти і використав Гоголь у своїй ідилії [10].

Прекрасні описи розвалин давніх Афіни нагадують і зображення, які бачимо на 3-х картинах, які з'явилися в Гімназії ще при Гоголю і нині знаходяться в музеї університету. Вони могли допомогти юному поету наяву побачити те, про що він міг прочитати.

Не такою герой поеми Ганц уявляв у своєму романтичному баченні країну, у якій так рвався. Деталь – мусульманин у чалмі, який «с воплем разоряет» останки великої цивілізації, свідчать, що наш герой знаходиться не в якійсь уявній, а реальній картині, в Греції, за свободу якої віддали своє життя патріоти не лише Греції, а й інших країн. І Гоголь вітає всіх тих, хто хоче себе присвятити боротьбі, хто не шкодує свого життя для «блага и добра», про це свідчить його дума, самостійна частина роздумів письменника в картині XVII поеми.

Герої Греції присутні і в поемі Гоголя «Мертві душі». Це вже інший історичний час, 40-ві роки XIX ст. у 1830 р. Греція отримала за підтримки Англії, Франції і Росії свою незалежність. Але для Гоголя революційні роки Греції і її пам'ятні, і він, описуючи кімнату Собакевича, перераховує їх. «На картинах все были молодцы, все греческие полководцы, гравированные во весь рост: Маврокордато, в красных панталонах и мундире, с очками на носу, Колокотрони, Миаули, Канари...» [11].

Все це славні герої, відомі політичні і державні діячі Греції. Про кожного із них «Большой энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона» подає відомості. Олександрос Маврокордатос отримав хорошу освіту в Падуанському університеті, був членом організації «Філікі Етерія», у 1821 р. на самому початку революції підняв повстання в Міссолонгі, розвернув військово-революційну діяльність, був президентом Перших грецьких Національних зборів в Епідаврі та головою уряду, пізніше міністром, послом Греції у різних країнах, який мав своє бачення розвитку країни. Як зазначають дослідники, «водночас вже своїм зовнішнім виглядом, своїм європейським фраком і циліндром, своїми окулярами, своїми вишуканими манерами він порушував ненависть тієї партії, на чолі якої стояв Теодорос Колокотроніс».

Теодорос Колокотроніс був грецьким полководцем періоду революції 1821–1829 рр., фельдмаршалом, відомим політиком, прем'єр-міністром Греції.

Андреас Миауліс – грецький адмірал, здійснював командування грецьким флотом під час революції, проявляв мужність.

Константинос Канаріс – це також грецький адмірал, герой Грецької революції, політик, прем'єр-міністр Греції.

Як бачимо, кожна фігура, яка названа в поемі «Мертві душі» не була випадковою, і Микола Гоголь, відбираючи їх зображення певною мірою знав про них і ще раз нагадав російському читачеві.

Було популярним в той час і ім'я грецької героїні Бобеліні.

Літопис життя і творчості Миколи Гоголя засвідчує й інші факти, що торкаються Греції та грецької культури.

Після закінчення Гімназії, перебуваючи в Петербурзі, М. Гоголь відвідав в Академії мистецтв виставку художніх творів за три останніх роки. У листі до матері від 29 вересня 1830 р. він писав: «Це для жителів столиці як друга прогулянка. Біля тридцяти великих залів наповнені були кожного дня до 27 числа, в яких, штовхаючись взад і вперед, ходили чоловіки і пані, і тут зустрічалися такі, які протягом двох років не бачились між собою. З 27 числа Академія відкрита для простого народу» [12].

На цій виставці були представлені серед інших робіт і картини художника Олексія Венеціанова та його учнів. І, як стверджує мистецтвознавець О. Савінов, це був своєрідний триумф школи Венеціанова [13].

Професор Ю. В. Манн вважає, що саме у цей час і міг зустрітися Гоголь з художником О. Венеціановим, який був родом із ніжинських греків, які були близькі і майбутньому письменникові, що уважно приглядається до робіт, представлених на виставці. Пізніше художня тема знайде своєрідне висвітлення у його повістях «Невский проспект» та «Портрет».

Більш тісні зв'язки Гоголя і О. Венеціанова, як свідчать дослідники, відносяться до кінця 1833 р., коли художник 23 грудня відвідав «Миколу Васильовича» [14].

Знайомство Гоголя з О. Венеціановим могло відбутися і через А. Мокрицького, який був в Академії мистецтв його учнем з 1830 р. Різнібічні факти засвідчують, що Гоголь і Венеціанов були у різні роки у спільних знайомих, у князя В. П. Кочубея, дипломата і журналіста, видавця журналу «Отечественные записки», П. П. Свиноїна, відомого вченого, дослідника Сибіру і Чорноморського краю Г. І. Спаського тощо. Гоголю була близька тематика творів О. Венеціанова і стиль зображення в них інтер'єру, життєвих ситуацій, реалістичне зображення дійсності, на що уже звертали увагу деякі дослідники творчості діячів культури. Крім того, це могло відбуватися і в стінах Академії мистецтв, куди Гоголь ходив брати уроки з живопису у натурні класи.

До портретного зображення Гоголя О. Венеціанов був двічі причетний. Відомий російський поет Василь Жуковський, який свого часу відіграв значну роль у викупі Т. Шевченка з кріпацької неволі, замовив О. Венеціанову картину, на якій би був зображений його кабінет з портретами його друзів і приятелів. До речі, художник і його учні практикувалися у той час у розробці цієї теми.

О. Венеціанов розробив проєкт його зображення, доручивши одному із своїх учнів написати кабінет, а іншим портрети присутніх у

ньому письменників. На картині зображено 11 фігур, серед них В. Жуковський, І. Крилов, О. Пушкін, В. Одоєвський, О. Кольцова, П. Вяземського та інших, а також М. Гоголь. У написанні кабінету брав участь художник Г. Михайлов, а портретів – А. Мокрицький.

Картина була завершена 1836 р. Переважна більшість портретів на цій картині – це копії раніше відомих зображень письменників. Олексій Венеціанов у 1834 р. написав портрет М. Гоголя, який був виконаний самим художником на камені, підписаний ним і датований. Підпис у відбитках вийшов у віддзеркаленому вигляді і підтверджує, що портрет є автолітографією Васнецова [15]. На жаль, з каменю були зроблені всього декілька відтисків. Один із них був і у друга М. Гоголя Миколи Прокоповича.

Ця робота художника підкріплювала знайомство Гоголя з О. Венеціановим. Довгий час цей портрет не був відомим широкій аудиторії. А літографія О. Венеціанова, як свідчать сучасники письменника, була єдиним достовірним зображенням молодого Гоголя. На початку 40-х років XIX ст. Гоголь працював над одним із важливих у його спадку творів «Божественна літургія». В процесі підготовки її написання письменник збирав матеріал, досліджував релігійну літературу, спадщину святих отців Іоанна Золотоуста, Єфрема Сіріна, Григорія Ниського, Іоанна Дамаскіна, Кирила Олександрійського та інших. Серед них була і «Літургія святого Василя Великого» грецькою мовою [16].

У 1845 р. Гоголь, проживаючи в Парижі в домі графа О. П. Толстого, продовжував працювати над джерелами, які пов'язані з задуманим твором. Гоголь, щоб розібратися у грецькому варіанті, брав консультації у вченого філолога-еллініста, помічника бібліотекаря Ф. М. Беляєва. 26 лютого 1845 р. подарував йому книгу грецький «Євхологон» з надписом: «Сия книга дарится Федору Николаевичу Беляеву в знак дружбы и в наказание за неприятие Василия Великого от Гоголя. Париж. Февраль. 26, год 1845». А 5 березня 1845 р. він звертався до нього надіслати йому також «Літургію святителя Василя Великого» на латинській мові та віршовану відповідь митрополита Московського Філарета на вірш О. Пушкіна «Лар напрасный, дар случайный...» і виписку із книги про коженні. 20 березня 1845 р. Ф. М. Беляєв надіслав Гоголю зошит, в якому був переписаний список грецького тексту «Літургії святого Василя Великого» з паралельним латинським перекладом з дарчим підписом слов'янською в'яззю: «Николая Васильевичу Гоголю в знак памяти, любви и почтения, от Феодора Беляева. Париж. Марта 20 дня 1848 года». В кінці листа адресат додає: «... дякую Вам тисячократно за те, що ви

мене наштовхнули на думку звернути увагу на наші православні священнодійства, які підносять думку, утішають, зворушують душу і тому подібне і тому подібне. Без Вас я не був би активним у подібному читанні» [17].

Цей факт засвідчує, що Гоголь у час написання Божественної літургії користувався таким важливим джерелом як «Літургія святого Василя Великого» грецькою мовою. Василій Великий, Святий Василій (329–379) – це архієпископ Кесарії Калпадокіївської в Малій Азії був одним із Отців Церкви, проповідником Християнського вчення і оголошений після смерті Святим.

У «Роздумах про Божественну Літургію» Гоголь використовує грецьку термінологію, наприклад літургію, проскомидію, орар, стихар, епитрахиль, фелонья, просфора, дискос, амвон, ектенія, антифон, крилос тощо.

Останнім важливим моментом взаємозв'язку з Грецією та греками була подорож Гоголя у святі місця у лютому 1848 р., із Неаполя, через Мальту. Спочатку письменник планував здійснювати її через Грецію [18], але, довідавшись, що у Бейруті проживав К. Базилі, змінив маршрут. Костянтин Базилі у цей час проживав на Сході як генеральний консул Бейрута Палестини Міністерства закордонних справ Росії. Бейрут, місто Сирії, був важливим стратегічним і політичним центром, вигідним для роботи посольства Росії. Костянтину Михайловичу, як консулу, було доручено займатися питаннями, пов'язаними зі станом релігії, зокрема, привілей православних і православної церкви у святих місцях і в Сирії в цілому.

Тож Гоголь вирішив перебратися із грецького міста Смірна (нині місто Ізмір, турецький порт) в Бейрут і не помилився. Він за четверо днів добрався на пароплаві «Істамбул» до місця призначення і зустрівся з К. Базилі, який супроводжував друга по святих місцях. Вони побували і в Єрусалимі. Це була важка у фізичному відношенні подорож через пустелі, про що свідчить його лист В. Жуковському [19]. Гоголь вважав свою поїздку вдалою. І це, звичайно, завдячуючи К. Базилі. Відомо, що дипломат написав декілька книжок, зокрема «Архіпелаг і Греція в 1830–31 г.» (Санкт-Петербург., 1834), «Очерки Константинополя» (Санкт-Петербург., 1836), «Босфор и новые очерки Константинополя» (Санкт-Петербург., 1836), а також «Сирия и Палестина под турецким правительством, в историческом и политическом отношениях» (Одеса, 1862). З цією останньою працею Гоголь познайомився у 1847 р. Ще в рукописі і сповіщав В. Жуковського: «Базилі написав пречудову річ, яка покаже Європі Схід у його найкращому вигляді, знань тьма, інтерес сильний» [20].

Після подорожі Гоголь і сім'я К. Базилі разом з ним виїхали до Смирни, а потім до Константинополя, де зустрілися ще з одним ніжинським «однокоритником» по Гімназії вищих наук кн. Безбородька Іваном Дмитровичем Халчинським, який служив радником у російському посольстві у Константинополі. А 14 квітня 1848 р. Гоголь разом із сім'єю Базилі на пароплаві «Херсонес» відплили до Одеси, де письменник пробув з 16 квітня до 25 травня 1848 р., бо знаходився на карантині. К. Базилі супроводжував Гоголя по деяких місцях та спільних знайомих. Відбулася зустріч з синами І. С. Орлая Олександром і Андрієм, з якими був добре знайомий письменник по Ніжинській гімназії вищих наук кн. Безбородька. Важко сказати, чи зустрічався він зі Степаном Гютенном, який служив у канцелярії Новоросійського генерал-губернатора, Єгором Ксенісом та ін.

Гоголь і після від'їзду із Одеси продовжував спілкуватися з К. Базилі та його дружиною Маргаритою Олександрівною. В свою чергу Костянтин Михайлович після смерті свого друга написав про нього спогади, упорядкував листи письменника.

Таким чином, багаточисельні факти засвідчують, що зв'язки Миколи Гоголя з Грецією були у різні часи його життя та творчості від студентських років і майже до самої смерті, проявлялися у різних формах як особистісному спілкуванні з греками, так і відтворенні їх життя та героїчної боротьби за свободу в його творах. І образ Греції представлявся йому як країни цвітучої і багатостраждальної, з героїчною історією, високою культурою.

Література

1. Греки в Ніжині. Вип. IV. / автори тексту Л. І. Мілосова, О. С. Морозов, В. О. Сидоренко. Ніжин: Меланік [Б.р.]. С. 19.
2. Там само. С. 20.
3. Кулжинський І. Г. – І. Р. Воспоминания учителя. *Москвитянин*. 1854. № 21. С. 10.
4. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург., 1881. С. 328.
5. Там само. С. 329.
6. Шенрок В. Материалы для биографии Гоголя: в 4 т. Москва, 1892–1897. Т. 1. С. 250.
7. Харлампович К. До історії національних меншостей на Україні. Грецька колонія в Ніжині (XVII–XVIII ст.). Нарис V. Ніжинські греки і торгівля. *Записки історико-філологічного товариства Андрія Білецького*. Київ, 1999. Вип. 3. С. 130.
8. Гоголь Н. Полн. собр. сочинений: в 17 т. Москва-Киев. 2009. Т. X. С. 86–87.

9. Там само. Т. IX. С. 501, 542.
10. Фридлендер Г. М. Из истории раннего творчества Гоголя. *Гоголь: Статьи и материалы*. Ленинград, 1954. С.
11. Гоголь Н. Полн. собр. сочинений: в 17 т. Москва-Киев, 2009. Т. V. С. 93.
12. Там само. Лист № 111. Т. х. С. 144.
13. Савинов А. Н. Алексей Гаврилович Венецианов. Жизнь и творчество. Москва, 1955. С. 141.
14. Машковцев Н. Г. Гоголь в кругу художников. Очерки. Москва: Искусство, 1955. С. 20.
15. Там само. С. 29.
16. Воропаев В. А. Гоголь над страницами духовных книг. Научно-популярные очерки. Москва, 2002. С. 142–152.
17. Гоголь Н.В. Полн. собр. сочинений: в 17 т. Москва-Киев, 2009. Т. XIII. Лист № 931.
18. Манн Ю. Гоголь. Завершение пути. 1845–1852. Москва, 2009. С. 121.
19. Гоголь Н. В. Полн. собр. сочинений: в 17 т. Москва-Киев, 2009. Т. XIII. Лист № 931.
20. Там само. Т. XIV. С. 5.

Література

1. *Greeks in Nizhyn* [Hreky v Nizhyni]. Vip. IV. Author text L. I. Milosova, O. S. Morozov, V. O. Sidorenko. Nizhyn: Melanik. [in Ukraine].
2. *Greeks in Nizhyn*. [Hreky v Nizhyni]. Vip. IV. Author text L. I. Milosova, O. S. Morozov, V. O. Sidorenko. Nizhyn: Melanik. [in Ukraine].
3. Kulzhinsky, I. G. (1854) – I. R. *Memoirs of a Teacher/ Muscovite*. 1854. № 21 [in Russian].
4. (1881). *Gimnaziya vysshih nauk i Licej knyazya Bezborodko*. [Gymnasium of Higher Sciences and Lyceum of Prince Bezborodko] SPb., 1881. [in Russian].
5. (1881). *Gimnaziya vysshih nauk i Licej knyazya Bezborodko*. [Gymnasium of Higher Sciences and Lyceum of Prince Bezborodko] SPb., 1881. [in Russian].
6. Shenrock, V. (1892–1897). *Materialy dlya biografii Gogolya*. Materials for the biography of Gogol: in 4 volumes. Moscow. Т. 1. [in Russian].
7. Kharlampovich, K. (1999). *Do istorii nacional'nih menshostej na Ukraïni. Grec'ka koloniya v Nizhini (XVII–XVIII st.)*. Naris V. Nizhins'ki greki i torgovlya. [Before the history of national minorities in Ukraine. Greek colony in Nizhyn (XVII–XVIII century). Draw V. Nizhyn Greeks and Trade]. *Zapiski istoriko-filologichnogo tovaristva Andriya Bilec'kogo – Notes of the Historical and Philological Association of Andriy Biletsky*. Kiev, 1999. Vip. 3. [in Ukraine].
8. Gogol, N. Complete Works: in 17 v. Moscow-Kiev. Т. X. [in Russian].
9. Gogol, N. Complete Works: in 17 v. Moscow-Kiev. Т. IX. [in Russian].
10. Friedlander, G. M. (1954). *Iz istorii rannego + Gogolya*. [From the history of Gogol's early work]. *Gogol: Articles and materials*. Leningrad. 1954

11. Gogol, N. (2009). *Poln. sobr. Sochinenij*. [Complete Works]. (Vols. 1–17; Vol 17). Moscow-Kiev.
12. Gogol, N. (2009). *Poln. sobr. Sochinenij*. [Complete Works]. (Vols. 1–17; Vol 17). Moscow-Kiev.
13. Savinov, A. N. (1955). *Aleksej Gavrilovich Venecianov. Zhizn' i tvorcestvo*. [Alexey Gavrilovich Venetsianov. Life and art]. Moscow [in Russian].
14. Mashkovtsev, N. G. (1955). *Gogol' v krugu hudozhnikov*. *Ocherki*. [Gogol in the circle of artists. Essays]. Moscow [in Russian].
15. Mashkovtsev, N. G. (1955). *Gogol' v krugu hudozhnikov*. *Ocherki*. [Gogol in the circle of artists. Essays]. Moscow [in Russian].
16. Voropaev, V. A. (2002). *Gogol' nad stranicami duhovnyh knig*. [Gogol over the pages of spiritual books]. Popular science essays [in Russian].
17. Gogol, N. V. Complete Works: in 17 v. Moscow-Kiev. T. XIII, p. 931
18. Mann, Y. (2009). Gogol. Completion of the path. 1845–1852. Moscow, 2009. [in Russian].
19. Gogol, N. V. *Poln. sobr. Sochinenij*. [Complete Works] in 17 volumes. Moscow-Kiev. T. XIII, letter №. 931. [in Russian].
20. Gogol, N. V. *Poln. sobr. Sochinenij*. [Complete Works] in 17 volumes. Moscow-Kiev. T. XIII, letter № 931. [in Russian].

Samoilenko G. V.

Doctor of Philology, Professor, Head of Department of Slavic Philology, comparative studies and translation Nizhyn State University named after Mykola Gogol

Mykola Gogol and Greece

Annotation. The article for the first time in a systematic way reveals the connections of Mykola Gogol with Greece and the Greeks, shows how they originated during his studies at the Gymnasium of Higher Sciences, prince Bezborodko in Nizhyn and what forms they took: the future writer's participation in theatrical student performances with the Greeks K. Basil, S. Guten and others, as well as joint work in publishing manuscripts and almanacs, including "Northern Dawn", in which high school students works were published, and in the study of the Greek language, which was introduced into the curriculum of the Gymnasium after the appearance of Greek students who emigrated from their homeland during the brutal struggle of the Greek people against the Turks for national independence. In addition, special attention is paid to how Gogol covers the life of the Greek colony in Nizhyn in the satire "Something about Nizhyn, or the law is not written for fools" and the mention of the heroes of the Greek Revolution of 1821-1827 in the poem "Hanz Kuchelgarten", in which the hero tries to take a direct part in this struggle and the poem "Dead Souls". Gogol's line with Konstantin Basil, a famous diplomat and writer, from almost his entire life, from his student years to his trip to the Holy Places of 1848 and living in Odessa, a mutual appreciation of their work.

Key words: Mikola Gogol, Kostyantyn Bazili, Gretsia, Greeks, create, Gimnazia of Eastern Sciences, Prince. Bezborodka, Svyati Miscya, Nizhin.

УДК 78(477.51)

DOI 10.31654/2520-6966-2021-15i-105-119-125

Кавунник О. А.

кандидат мистецтвознавства, доцент

Ніжинськ державного університету імені Миколи Гоголя

Мистецький контент Ніжина в музичній регіоналогії України

Стаття присвячена розкриттю мистецького контенту Ніжина в музичній регіоналогії, об'єктом якої стали мистецькі пам'ятки видатним постатям. Представлено дослідження науковців-філологів, істориків, музикознавців у контексті системно-цілісного осмислення фактів, подій, традицій та інновацій митців, їх засадничого ролі у формуванні музичної регіоналогії як системи знань про аспекти культуротворення музикантів великих та малих міст, селищ регіонів України. Наголошено на значущості музичної регіоналогії як важливого чинника системного осмислення мистецького часопростору, форм й атрибутів музичного життя міста. Обґрунтовано три історико-хронологічні періоди в її розвитку, суміжність науково-сутнісних чинників з епістологією, музикознавчою генеалогією. Стверджено смислову еквівалентність зі спільнокореневими поняттями регіоналістика, регіоніка як доказ широкого трактування науковцями терміну, прагнення стабілізувати визначення, формалізувати його науково-практичну сутність,

Виокремлено соціотворчі чинники допомоги державних виконавчих органів у фінансуванні мистецьких заходів, активізації діяльності науковців, архівно-пошукової праці, проведенні конференцій, підтримці подвигницької ініціативи городян-краєзнавців громади. Визначено музичне краєзнавство як джерело наукового пізнання, сферу активної мистецької діяльності містян для збереження й розвитку музичних традицій міста, прояву культуротворення в концертно-виконавській діяльності, в інтересі до культури рідного краю. Сформовано аспекти вивчення музичного життя провінційного міста: форми музично-виконавського професіоналізму в контексті музично-естетичних смаків мешканців, концертний репертуар, творчі портрети різновікової категорії виконавців-солістів, музичних колективів, їх види творчості, спадщину композиторів-аматорів.

Ключові слова: музична регіоналогія, краєзнавство, Ніжин, митець, творчість.

Мистецький контент Ніжина в науковій проблематиці України представлений вагомим доробком музикознавців й театрознавців, політологів й істориків, філософів, філологів, педагогів, краєзнавців, представників влади територіальних громад. Меморіальні дошки,

пам'ятники, барельєфи славетним митцям країни прикрашають місто. Їх імена стають органічною складовою в масиві досліджень, осіб музикознавців про різножанрові соціотворчі форми музичної діяльності інструменталістів, вокалістів, хормейстерів, диригентів, композиторів з великих та малих міст, селищ регіонів України. Вони зумовлюють потребу висвітлення видатних постатей у контексті музичної регіоналії, яка становить на зламі ХХ–ХХІ століть важливий вектор українського музикознавства.

Праці вмотивували потребу системно-цілісного осмислення фактів, подій, традицій та інновацій митців і стали засадничою домінантою для музичної регіоналії – системи знань про аспекти культуротворення музикантів міст, селищ у розвитку поліжанрових за виконанням, урізноманітнених й суголосних за тематикою сьогодення музичних проєктів, композицій, творів. Концертно-виконавська творчість, музично-краєзнавча робота містян в опрацьовуванні архівних, документальних джерел, періодики про митців краю, потребують вивчення для розуміння обширу спорідненості національних, іонаціональних духовно-змістовних засад у музичній культурі держави минулого й сьогодення.

Мета статті полягає в розкритті значущості музичної регіоналії як важливого чинника системного осмислення мистецького часопростору, форм й особливостей музичного життя в місті як своєрідному культурному соціолокусі (термін В. В. Кузик) країни. Дослідження різножанрової праці виконавців-солістів, колективів, композиторів міст, селищ регіону допоможе показу шляхів розвитку музичного мистецтва в його об'єктивній суспільно-історичній цілісності на противагу типової для радянських часів фрагментарності. Саме розкриттю на тлі міського ландшафту культуротворчих (календарно-обрядові свята, конкурси, фестивалі, урочистості) проєктів, їх самобутньо-стильових, самодостатніх освітньо-мистецьких форм, сприяє спорідненість з музичним краєзнавством музична регіоналія. Слід наголосити на суміжності її науково-сутнісних чинників з епістологією як джерела історичного самопізнання митця, генеалогією як джерела традицій родоводу в дефініціях, осіб «леонтовичезнавство», «ревуцькознавство», «лисенкознавство».

Як відомо, музична регіоналія порівняно молода галузь українського музикознавства. Це доводить синонімічна в аспекті філології багатоваріантність терміну «регіоналія», його смислова еквівалентність зі спільнокореневими поняттями «регіоналістика», «регіоніка». Таке широке трактування свідчить про доволі потужний імпульс у прагненнях науковців стабілізувати визначення поняття,

формалізувати його науково-практичну сутність, про що свідчать праці В. А. Личковаха [2], Б. О. Сюти [3].

Проблематику культурологічних, мистецтвознавчих досліджень в регіонах висвітлюють учасники конференцій Рівненського державного університету, Полтавського педагогічного університету імені В. А. Макаренка, Ніжинського державного університету (далі НДУ) імені Миколи Гоголя «Сучасні виміри української регіоналістики». Вона проводиться щорічно, з 2019 р., на базі кафедр з регіональних досліджень. Тематику секцій «Українська регіоналістика: суспільно-політичний, філософський контексти», «Вектори регіональних досліджень», «Краєзнавство літературне, музичне, театральне, фольклор», «Видатні постаті рідного краю» розкривають науковці-історики, політологи, філософи, музикознавці, театрознавці, педагоги, філологи, фольклористи, природознавці наукових установ, закладів вищої освіти I–IV рівнів акредитації з міст: Києва, Харкова, Чернігова, Полтави, Рівного, Дрогобича, Івано-Франківська, Суми, Переяслав-Хмельницького, Острога, Ніжина. Проблематика доповідей кожного – приклад поваги до традицій рідного краю, його представників в ретроспекції історико-політичних, культурно-мистецьких аспектів минулого та сьогодення України. Їх публікації у фаховому (філологічна, історична серії) збірнику «Література та культура Полісся» НДУ ім. Миколи Гоголя посилюють значущість досліджень для збереження джерел, творення новацій про рідний край.

Аналіз праць стверджує три історико-хронологічні періоди в розвитку музичної регіоналістики:

I. – 1960–1990-ті роки ХХ ст., означені дослідженнями, діяльністю заснованого академіком І. Ф. Ляшенко на кафедрі історії української музики Київської державної консерваторії (нині Національна музична академія України, – далі НМАУ) імені П. І. Чайковського Центру україністики, спрямованого на осмислення музичної інфраструктури українського суспільства в регіональній та соціальній проєкціях.

II. – порубіжжя ХХ–ХХІ ст. – активний розвиток проблематики музичної регіоналістики завдяки дисертаціям науковців.

III. – початок 2020-х років ХХІ ст. в Україні вирізняється динамікою сконсолідованих дій мистецтвознавців у визначенні світоглядних дефініцій науково-теоретичних досліджень у контексті музичної регіоналістики.

В переліку наукових визначень виокремимо «мистецьке середовище» як сукупність форм культуротворення городян міста, селища, що грає особливу роль у визначенні видів життєдіяльності

людини. Для його функціонування необхідні матеріальна культура міста, поведінкові традиції, стійка повторюваність художніх проявів. Дослідження в ньому форм, типів творчості митців сприяє прояву самосвідомість і самоствердження як репрезентативних рис культурно-музичного життя, уміння абстрагуватися в ньому суб'єктам мистецтва, допомагає мешканцям формувати й розвивати власний художньо-естетичний потенціал. Його розвиток у творчому досвіді митців становить основу культурно-мистецької спадщини.

У контексті музичної регіоналогії сьогодення активно стверджується музичне краєзнавство як джерело наукового пізнання, сфера активної мистецької діяльності містян. Остання об'єднує творчу енергію городян, активізує інтерес до культури, традицій і звичаїв міста, сприяє поповненню цікавим музично-фактологічним і джерелознавчим матеріалом державних архівів, експозицій краєзнавчих музеїв міст, селищ регіонів України.

Для прикладу, в науково-практичному доробку з музичного краєзнавства сформовані такі аспекти вивчення музичного життя провінційного міста, як-от:

- види музично-виконавського професіоналізму у зв'язку з розвитком музично-естетичних смаків мешканців міста, краю;
- жанрово-музична панорама концертного репертуару митців;
- творчі портрети різновікової категорії виконавців-солістів, музичних колективів;
- типології аматорської, самодіяльної, академічної творчості;
- спадщина композиторів краю.

Вони стають важливими складовими у визначенні традицій та інновацій музичного мистецтва в контексті соціотворчих процесів міста як презентантів його культурної динаміки. Серед важливих чинників, для розвитку краєзнавства також визначимо:

- роль державних виконавчих органів у фінансуванні мистецьких заходів у містах, селищах регіону;
- діяльність науковців (архівно-пошукова робота, публікації, конференції);
- подвигницька мистецька, архівно-пошукова праця мешканців громад.

Деталізація наведених чинників яскраво прослідковується у фінансуванні проєктів представниками виконавчої влади міста, працівниками науковців, благодійництвом громадянами мистецьких пам'яток не забутих митцям Ніжина. А це новий мистецький вимір української регіоналогії в трактуванні славетних імен як об'єктів культурної спадщини, осібно в пам'яткознавстві. На прикладі наяв-

них у Ніжині впродовж XIX – початку XXI століть пам'ятників діячам культури, освіти, мистецтва України стверджується теза про їх безпосередню історико-мистецьку значущість. Адже вони встановлені для увічнення імен тих, хто полишив добрі справи для міста, регіону, України, зробив значний внесок в Ніжині для розвитку української світської й духовної освіти, літератури, хорової, вокальної, духової музики, театрального мистецтва. У відповідності з представленими дефініціями постають Ілля Безбородько й Олександр Кониський, Микола Гоголь і Тарас Шевченко, Федір й Андрій Проценки та Марія Заньковецька, Марк Бернес і Тимофій Докшицер. Уособленням загальноукраїнського вшанування стали: встановлений у Ніжині перший в Україні пам'ятник Вчительці, галерея з меморіальних дошок випускникам-філологам й письменникам на фасаді старовинного корпусу з колонами Університету імені Миколи Гоголя.

Ці пам'ятки вироблені у різноманітних формах: погруддя, барельєфи, меморіальні дошки, галерея, бюсти, пам'ятники, камінь як символ події в певному місці. Вони лишаються свідченням ушанування ніжинцями пам'яті незабутніх земляків, тих, хто навчався в місті, приїжджав за незабутніми враженнями від знайомства з унікальними за стилем церквами, яких на XVIII ст. було в місті до сорока, милуватися корпусом Гімназії вищих наук князя Безбородька, в якій навчався юний Микола Гоголь, а на зламі XIX–XX століть навчали студентську молодь театральної майстерності славетна землячка Марія Заньковецька – гордість і слава українського національного театру, хоровому співу – талановитий педагог, співак і диригент Федір Проценко, а в музичній школі – мистецтву духової музики Маестро-трубач світу Тимофій Докшицер! Саме культуротворення кожного з них як прояв любові до рідного краю, розвивають у мистецько-освітніх традицій Ніжина їх послідовники-актори, вокалісти, піаністи, хормейстери у наступні роки XX-го століття на всеукраїнських, міжнародних конкурсах, фестивалях, наукових проєктах.

Отже, музична регіоналогія в ряду з пам'ятками митцям, як органічною частиною середовища міста, селища, регіону, є невід'ємною складовою комплексних досліджень національної музичної культури. Це стверджує концепція українського музикознавства, основу якого становить системно-процесуальний розвиток різноманітного музичного мистецтва, що сприяв формуванню середовища культури як духовного простору соціуму. Регіональний напрям досліджень музикознавців характеризується пізнанням форм культурно-мистецького життя, музичного середовища великого, малого міста, селища як соціального й архітектурно-просторового феномену

в історичній ретроспективі держави. Кожне з них привертає увагу самобутніми проявами традицій та інновацій жанрів, форм народної, академічної, професійної аматорської, самодіяльної культуротворчості митців, що органічно вписується у загальнонаціональний простір України, зберігає й збагачує нащадкам національну спадщину країни.

Література

1. Кавунник О. А. «Музичне краєзнавство». *Енциклопедія сучасної України*: Київ, 2020. Т. 22. С. 111.
2. Личковах В. А. Універсалізм і регіоніка в сучасній етнокulturології. *Кulturологічна думка*. 2010. № 2. С. 48–53.
3. Сюта Б. О. Глобалізаційні процеси та музична творчість на межі третього тисячоліття. *Левко Колодуб: сторінки творчості (статті, дослідження, спогади): Науковий вісник НМАУ ім. П. І. Чайковського*. Вип. 50: збірка статей. Київ, 2006. с. 258–276.

References

1. Kavunnyk O. Muzhychne kraeznavstvo [The musical regional study] *Entsyklopediya suchasnoi Ukrainy [The Encyclopedia of modern Ukraine]*. Kyiv, 2020, 22, 111.
2. Siuta B. Globalizatsiyni protsesy ta muzychna tvorchist na mezhi treitogo tysyacholittya [Globalization and musical performance in the beginning third millennium] *Levko Kolodyb: storinky tvorchosti (statti, doslidzhennya, spogady) [Levko Kolodyb: the pages of art (the papers, research, reminisces)]* *Naukovyi visnyk NMAU im. P. I. Chaikovskiyi [The scholar herald of NMAU by Chaikovskiyi]*. Kyiv, 2006, 50, 258–276.
3. Lychkovach V. Universalizm i regionika v suchasniy etnokulturologii [Universalism and local in modern ethnic and cultural research] *Kulturologichna dumka [The research of cultural thoughts]*. 2010, 2, 48–53.

Olena Kavunnyk

PhD of Art Criticism, Associate Professor of Nizhyn Mykola Gogol State University

The artistic content in musical regional studies of Ukraine

The paper considers the art content of Nizhyn in the musical regional studies researching the prominent musician persons. It displays the studies by scholars in philology, history theory of music in the context of reflection of facts, events, tradition and innovation by artists. It also considers their contribution to the musical regional studies as the organized knowledge about creation of big and small towns in Ukraine. It mentioned importance of musical regional studies for systematic reflection throw the time and space, shapes and specific aspects of musical life of a town. There are three historic periods in its development, comparing with epistolary and musician genealogy. It is also find the common sense between terms regional studies as a proof for definition as aspiration to find determination for its original meaning.

It discovered impact using government's bodies for financing of art performance, stimulation of research in archival records, conferences', supporting community activities by citizens. We consider the musical regional studies as a source of scholar research, as a space for art performance by citizens for saving and developing of local musical tradition, displaying public performance for the interests to its town. It is determinate aspects for researching of small town. There are musician professionalism in the context of musician interest by citizens, repertoire, solo-singers in different ages, musical bands and their performance and the heritage of amateur composers.

Key words: *the musical regional study, regional research, Nizhyn, artist, performance.*

УДК 7.091.8(477.87)

DOI 10.31654/2520-6966-2021-15i-105-126-133

Рибак А. А.

викладач циклової комісії «менеджмент культурно-мистецької діяльності й івент-технологій» КЗ «Ніжинський фаховий коледж культури і мистецтв імені Марії Заньковецької» Чернігівської обласної ради

Виставково-ярмаркове мистецтво Ніжина в контексті етнографічного краєзнавства Лівобережної України

У статті досліджується історія та сьогодення виставково-ярмаркового мистецтва Ніжина. Аргументовано актуальність досліджень ярмаркового руху як потребу відновлення історично давніх й нових ярмаркових проєктів у контексті культурно-мистецької творчості мешканців великих, малих міст, селищ регіонів України. Акцентовано увагу на виставково-ярмарковій діяльності для вітчизняних організацій і компаній як однієї з форм презентації власних розробок для покупців, зацікавлення інвесторів. Стверджено проведення виставково-ярмаркових заходів у світі як одного з ефективних видів реклами власної продукції, об'єктивного чинника розвитку торговельно-економічних відносин, творчого взаємообміну, збагаченню культурно-мистецького досвіду громад у галузях економіки, міжкультурних комунікацій. Охарактеризовано в контексті етнографічного краєзнавства Лівобережної України хронологічний, суспільно-культурний взаємозв'язок традицій з сьогоденням у проведенні Покровського ярмарку Ніжина, його географічну зручність у розвитку торговельно-економічних відносин Чернігівщини. Виокремлено націотворчу й культурно-виховну функції козаків сотень Ніжинського полку – учасників Покровського ярмарку: час проведення на Свято Покрови пресвятої Богородиці, покровительніцї українських козаків, численні локації виставково-ярмаркової продукції підприємців-ніжинців, гостей міста з різних кутків України, святково-урочисті заходи, змагання. Проаналізовано діяльність Благодійного фонду «Копиця» в контексті пошуку, підтримки юних талантів, учасників Ніжинського Покровського ярмарку. Представлено в ярмаркових заходах сьогодення концерти самодіяльності за участю дитячих, молодіжних, дорослих музично-інструментальних, вокальних, хорових фольклорних гуртів, колективів, солістів міста.

Ключові слова: виставково-ярмаркове мистецтво, Ніжин, історія, сьогодення ярмаркового руху, Благодійний фонд «Копиця», м'які іграшки, світ добра.

В історії та сьогоденні виставково-ярмаркової діяльності України чільне місце посідає старовинний Ніжин Чернігівщини. В контексті

відродження з 1993 р. Ніжинського Покровського ярмарку, реалізації на зламі ХХ–ХХІ століть низки інноваційних проєктів, як-от «Ніжинський огірок», стверджується актуальна нині в культурно-мистецькій творчості мешканців великих, малих міст, селищ регіонів держави потреба відновлення історично давніх і водночас поява нових ярмаркових проєктів. Вони стають об'єктивно важливими чинниками активізації й розвитку торговельно-економічних відносин, творчого взаємообміну, збагаченню культурно-мистецького досвіду громад у галузях економіки, міжкультурних комунікацій. Важливим фактором ряду суспільно-історичних причин цьому є зростання національно-патріотичних прагнень відродження культури, історії рідного краю, чому безпосередньо сприяють форми презентації виставково-ярмаркової діяльності, реклама продукції місцевих виробників-підприємців. Актуальність даного аспекту виставково-ярмаркової творчості безперечно й становить на сучасному етапі досліджень етнографічного краєзнавства України його важливу складову. Мета статті полягає у висвітленні діяльності сучасних підприємців Ніжина в ім'я збереження та продовження виставково-ярмаркових традицій, особі Покровського ярмарку.

З історії питання відомо про перший у Ніжині ярмарок у 1642 р., що зумовлює інтерес до зародження традицій виставково-ярмаркового мистецтва. Дослідженню ніжинських ярмарків присвячено праці науковців І. Шафонського, В. І. Симоненка, Г. В. Самойленка, які наголошують на популярності Ніжина як значного торговельного центру України, що пояснюється географічним розташуванням Ніжина на перехресті торгових шляхів у напрямках з півдня на північ, із сходу на захід. В історичному вимірі цим визначено торгово-економічний статус міста як одного з основних торгових міст України. «Ніжин не тільки в Чернігівському намісництві, але й у всій Малій Русі одне таке місто, яке торговим називатися може й яке багатьом великоруським містам у своєму торговому стані не поступається. У ньому не лише в ярмаркові дні, а й у будь-який час різні товари потрібні для дому. І життєві речі знайти можна».

Як відомо, виставково-ярмаркова діяльність для багатьох вітчизняних організацій і компаній – це одна з форм презентації власних розробок, можливість заявити про себе, привернути увагу покупців, зацікавити інвесторів, позиціонувати себе на ринку. Саме виставково-ярмаркові заходи були й залишаються в світі одним з найефективніших видів реклами власної продукції. Разом з тим ярмаркові виставки дорожчі за види реклами, менш оперативні, ніж реклама в ЗМІ, але їх популярність зростає. І Україна в цьому відношенні не є

виключення. Розвиток економіки, глобалізація і ринкова конкуренція роблять необхідним подальший розвиток вітчизняного виставково-ярмаркового бізнесу, який проходить етапи свого становлення.

Про значення ярмарки в розвитку торговельно-економічних відносин свідчать ярмарки середини XVII ст., що проводилися тричі на рік: взимку – Всеїдний, влітку – Троїцький, восени – Покровський. Тривали вони два-три тижні. Та ще двічі на тиждень відбувалися торги.

«Всю свою пишність демонстрував Ніжин на цих ярмарках. Корчми й заїжджі двори заповнювалися приїжджим людом. Тютюн, прянощі везли з Туреччини і Болгарії, галантерею – з Німеччини, хутра – з Московії, порцеляну – з Лейпцига, оксамит, шовк, вовну, ситець – із Венеції, Кенігсберга, голландське, англійське, французьке сукно – із Гданська. Місцеві греки дивували ковбасами, ніжинські й навколишні селяни привозили вишні, сливи, кавуни, груші, гриби, тютюн. З півдня доставляли виноград, сіль і рибу везли з Астрахані. Вина переважали угорські й кримські. Ніжинці готували й продавали понад 600 тонн огірочків, понад 8 тисяч тонн ніжинського тютюну, продукцію місцевої кушнірів, золоті вироби». Славилися й ніжинські горілки та лікери, про що казав князь І. М. Долгорукий, що побував у Ніжині 1810 року.

Багато в чому славу ніжинським ярмаркам створили греки, котрі селилися тут із часів правління гетьмана Богдана Хмельницького. Серед перших відомих ніжинських купців були Іван Шереметцов, Дмитро Ципоев.

Досліджуючи ніжинські ярмарки, науковці наголошують на їх національній і культурно-виховній значущості, яку представляли рядові козаки сотень Ніжинського полку. «Для козаків ярмарок був можливістю зустрітися з старими побратимами, обмінятися новинами, згадати бойову славу молодості. Найсміливіші і найсильніші козаки, а також хвалькуваті парубки влаштовували силові змагання, двобій, якими розважали оточуючих. Натовп оплесками вітав переможців і сміхом проводжав додому переможених».

Поєднуючи історичні традиції з сьогоденням ярмаркового життя в Ніжині, виокремимо саме Покровський ярмарок, у проведенні якого з 1993 р. зберігаються:

1. Час проведення на свято Покрови Пресвятої Богородиці – покровительниці українських козаків. Так, щорічно у ході урочистого відкриття Покровського ярмарку на центральній площі ім. Івана Франка Ніжина звучить молитовне благословення настоятеля Покровської церкви, протоієрея Михаїла. Лунають вітання представ-

ників влади міста, почесних гостей з Чернігова, міст України, проводиться театралізовано-костюмована дія, підготовлена акторами Ніжинського драматичного театру ім. М. Коцюбинського, Ніжинського фахового Коледжу культури і мистецтв ім. Марії Заньковецької, хорових, хореографічних аматорських дитячих, дорослих колективів міського Будинку культури.

2. На численних локаціях вулиці Гоголя привертає увагу присутніх продукція підприємств-ніжинців, гостей міста з різних куточків України. Вони представляють свої виставкові експозиції. Це дозволяє провести історичну паралель з ремісничими цехами XVII–XVIII ст., коли цех трактувався як об'єднання ремісників однієї професії. У ті століття на Покровському ярмарку серед учасників їх налічувалося понад 40.

3. У контексті традицій ярмаркування з минулого лишаються й святово-урочисті заходи, змагання. У сьогоденні мистецькими колективами міста готуються концерти самодіяльності за участю дитячих, молодіжних, дорослих музично-інструментальних, вокальних, хорових фольклорних гуртів, колективів, солістів.

Зародившись у далекому XVII ст., традиція проведення ярмарків у Ніжині крізь сивину століть зберігається і в наш час. Вони слугують своєрідною візитною карткою міста, стають економічним ланцюжком, що єднає Ніжин з іншими регіонами України. У культурно-мистецькому аспекті саме Покровський ярмарок лишається джерелом позитивних емоцій, вражень, розваг, зустрічей з друзями, родичами, тому що до нього готуються всі: виконавці з репертуаром й костюмованим вбранням; городяни з гаманцем для купівлі цікавинок: речей, солодощів, меду, а підприємці опікуються облаштуванням визначених міськрадою локацій для виставки-презентації продукції.

Для прикладу 27-й Покровський ярмарок, що відбувся в Ніжині 10–13 жовтня 2019 року був присвячений 377-річчю від часу заснування ярмарку.

Понад 100 майстрів завітали до Ніжина на Покровський ярмарок з різних міст України: Чернігова й області, Києва, Коломиї, Івано-Франківська, Львова, Рівного. Ніжинці та гості ярмарку побачили вироби ручної роботи з гончарства, лозоплетіння, лялькарства, різьбярства, декоративно-прикладного та ужиткового мистецтва, різних видів рукоділля (вишивки, валяння, бісероплетіння, в'язання), жіночих прикрас, сувенірної продукції, миловаріння тощо.

У рамках святкування в'яте проводився дитячий та юнацький конкурс талантів «Співоче поле біля Копиці». Учасниками конкурсу були: «Квіти України» (Ніжин), «Ефект» (Ніжин), «Ритм» (Ніжин),

«Калинове намисто» (село Кладьківка), «Любисток» (сmt Вертіївка), «Криниця» (Чернігів), «Либідь» (Прилуки) та ніжинські солісти: Андрій Гаркавенко (вихованець школи мистецтв при училищі культури і мистецтв імені Марії Заньковецької), Ярослава Романенко (студентка НДУ імені Миколи Гоголя), Богдана Марченко (вихованка Ніжинської дитячої музичної школи), Софія Сухоцька (учениця ЗОШ I–III ступенів №13, вихованка школи мистецтв при Училищі (нині-Коледж) культури і мистецтв імені Марії Заньковецької) та інші.

Діти з усіх навчально-виховних закладів міста та гості різного віку демонстрували свої таланти у співі, хореографії, мистецтві декламації. Конкурсанти вітали засновники Благодійного фонду «Копиця» – Анатолій Олександрович Копиця з дружиною Наталією Миколаївною, депутатом Чернігівської обласної ради. Побажати успіхів та натхнення юним артистам Ніжина завітав також радник Голови Чернігівської обласної ради Дмитро Никоненко, який зачитав від її очільника Ігоря Вдовенка вітальну адресу. У ній було стверджено важливу місію подружжя Анатолія та Наталії Копиць щодо згуртування креативної молоді Ніжина, району, підтримці юних талантів. І в цьому полягає вміння керівників Благодійного фонду «Копиця» заохотити, стимулювати до творчості, розвивати в дітей таланти як шлях до досконалості особистості. Серед прикладів став юнацький конкурс талантів «Співоче поле біля Копиці». Він традиційно проходить у рамках Покровського ярмарку по вулиці Гоголя біля виставково-ярмаркової експозиції Приватного підприємства (далі – ПП) м'якої іграшки «Копиця». Учасники конкурсу своїми оригінальними творчими виступами радують і приємно вражають жителів та гостей міста. Запальні хореографічні композиції, цікаві вокальні номери захоплюють глядачів, піднімають настрій і дарують усім присутнім надзвичайно позитивні емоції та щиру радість.

Отже, важлива роль в організації й проведенні Покровського ярмарку належить місцевим підприємцям, серед яких активну роботу проводить родина Анатолія і Наталії Копиць, у 1998 р. – засновників і керівників ПП з виробництва м'яких іграшок. Створений ними 2014 р. Благодійний фонд «Копиця» свою потужну меценатську діяльність спрямовує на втілення у життя низки суспільно важливих для громади Ніжина та району проектів та ініціатив. Завдяки їхній активній життєвій позиції та нестримному бажанню сприяти розвитку рідного краю, культурно-мистецьке життя Ніжина поповнилось новими цікавими подіями та заходами, покликаними підтримати і розкрити багатогранні таланти школярів та молоді. А дотримання величній справі популяризації української іграшки, як основного ви-

робу Ніжинського ПП м'яких іграшок, стає в нагоді розвитку давньої морально-естетичної традиції виховання в дітей почуттів добра, світла, радості світосприйняття, які дарують різноманітні ляльки, тваринки, птахи...

Таким чином, старовинний Ніжин, його підприємці, особіно Благодійний фонд «Копиця» сприяють активізації й розгортанню виставково-ярмаркового руху в Україні, що дозволяє малим містам ставати об'єктами туризму в Україні. ПП м'якої іграшки й Благодійний фонд «Копиця» на сьогодні відіграють важливу роль у соціокультурній розбудові територіальної громади Ніжина, району.

На прикладі виробництва та дарування Благодійним фондом «Копиця» юним учасникам ярмарку різножанрових українських м'яких іграшок відбувається відродження національних традицій виховання, потяг до прекрасного, носієм якого є іграшкові образи, що наповнюють життя яскравими відчуттями щастя, радості буття. Цьому сприяє різножанрова за функціональним призначенням виставково-ярмаркова торгова продукція місцевих та запрошених підприємців на Свято Покрови в Ніжині. У такий спосіб розвивається соціокультурний простір ушлявленого в історії та сьогоденні України міста.

Література

1. Берковський В. Г., Решетченко Д. В. Ярмарок. *Енциклопедія історії України*: / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: Наукова думка, 2013. Т. 10: Т-Я. 688 с.:

2. Благодійна акція «Зробимо наших дітей щасливими» на Покровському ярмарку. URL: http://fond-kopitsa.com/?page_id=954 (дата звернення: 11.10.2019).

3. Пекар В. О. Виставкова діяльність як новий напрямок освіти. *Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи*: зб. наук. праць / редкол.: Н. Ф. Федорова та ін. Київ: Ін-т Реклами, 2005. Вип. 9: 131 с.

4. Середницька Л. П., Гега Р. В. Виставково-ярмаркова діяльність у системі маркетингових комунікацій. *Економіка і суспільство*. Київ, 2017. Вип. 13. С. 716–721.

5. Славний ніжинський ярмарок. URL: <http://incognita.day.kyiv.ua/slavnij-nizhinskij-yarmarok.html> (дата звернення: 11.10.2019).

6. Український ярмарок. Історія та сьогодення. URL: <http://wiki.ciit.zp.ua/index.php>

7. Фабрика м'яких іграшок «Копиця». URL: <https://toys-kopitsa.com.ua/>

8. Ярмарка. URL: <http://www.yarmarka.ru>.

References

1. Berkovsky, V. H., Reshetchenko, D. V. (2013) Fair *Encyclopedia istorii Ukrainu* [Encyclopedia of the History of Ukraine]: V. A. Smoliy (chairman) and

others. NAS of Ukraine. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Scientific thought [in Ukrainian].

2. Charity event "Zrobumo nashuh ditey shasluvumu " ["Let's make our children happy"] at the Intercession Fair. URL : http://fond-kopitsa.com/?page_id=954 [in Ukrainian].

3. Pekar, V. O. (2005). *Vustavkova diyalnist yak nivuy napramok osvitu.* [Pedagogichni innovazii: idei, realii, perspektuvu]. *Exhibition activity as a new direction of education. – Pedagogical innovations: ideas, realities, prospects.* Coll. Science. works / editor.: N. F. Fedorov and others. Kyiv: Inst. Of Advertising. Issue. 9 [in Ukrainian].

4. Serednytska, L. P., Gega, R.V. (2017) *Vustavkovo-yarmarkova diyalnist y sustemi marketungovuh komunikaziy.* [Exhibition and fair activities in the system of marketing communications]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and Society.* [in Ukrainian].

5. Kononchuk, O., I. (2009). *Kononchuk Retrospektivni ogladu* [Retrospective reviews]. Trade in Nizhyn: history and modernity. [in Ukrainian].

6. Slavnuy Nizhynskiy Yarmarok [The glorious Nizhyn Fair]. URL : <http://incognita.day.kyiv.ua/slavnij-nizhinskij-yarmarok.html> [in Ukrainian].

7. Ukrainskij Yarmarok [Ukrainian Fair]. History and present. URL : <http://wiki.ciit.zp.ua/index.php> [in Ukrainian].

8. Fabrika mahkih igruek " Kopiza" [Factory of soft toys "Kopitsa"]. URL : <https://toys-kopitsa.com.ua/> [in Russian].

9. Yarmarka [Fair]. URL : <http://www.yarmarka.ru.> [in Ukrainian].

10. Cikava istoriya Nizhynskogo Pokrovskogo Yarmarky [An interesting history of the Nizhyn Intercession Fair]. URL : <http://nezhatin.com.ua/2019/10/09/tsikava-istoriya-nizhynskogo-pokrovskogo-yarmarku> [in Ukrainian].

Rybak A. A.

the teacher of the cycle commission «Management of cultural and artistic activities and event technologies» Municipal Institution «Nizhyn Professional College of Culture and Arts named after Mariia Zankovetska» Chernihiv Regional Council

Exhibition and fair art of Nizhyn in the context of ethnographic local lore of the Left Bank of Ukraine

The article examines the history and present of the exhibition and fair art of Nizhyn. The relevance of research of the fair movement as the need to restore historically old and new fair projects in the context of cultural and artistic creativity of the inhabitants of large cities, small towns and villages of the regions of Ukraine is argued. The emphasis is placed on exhibition and fair activities for domestic organizations and companies as one of the forms of presentation of their own creations for buyers and making interest of investors. It has been approved that holding exhibition and fair events is one of the effective types of advertising of own products in the world, an objective factor in the development of trade and economic relations, creative exchange, enrichment of cultural and artistic experience of communities in the economy, intercultural communications. In the context of ethnographic local lore of the Left Bank of Ukraine, the chronological, socio-cultural relationship of the

traditions with the present in the Pokrovsky Fair of Nizhyn is characterized with its geographical convenience in the development of trade and economic relations of Chernihiv region. The nation-building and cultural-educative functions of the Cossack hundreds of the Nizhyn Regiment – participants of the Pokrovsky Fair were singled out: the time of the holiday of the Protection of the Holy Virgin, patroness of Ukrainian Cossacks, the numerous locations of the exhibition-fair products of the industrialists of Nizhyn, guests from different corners of Ukraine, festive and solemn events, competitions. The activity of the Kopytsia Charitable Foundation has been analyzed in the context of the research and support of young talents, participants of the Nizhyn Pokrovsky Fair. The concerts of amateur performances with the participation of children, youth, adult musical-instrumental, vocal, choral folklore groups, collectives, soloists of the city are presented in today's fair events.

Key words: *exhibition and fair art, Nizhyn, history, present of the fair movement, Kopytsya Charitable Foundation, soft toys, the world of good.*

УДК [908:930.2]+78.07:»XX»

DOI 10.31654/2520-6966-2021-15i-105-134-150

Бугаєва О. В.

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник
відділу теорії та методики біобібліографії
Інституту біографічних досліджень
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7945-4405>
Olena14757@gmail.com

Музичні осередки Чернігово-Сіверського краю: імена, події, творчі колективи, репертуар (до 100-річчя Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича)

Дослідження музичних осередків Чернігово-Сіверського краю в контексті діяльності провідної музично-громадської організації доби Українського відродження – Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича (1921–1931) – відкриває широкі можливості для наукового пошуку наукових сюжетів незнаних до сьогодні сторінок історії музичної культури України ХХ сторіччя. Хоча виникнення музичних осередків у зазначений період обумовлювалося певною історичною подією й активізувалося на цих землях після трагічної звістки про загибель славетного композитора Миколи Леонтовича, розпочався цей процес завдого до отримання ними юридичного статусу члена Товариства у складі Чернігівської і Прилуцької філій. Організація філій навколо Товариства Леонтовича було пов'язано з тогочасним рівнем музичної культури республіки і ставило за мету організацію процесу єднання українського народу навколо ідеї національного відродження. На долю всіх членів Товариства Леонтовича (не тільки Прилуцької та Чернігівської філій) випала відповідальна місія бути першопрохідцями і реформаторами музичної справи у містах і селах, що в часи становлення нового радянського мистецтва виявилось завданням найважливішим і найскладнішим. Завдяки консолідованій, відповідальній і злагожденій праці кожного члена МТЛ, на початок 1927 року у складі МТЛ по всій території України було відкрито, зареєстровано і діяло 69 філій та музичних осередків, що налічували близько 930 членів і 1013 музичних організацій з числа професійних музикантів і аматорів, котрі виступали у складі шкільних та студентських, селянських й робітничих хорів і ансамблів, камерних, духових, народних оркестрів тощо.

Історія діяльності Товариства виявилася своєрідним викликом долі і свідомим покладанням на олтар будівництва музичної культури радянської України найкращих людських здібностей, знань і сил, що стала неперевершеним прикладом громадянського служіння своєму народові. Архівна спадщина Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича, збережена у

Фонді № 50 Інституту рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, була і є унікальним документом української історії, що назажди залишиться для нащадків ексклюзивним інформаційним джерелом дослідження вітчизняного минулого України у багатьох сферах науки, мистецтва і культури як духовна пам'ятка нашої країни.

Ключові слова: Музичне товариство імені Леонтовича, музичні осередки, Чернігівська філія, Прилуцька філія, Чернігово-Сіверщина.

Перше двадцятиріччя XXI ст. в Україні характеризується зломом традиційних стереотипів мислення та встановленням нових ментальних і філософських концептів дослідження історії розвитку музичного мистецтва з позицій його макрокосму як цілісного багатфакторного явища. Закономірно, що кожна доба формує своє розуміння історії. Наш час змінив саму систему аксіологічних орієнтирів не тільки в оцінці музично-культурних явищ і процесів, але й у ставленні до особи музиканта як дієвого і «реального» персонажа історії, розумінні його пріоритетної ролі у формуванні того мистецького середовища, до якого він належить і безпосередньо створює. Звернення сьогодні до теми Чернігівської філії Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича (далі – МТЛ) є тому підтвердженням.

Музичні осередки Чернігово-Сіверщини на початку 20-х рр. XX ст., нестримне заснування яких було пов'язано з добою українського Відродження, виявилися не просто мистецькою окрасою краю – в них віддзеркалились найхарактерніші ознаки і риси благословенного і водночас трагічного періоду в історії нашої країни. Складні відносини інтелігенції і влади стали важливою проблемою у розв'язанні тих суперечностей, що на тривалий час визначили систему організації її культурно-мистецького життя. Попри все цей час «виявився плідним в утвердженні нових, різноманітних форм реалізації національної самосвідомості [...], вивіши на арену [історії] новий *соціалізований тип митця*. Піднесення ролі особистості як носія знань і конструктивних завдань у науці, художній творчості, суспільному житті спонукало творчу еліту до вироблення нових форм соціального співіснування, а саме – консолідації особистостей у громадській організації, мистецькі товариства і професійні спілки. Серед них – *Музичне товариство імені М. Д. Леонтовича (МТЛ)* – одна з провідних музично-громадських організацій України XX сторіччя, надбання якої стали пам'яткою національної духовної культури» [7, с. 8].

На жаль, сторінка історії музичних осередків, що діяли у складі Чернігівської філії МТЛ, є на сьогодні незаслужено малодосліджуваною і недостатньо зною на загал не лише широкої аудиторії

читачів, але й фахових музикантів. Проте, навіть з урахуванням існуючих прогалин, для теперішнього покоління дослідників виявляється недостатнім простого, «лінійного», висвітлення невідомих раніше фактів музичного життя її осередків, колективів або окремих представників: сучасна музикознавча наука сповідує ідею *відновлення / збереження історичної пам'яті* як характеристичної ознаки вітчизняної гуманітарної культури нашої епохи. Саме на тлі таких підходів пропонується розгляд запропонованої теми.

Метою даного дослідження було створення цілісного уявлення про музичні осередки Чернігівської філії і Прилуцької філії МТЛ з урахуванням непростих історичних та ідеологічних реалій, в яких угруповання формувалося і діяло; презентація оригінального і водночас багате в чому типового образу даного угруповання серед інших музично-громадських тогочасних організацій; популяризація внеску і досвіду багаточисельного представництва славетних – знаних і безіменних, професіоналів і любителів – музикантів, освітян, виконавців, організаторів названого осередку для можливості подальшого різноаспектного студіювання окресленої теми в українському соціумі.

Музична культура Чернігово-Сіверського краю є винятково цікавим об'єктом досліджень для фахівців різних сфер музичного знання, що містить у собі необмежені перспективи проведення наукових розвідок у різноманітних гуманітарних форматах. Доволі широко вона сьогодні представлена на сторінках сучасних монографічних розвідок, дисертаційних досліджень, науково-періодичних і популярних видань країни. Склалася і нині плідно працює плеяда знаних фахівців, котрі присвятили себе вивченню як окремих аспектів розвитку музичного життя Чернігівщини в галузі освітньої, виконавської, хорової, просвітницької діяльності, так і підготовці ґрунтовних монографічних досліджень загального плану, що, безсумнівно, є вагомим здобутком нашого сторіччя. В першу чергу, необхідно згадати таких авторів (та їх вибрані праці) – Олега Васюту [8], Олену Кавунник [10], Тетяну Ляшенко [14].

Не можна не погодитись з професором Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка О. Васютю, якому належить формулювання, котре можна вважати основоположним в системі сучасних ідейних підходів щодо розуміння музичного феномену Чернігівщини: «Історична значущість культурного ареалу Чернігово-Сіверського краю та його роль у формуванні цілісної картини духовної культури українського народу наголошують об'єктивну необхідність дослідження у повному сенсі паралельних

річниця єдиного процесу музичної культури України на різних історичних етапах. Чернігово-Сіверщина тривалий час зберігає національну ментальність власної духовної культури та впродовж тисячоліть плекає її незнищене багатство ...» [9, с. 20–21].

Знаковим постатям краю присвячено значну частину наукових досліджень, проведених під кутом музичної персоналістики культури Чернігово-Сіверщини званою в Україні музикознавицею Валентиною Кузик. Передусім це праці, пов'язані з біографічними віхами і мистецькою долею великого українця – композитора та педагога Левка Миколайовича Ревуцького, ім'ям якого заслужено названо Чернігівське музичне училище [11, 13] та діяльністю Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича, творчі шляхи якого виявилися з ним доленосно переплетеними. Місія першовідкривача для України цієї славетної музично-громадської організації належала В. Кузик, яка стала автором ґрунтовних наукових розвідок, публіцистичних праць, чисельних медіа-інтерв'ю. Серед іншого, на підставі документів архіву МТЛ, в яких йдеться про «соціальне замовлення», внаслідок оголошення МТЛ 1926 року «Всеукраїнського конкурсу до 10-х роковин Жовтня», авторці вдалося реставрувати майже покрокову історію написання Л. Ревуцьким Симфонії № 2 *E-Dur*, що стала етапним не тільки для митця, але й першим національним твором у жанрі симфонічної музики в Україні [12, с. 211].

Діяльність музичних осередків Чернігівщини як унікальне культурне явище краю у вимірі музичної історії України 20-х рр. ХХ ст. раніше практично не вивчалось. Уперше в узагальненому вигляді дану тему було представлено в монографії авторки цього дослідження «Архівна спадщина Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича» [7], в якому надано документальні свідчення створення та розвитку у цей час музичних осередків Чернігівщини у складі філії МТЛ. Аналіз матеріалу з позицій музичного краєзнавства відкрило можливості для рельєфного відображення процесів організації музичного життя в малих містах і населених пунктах Чернігово-Сіверщини, соціокультурних місцевостях (соціолокунах), у сукупності видів і форм його практичної реалізації; висвітлити вагомість кожної події, значення колективу, особи музиканта, що розглядаються ніби з близької дистанції, під кутом їх автентичної неповторності.

Процеси «розбудови» української культури на Чернігівщині відбувалися на ґрунті тенденцій пореволюційної України, що реалізувала себе у спосіб масового започаткування різного роду творчих мистецьких (професійних і аматорських, громадських і державних) літературних, художніх, музичних, театральних угруповань, спілок,

об'єднань, гуртків, колективів. Документи цих громадських об'єднань сьогодні зберігаються в обласних, міських, відомчих архівах, зокрема Інституті рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ), Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМ України), обласних і районних бібліотеках, музеях тощо. Яскраве розмаїття імен поетів, прозаїків, драматургів, композиторів, співаків, інструменталістів, диригентів, художників, діячів сцени представлено на сторінках численних тогочасних періодичних видань «Нове мистецтво», «Нова генерація», «Літературна газета», «Всесвіт», «Культура і побут», «Музика», «Музика масам», «Червоний ХЕ «Червоний» шлях», «Вапліте», «Комуніст», «Життя і революція» та ін.

Музичне товариство імені М. Д. Леонтовича, котре утворилося на основі Всеукраїнського комітету із вшанування пам'яті М. Леонтовича (ВКВПЛ), було засновано 1 лютого 1921 р. Фактичне припинення діяльності Товариства як музично-громадської організації відбулося навесні 1928 р. у зв'язку зі зміною ідеологічної платформи та після його перейменування і реорганізації у Всеукраїнську організацію революційних музикантів (ВУТОРМ). «Офіційно [юридично – автор.] ВУТОРМ було ліквідовано 1931 року, коли більшість його членів перейшла до Асоціації «Пролетмузу», що проіснувала до 1932 року. Постановою ЦК ВКП(б) від 23 квітня 1932 року «Про перебудову літературно-художніх організацій» всі музично-громадські організації, похідні від МТЛ – АРКУ, АСМ, «Пролетмуз» – було ліквідовано і створено єдину Спілку радянських композиторів» [7, с. 67].

Хоча виникнення музичних осередків МТЛ в Україні зовні обумовлювалося конкретною історичною подією, на практиці цей процес був цілком природним. Вшанування пам'яті композитора Миколи Леонтовича для більшості регіонів України стало великим емоційним поштовхом для піднесення музичного життя і консолідації мас в єдиному музичному потоці. На практиці до відкриття філій МТЛ по місцях України спричинилися як обставини внутрішнього, так і зовнішнього характеру. Внутрішні – лежали у площині закріплених Статутом МТЛ культурно-мистецьких і музично-просвітницьких завдань, спрямованих не тільки на підняття рівня музичної культури України, але й єднання українського народу навколо ідеї національного відродження. Серед зовнішніх – тогочасний стан музичної культури в республіці, котрий характеризувався спонтанним виникненням музичних осередків у маленьких містах та на селі і потребував втручання й допомоги з боку держави. Тож, коли трагічна звістка про загибель Миколи Леонтовича ХЕ «Леонтовича» рознеслася

країною, до Києва із найвіддаленіших куточків країни почали надходити не тільки численні особисті заяви і персональні листи від відомих музикантів, діячів науки, культури і мистецтва, але й – музикантів-аматорів, народних співаків та виконавських колективів, простих шанувальників мистецтва. Щирі почуття любові і шани йшли від народу до композитора Леонтовича як до Великого українця, разом з тим, то були «слова» любові до всього українства, української музики.

Створення осередків МТЛ потребувало повної мобілізації сил, відчайдушної віддачі справі кожного до неї причетного. Відчуття особистої вагомості справляло міцний імпульс до творчої реалізації всіх і кожного. Хоча формування філій та місцевих осередків за статутом підпорядковувалося Товариству, насправді цей процес не мав «директивного впровадження музичних заходів у глибинці», тому деякі осередки, навіть складаючись із 1–3 осіб, боролися за своє членство в МТЛ. Виходячи з практики заснування осередків «на місцях», 1921 р. членами Організаційної комісії ВКВПЛ було розроблено «Положення про уповноваженого Комітету по заснуванню філій» [1] «Інструкцію для уповноважених Комітету пам'яті Леонтовича ХЕ «Леонтовича» в справі відкриття філій Комітету» [2] та «Інструкцію філій Комітету пам'яті Леонтовича» [3], що не містили обмежень щодо кількості його членів. На Загальних зборах ВКВПЛ обирались уповноважені для юридичної реєстрації, загального керівництва філії та здійснення допомоги у веденні організаційної, науково-методичної, творчої, видавничої та виконавської роботи. Проте, як доводила практика, створення осередків значно випереджало їх юридичне затвердження. Провідна роль у реалізації творчих завдань МТЛ, безсумнівно, належала філіям, що діяли у великих музичних центрах (Київській, Харківській, Чернігівській, Одеській, Полтавській).

Чернігівську філію було створено 22 травня 1923 р. [4, арк. 1], юридично затверджено 26 січня 1925 р. [4, арк. 25]. На Загальних зборах по її заснуванню були присутні члени Музичної секції «Плуг», що взяли на себе повноваження організації музичної справи на Чернігівщині, закріплені за ними до фактичного вступу філії до МТЛ. Завдяки діяльності секції «Плугу» на Чернігівщині відкрилося чимало майстерних музичних колективів, утворених переважно у складі закладів освіти. Чернігівська філія МТЛ, порівняно з іншими, мала свої особливості щодо виконання обов'язків: проблемами виконавства опікувалася Музична секція; функції організації та планування роботи хорових колективів, наукової роботи та композиторської діяльності було покладено на Науково-творчий відділ; Видавничому

відділу було підпорядковано видавничо-публіцистичну роботу і музкорівську справу на місцях.

Музично-просвітницька діяльність, яку провадило Товариство, зокрема у Чернігівській філії, формувалась за двома генеральними напрямками: а) *розвитком професійної освіти* (виховання музично-освітніх кадрів, заснування навчальних закладів; підготовка професійних композиторів та виконавців; відкриття професійних хорових й оркестрових колективів; проведення конкурсів, олімпіад тощо); б) *розгортання музично-аматорського руху* – створення виконавських колективів при хатах-читальнях, будинках культури, сільських клубів; заснування хорів, інструментальних ансамблів та камерних оркестрів у навчальних закладах та на виробництві; за участі аматорів проведення ювілейних концертів, національних свят, здійснення музично-театральних постановок, гастрольних подорожей.

Право бути одним із провідних колективів Чернігівщини справедливо виборів Козелецький хор, заснований при 3-річних Педкурсах ще 1919 р., реорганізований за документами архіву МТЛ 1922 р. Юрієм Слоніцьким (другий диригент – Микита Безуглий) [5, арк. 1]. До жовтня 1921 р. хор мав статус державного і фінансувався Наросвітою. Складався з 25 мешканців Козельця і слухачів педкурсів. Репертуар колективу на той час виконував виключно твори М. Леонтовича, і наприкінці 1922 р. хору вже було присвоєно ім'я славетного композитора. Після 1922 р. Козелецький хор фактично перебував на самофінансуванні, йому бракувало коштів, нот і виконавців. За таких умов його учасники започаткували свою нотозбірню, придбали портрет Леонтовича і розпочали збір музичних інструментів з метою організації невеличкого власного оркестру. Концертна програма на 1922 рік передбачала велику кількість безплатних і платних концертів, приурочених пам'яті М. Лисенка та І. Франка, розгалужену програму лекторію з урахуванням інтересів представників різних соціальних верств, серед них – «Заньковецька як артистка», «Український театр», «Музична творчість Леонтовича» з відповідними музичними ілюстраціями [5, арк. 4]. Як правило, лекторій провадили досвідчені музиканти-професіонали, що передбачав достатньо високий базовий рівень музичної підготовки слухачів. Викладачі ставили за мету підняття професійного щаблю своїх учнів, що надалі відкривало їм перспективи у практичній діяльності – виконавстві, педагогіці, композиції тощо, на противагу програми мінімум, що передбачала вміння «читати нотний текст і мати елементарні навички хорового співу». Пропагуючи найкращі зразки українського національного та світового музичного мистецтва, Стефан Зенкевич

для слухачів лекторію запропонував п'ять основоположних тем, що піднімали рівень музичної грамоти і теорії, а також сприяли виробленню фахового історичного знання. Це – 1) музика як елемент соціального життя народу. Пісня і праця. Пісня і боротьба; 2) розвиток музики в Західній Європі. Музичні форми. Елементи музичного твору. Мелодія, гармонія, ритм. Форми гармонізації. Канон. Контрапункт. Акордова гармонізація; 3) українська народна пісня. Особливості мелодійного складу. Хроматизм. Гармонія в українській народній пісній. Підголоски. Контрапункт; 4) Музична творчість Миколи Леонтовича ХЕ «Леонтовича». «Структура мелодії в аранжуваннях». Музична ілюстрація «Зашуміла ліщинонька»; 5) гармонізація народної пісні Леонтовичем. Використання музичних форм, вироблених західноєвропейськими класиками. Леонтович та його попередники [5, арк. 6].

Діяльність Козелецького хору ім. М. Леонтовича на початку 20-х рр. насправді була насиченою і показовою. Наприклад, за період з 1 березня по 15 травня 1923 р. хор виступив з 4-ма концертами, в яких, окрім нього, взяв участь Інструментальний ансамбль (скрипка, віолончель, фортепіано), що дозволило спільно виконати частини із опер «Євгеній Онегін» та «Пікова дама» П. Чайковського. Показово, що партію скрипки виконував П. І. Зіхлінський – відомий музикант, вихованець Московської консерваторії, соліст оркестрів Сергія Кусевицького та опери Сергія Зиміна. За ініціативи керівництва МТЛ при хорі 24 вересня 1923 р. було відкрито Музичну студію для підвищення рівня знань з нотної грамоти. З цією метою було виділено спеціальне приміщення, облаштоване стільцями, шафою для нот, столом, фортепіано і фісгармонією [5, арк. 12]. Серед викладачів – Ю. Слоницький, С. Зенкевич і П. Зіхлінський. Навчання провадилося 4 рази на тиждень з 18.00 до 21.00 у четвер, п'ятницю, суботу та неділю: 4 рази на тиждень по 3 години проводилися заняття з теорії, сольфеджіо та історії музики; щодня – постановка голосу та рояль; 2 рази на тиждень – «співанки хору» [5, арк. 22].

Однак такі позитивні починання незабаром отримали негативну реакцію з боку правлячого керівництва відповідних органів держави. «Безконтрольність» і «самочинство» дій представників музичного середовища краю і місцевої інтелігенції почали дратувати чиновників, унаслідок чого до Козелецького осередку було відправлено постанову Губпрофспілки про «ліквідацію курсів» і, як наслідок, знищення хору [5, арк. 25–27]. І хоча діяльність колективу було припинено, на його основі керівництву колективу вдалося відкрити хорову секцію при Міжспілковому клубі, котра 29 квітня 1924 р. отримала вітання

від Центрального правління МТЛ «з нагоди першого концерту у новому складі». Під орудою її «нового» диригента і художнього керівника Ю. Слоницького та в його обробці хор виконав народні пісні в «примітиві», а також присутні прослухали лекцію про стан музичної справи на Чернігівщині і завдання колективу на найближчий час [5, арк. 37].

Після ліквідації Козелецького хору та Інструментального ансамблю П. Зіхлінський заснував струнний квартет, котрий незабаром підготував концертну програму виключно з творів світової класики – «Ave verum» В.-А. Моцарта, «Музичного моменту» Ф. Шуберта "Шуберта", «Жалібного маршу» Ф. Шопена, «Пісні без слів» Ф. Мендельсона, «Адажіо» А. Кореллі [5, арк. 36]. У травні 1924 р. квартет виступив з благодійним концертом на користь безробітних, у програмі твори зарубіжних і українських композиторів – невідомого автора XV сторіччя, Дж.-Б. Перголезі, В.-А. Моцарта, М. Лисенка, П. Чайковського, Ш. Гуно, С. Гулака-Артемовського, М. Глінки. Диригенти Ю. Слоницький і П. Зіхлінський мріяли про постановку силами своїх колективів «Наталки Полтавки» М. Лисенка у Козельці, які навіть розпочали роботу над оперою, втім, цим планам не судилося відбутися.

Результативною виявилася виконавська діяльність інших помітних колективів філії, що діяли у Чернігові, – Хорової капели (диригент Богдан Крижанівський, репертуар якої складався з творів М. Леонтовича [4, арк. 4] і Хорової студії ІНО, що виконувала композиції тогочасних композиторів Я. Степового, О. Кошиця, П. Козицького М. Лисенка, М. Леонтовича, Н. Нижанківського, Ф. Колесси, А. Вахнянина, К. Богуславського, М. Гайворонського, Б. Крижанівського, Й. Роздольського, Ф. Попадича, Я. Ярославенка" [4, арк. 18–19].

Період 1921–23 рр. на землях Чернігово-Сіверщини став часом виникнення чималої кількості організацій і осередків – переважно хорів і співочих гуртків, у складі яких працювало багато професійних музикантів і аматорів. Диригент В. Головачов реорганізував у Літках (нині Київська обл.) існуючий здавна хор, керований до 1921 р. братом Павла Тичини Євгеном, що складався з 78 осіб. У репертуарі колективу представлено твори М. Леонтовича, К. Стеценка, М. Вериківського, О. Кошиця, М. Лисенка. Протягом 1921–23 рр. хором опікувалася місцева «Просвіта» [5, арк. 6]. В його концертах брали участь місцеві кобзарі – Панченко та Петро Боровик, хоча тому чинився опір «контролюючими» представниками Політпросу і Наркомосу. Є. Тичина, крім іншого, очолював утворений 1923 р. Ново-Басанський хор імені М. Леонтовича із 30 осіб. За два роки існування

колективу репертуар виріс майже вдвічі, складався з-понад 70 творів, серед яких хорові обробки та оригінальні твори М. Леонтовича, Г. Давидовського, М. Глінки, К. Стеценка, В. Верховинця [5, арк. 9].

У Макіївці при Сельбуді 1923 р. було створено і діяв великий хор-гурток із 49 осіб під орудою освіченого хормейстера, педагога за фахом, Є. Віденка. Протягом 19 років ним було організовано 4 хорових колективи (з них два – церковні). У репертуарі Макіївського хору твори М. Лисенка, П. Ніщинського, М. Леонтовича, В. Верховинця, Ф. Попадича, Л. Ревуцького, Г. Давидовського [5, арк. 6].

Місто Ніжин здавна був знаним культурним центром краю з міцними традиції музичного просвітництва. Невипадково, на початку 20-х рр. ХХ ст. тут водночас діяло декілька оркестрів: оперний (диригент Моранцов), що складався із студентів і випускників Київської консерваторії (10 осіб); оркестр кінотеатру під керівництвом Виржиківського (15 осіб), духовий оркестр 19 полку Червоної армії під керівництвом Ведьоркіна (17 осіб); садовий (без керівника) – для виступів у парках (10 осіб); балалаечний (диригент Вербицький) (20 осіб) [5, арк. 8]. Посади керівників і хормейстерів хорів обіймали такі знані постаті української культури як Євген Тичина, організатор хорової справи і музичної освіти в Ніжині, куратор хорових гуртків округи – Федір Проценко, талановитий скрипаль і хормейстер Борис Чистілін [5, арк. 7–9].

У с. Мрин, що на півдні Чернігівщини, діяв співочий гурток, заснований Борисом Чистіліним при педкурсах. Цей диригент закінчив Ніжинську класичну гімназію, музичну школу, знав теорію музики та грав на скрипці. Диригентській справі навчався у Федора Проценка в ІЮ. В Острі 1921 р. В. Пшеничним при педкурсах було створено Хор ім. М. Вериківського, котрий складався із 15 виконавців на початку і розрісся до 50 учасників у 1925 р. Переважно хором диригував П. Кожич [5, арк. 10]. В архівних документах також збереглися поодинокі згадування співочого гуртка при Семенівському райсельбуді [5, арк. 11], Шосткинського хору Хіміко-медтехнікуму [5, арк. 12], кобзарської капели у Конотопі і фото хору Сельбудинку м. Коропа Конотопської окуги (нині – Сумська обл.) [5, арк. 7].

Чернігівщина завжди була багата на народнопісенні традиції. Відтак не випадково, що саме при Чернігівській філії працював етнографічний відділ, у колі завдань якого значилися запис нотного та поетичного текстів, вивчення й популяризація зразків української народнопісенної творчості, а також зібрання біографічних відомостей про збирачів фольклору та етнографів краю. *[На жаль, таких біографічних відомостей в архівному фонді МТЛ у НБУВ автором*

не виявлено]. Як свідчать документи, з метою збереження місцевих фольклорних традицій було поставлено завдання розширення кола збирачів і дослідників народної творчості і влаштування для них спеціальних нарад [4, арк. 87].

Музичні осередки, що входили до складу Прилуцької філії, котра мала свої уставні документи та існувала відокремлено від Чернігівської, також належала до Чернігово-Сіверського краю (до 1923 р. за адміністративно-територіальним розподілом). Наприкінці 1921 р. у Прилуках було створено хор Райспілки під керівництвом талановитого диригента Олекси Фарби на пожертви місцевих жителів у складі 65 осіб. Перший виступ колективу, присвячений пам'яті Т. Шевченка, відбувся 11 березня 1922 р. Майже за рік його репертуар збільшився до 50 творів, а кількість концертів виросла до 12-ти. Це – концерт народної пісні, музичний вечір у супроводі струнного квартету і квінтету, програма з творів В.-А. Моцарта і П. Чайковського, літературно-вокальний вечір, присвячений Гр. Сковороді. На одному з концертів виконав на роялі власні твори Левко Ревуцький, а 1 квітня у першу річницю Товариства разом з хором Педкурсів Прилук було вперше виконано його кантату «Хустина» на вірші Т. Шевченка. Місцева газета розмістила підготовлену О. Фарбою блискучу рецензію «Концерт за участі Л. Ревуцького» [6, арк. 13–17].

Юридично Прилуцьку філію засновано 14 квітня 1923 р., а Л. Ревуцького, Є. І. Хоменка, О. Фарбу, В. О. Колодуба, О. Т. Дзюбенка було зараховано дійсними членами МТЛ. Після «офіційного» відкриття навколо Прилуцької філії почали гуртуватися різні колективи, серед яких Прилуцький об'єднаний хор Профспілок ім. Паризької Комуні та Хор Прилуцької 1-ї трудшколи. Після їх зарахування у складі філії керівники колективів звернулися з проханням видати партитури дитячих і драматичних опер М. Лисенка й обробки народних пісень для хору М. Леонтовича, П. Демуцького, В. Верховинця, збірники хорових творів тогочасних українських композиторів на вірші Т. Шевченка [6, арк. 1–4] для виконання в містах і селах Прилуччини.

Незважаючи на високу активність творчої, концертної, популяризаційної діяльності осередків і надзвичайну майстерність виконавських колективів, їхній творчості заважали проблеми фінансування. Більшість з них утримувались на власний кошт. Мізерні виплати з боку держави здійснювалися вкрай нерівномірно, здебільшого для погашення заборгованості, частково виділялися на публікації періодичних видань і нот, друкування програм, афіш та іншої «рекламної» продукції. Не лише осередки Чернігівської і Прилуцької філій,

але й інші не поступалися «загальним показникам» відповідно до «загальних вимог» МТЛ і трималися, попри все, завдяки персональним ініціативам і наполегливій праці її членів.

Після схвалення Товариством Декларації «Жовтень – в музику» восени 1924 р. у керування виконавською діяльністю Чернігівської філії директивно втручаються освітні й профспілкові організації країни. На вимогу Губполітосвіти МТЛ змушено провести «ревізію», а насправді тотальний облік усіх хорів Чернігова та його округи для виявлення кількісного складу хорових колективів та їх членів, складу за соціальним походженням, мети створення, репертуару. Проте, незважаючи на жорсткий контроль з боку органів влади, керівництву МТЛ вдалося здійснити низку організаційних заходів задля захисту і збереження своїх «позицій». Так у Чернігові було відкрито Музичну студію, започатковано «Вечір українського романсу», запрошено з концертами капелу «Думку». Для хорових колективів Ніжинського ІНО, Остерських, Глухівських, Конотопських, Городнянських, Мринських педкурсів і Новобасанського сельбуду навіть запланували провести передплату журналу «Музика» [4, арк. 21].

Тогочасні державні процеси, спрямовані на «будівництво культури Радянської України», було зорієнтовано на залучення до нього широких верств населення, робітників, селян. У Чернігові 1924 р. при «Плузі» було засновано потужний хор з 60 осіб, виступи якого було приурочено до важливих державних подій, а репертуар містив переважно народні та революційні пісні. Тим не менш, керівництву МТЛ вдалося погодити з представниками Наркомоса рішення щодо проведення на Чернігівщині хорової олімпіади, приуроченої до Шевченківських свят, що стало важливою подією в колі національно свідомих і патріотично налаштованих українців. У програмі значилися такі твори, як «Заповіт» Б. Яворського, «Жалібний марш» М. Лисенка, «Хустина» Л. Ревуцького. В олімпіаді взяли участь колективи, якими керували майстри хорової справи, серед них – Плужанський хор (диригенти В. Коновал, Юрій Слоницький), Чернігівський хор ІНО (керівник Іван Ницай), хор спілки Робітос (керівник Михайло Стратанович), хор Чернігівської музичної школи (диригент Іван Ницай) та хор Міжспілкового клубу Губпрофради (керівник Вейнблат) [4, арк. 25, 53]. У документах архіву МТЛ міститься інформація, що засвідчує доленосне, історичне значення проведення хорової олімпіади. Саме у цей час представники Музичної секції МТЛ через засоби масової інформації звернулося до керівників сельбудів і робклубів Чернігівщини з ініціативою об'єднання виконавських колективів у

єдину музично-громадську організацію навколо Чернігівської філії на правах її повноправних членів [15].

Від 1925 р. діяльність Товариства Леонтовича як організації, зважуючи на її величезний авторитет і нерозривний зв'язок з «народом», потрапила у жорна ідеологічних і політичних переслідувань влади. Здійснюється жорсткий контроль усіх напрямів діяльності філій, заводяться персональні справи проти «найбільш активних» його митців, хормейстерів, композиторів. Особливо небезпечною для відповідних державних інстанцій вважався напрям, пов'язаний з науково-видавничою роботою Товариства в цілому. Проте, попри всі складнощі, навіть у такій ситуації Чернігівська філія МТЛ не тільки не припиняє своєї діяльності, а навпаки, – розробляє перспективний план роботи на декілька років наперед. Відповідальність за це бере Науковий відділ філії. Одним із перших його пунктів виявився цикл лекцій з історії та теорії музики для широкого кола слухачів. Підготовка проведення концертів передбачала урахування смаків різних соціальних рівнів відвідувачів – селян, робітників, службовців, військових, студентів, школярів, ін. Програми виступів складалися переважно з різних за жанрами творів українських композиторів, у них представлено романси, вокальні дуети, тріо, оркестрова, фортепіанна музика, хорові твори, народні пісні, а також найкращі зразки російської та європейської класики. Була запланована широка мережа концертних подорожей провідних колективів краю містами, містечками і селами Чернігівщини. Зазвичай виступи колективів супроводжувалися популярними лекціями. Члени Наукового відділу МТЛ присвячували багато часу для роботи з молодими композиторами осередків, твори яких спочатку надсилалися на рецензування до філії, а далі – до Науково-творчого відділу МТЛ. З метою «охорони, збереження і популяризації класичних музичних традицій та народного виконання» керівництвом філії була висунута пропозиція заснувати на Чернігівщині Державний музей музичної культури [4, арк. 84].

Видавничий відділ Чернігівської філії представив на 1925–26 рр. потужний план завдань, у якому серед пріоритетних було передбачено започаткування Музичної бібліотеки з метою розповсюдження музичних видань для музичних курсів, педагогічних установ, виконавських колективів, а також – виконання індивідуальних замовлень усіх до того охочих. Вагомим здобутком стала організація пересувної хорової бібліотеки для задоволення потреб у сільській місцевості. За відсутності видавничої техніки, великої популярності тут здобуло «тиражування» (копіювання) рукописів ще неопублікованих творів тогочасних українських композиторів, у тому числі аматорських, за-

тверджених Репертуарною радою УСРР. У відповідності з настановами Наркомосу та ін. впливових владних органів, передбачалось укладання серії збірок для різних категорій виконавців – школярів, хор-гуртків сельбудів і міських колективів. З метою інформування з мистецькими новинами краю, в багатьох музичних осередках Чернігівщини щомісячно виходила стінна газета, підготовлена силами місцевих музкорів і представників філій в МТЛ [4, арк. 85].

Джерельна база музичного краєзнавства і, в першу чергу, архівний фонд МТЛ доводить той факт, що сьогодні будь-які дослідники історії української музичної культури, в тому числі краєзнавці-любители, користуються унікальною нагодою «першого» опрацювання документів із фондів історико-краєзнавчих музеїв, місцевих будинків-музеїв визначних постатей краю, родинних і приватних архівів, бібліотек, а також інших джерел, наприклад, спогадів або усних переказів сучасних послідовників і шанувальників справи тих славетних у минулому «будівничих» музичної культури, натхненних і самовідданих патріотів своєї справи, які залишаються до сьогодні незаслужено забутими і незнаними.

Враховуючи краєзнавчий аспект дослідження, автор вважав логічним в якості основоположного довести наратив персональної людської і колективної соціальної причетності угруповань Чернігово-Сіверщини до процесів музикотворення і музичного просвітництва в Україні, котрі діяли у складі та за Статутом МТЛ. Багато з означених справ діяльності МТЛ знайшли практичну реалізацію в країні у ХХ сторіччі. До наших днів збереглося чимало фахових установ і колективів у різних сферах музичної культури, чия поява була безпосередньо пов'язана із сподвижницькою працею чисельного представництва діячів МТЛ, серед них – Національна академічна капела «Думка», Національна філармонія, Народна консерваторія, журнал «Українська музика», Музичний відділ НБУВ (тепер Відділ формування музичних фондів НБУВ) та інші. Національна спілка композиторів України також на правах спадкоємця продовжує славетні мистецькі й просвітницькі традиції Товариства Леонтовича.

Діяльність Чернігівської філії МТЛ стала справжньою віхою в історії цього наділеного Богом і талантами краю, що мала надзвичайно важливе значення у становленні й розвитку професійної музичної освіти, виконавства, музично-бібліотечної і видавничої справи, вихованні плеяди талановитих композиторів, диригентів, співаків, майстрів гри на народних інструментах, організації професійних і любительських колективів, організації широкої мережі хат-читалень і будинків культури, розташованих по різних великих і малих населених

пунктах округи. Багато в чому сьогоднішні процеси, в якому відчувається «подих» доби українського Відродження, перегукуються з подіями 100-річної давнини: як у минулому, так і у наш час позитивні зміни стали можливими лише за здобуття Україною незалежності, розкриття людських потреб у духовному і гідній реалізації свого таланту у мистецтві жити і творити.

Література

1. Положення про уповноваженого Комітету по заснуванню філій. 1921 р. [Рукопис]. ІР НБУВ. Ф. 50. № 48. 4 арк.
2. Інструкція для уповноважених Комітету пам'яті Леонтовича в справі відкриття філій Комітету. 1921 р. [Рукопис]. ІР НБУВ. Ф. 50. № 50. 2 арк.
3. Інструкція філій Комітету пам'яті Леонтовича 1921 р. ІР НБУВ. Ф. 50. № 51. 1 арк.
4. Діяльність Чернігівської філії за 1923–1927 рр. [Рукопис]. ІР НБУВ. Ф. 50. № 547. 91 арк.
5. Музичні осередки Чернігівщини за 1922–30 рр. [Рукопис]. ІР НБУВ. Ф. 50. № 548. 104 арк.
6. Документи про заснування та діяльність Прилуцької філії Музичного товариства ім. Леонтовича за 1923–27 рр. [Рукопис]. ІР НБУВ. Ф. 50. № 540. 28 арк.
7. Бугаєва О. Архівна спадщина музичного товариства імені М. Д. Леонтовича: монографія. Київ: НБУВ, 2011. 385 с.: іл.
8. Васюта О. Музична культура Чернігівщини – тезаурус України: наук. пр. з питань історії та теорії муз. культури Чернігівщини. Чернігів: Лозовий В. М., 2012. 231 с.
9. Васюта О. Концепція музичної культури Чернігівщини ХХ століття як проблема музичної україністики. *Українське мистецтвознавство*. 2018. Вип. 18. С. 19–24.
10. Кавунник О. Музичне середовище як об'єкт музичного краєзнавства. *Українське музикознавство*. 2018. Вип. 44. С. 98–106.
11. Кузик В. Лев Миколайович Ревуцький. Київ: ПП Лисенко М. М., 2011. 84 с.
12. Кузик В. «Рукописи не горять...»: «Manuscripts don't burn...»: вступна стаття. Ревуцький Л. Симфонія № 2. Ред. 1–ша, 1927. Партитура. Київ: Муз. Україна, 2020. С. 5–14.
13. Кузик В. Роль братів Дмитра та Левка Ревуцьких в утворенні та діяльності Музичного товариства імені Леонтовича (лютий 1921 – лютий 1928). *Література та культура Полісся*. Вип. 102. Серія «Філологічні науки». № 17. Ніжин НДУ ім. М. Гоголя, 2021. 234 с.
14. Ляшенко Т. Музична діяльність громадсько-культурних товариств Чернігівщини в контексті української музичної культури першої третини ХХ століття: дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.01. К., 2006. 196 арк.
15. До підсумків виставки «Сім років музичної культури на Україні»: *Більшовик*. 1924. 5 грудня.

References

1. Polozhennya pro upovnovazhenogo Komitetu po zasnovannu filij [Regulations on the authorized Committee for the establishment of branches. 1921 year] (1921). [Manuscript]. IR NBUV. F. 50. № 48. 4 p.
2. Instruktsiya pro upovnovazhenyh Komitetu pam'yati Leontovycha v spravi vidkryttya filij Komitetu [Instruction for the representatives of the of Leontovych Memory Committee in the case of opening branches of the Committee]. (1921) [Manuscript]. IR NBUV. F. 50. № 50. 2 p.
3. Instruktsiya filij Komitetu pam'yati Leontovycha [Instruction of the branches of the Leontovych Memory Committee]. (1921) [Manuscript]. IR NBUV. F. 50. № 51. 1 p.
4. Diyal'nist' Chernigivs'koji filiji za 1923–1927 rr. [Activities of the Chernihiv branch for 1923–1927]. (1927). [Manuscript]. IR NBUV. F. 50. № 547. 91 p.
5. Muzychni osередky Chernigivschyny za 1922–30 rr. [Music centers of Chernihiv region for 1922–30]. (1930). [Manuscript]. IR NBUV. F. 50. № 548. 104 p.
6. Dokumenty pro zasnovannya ta diyal'nist' Pryluky koji filiji Muzychnogo tovarystva im. Leontovycha za 1923–27 rr. [Documents on the establishment and operation of the Pryluky branch of the Music Society. Leontovich for 1923–27]. (1927). [Manuscript]. IR NBUV. F. 50. № 540. 28 p.
7. Bugaeva, O. (2011). Arhivna spadschyna Muzychnogo tovarystva imeni M. D. Leontovycha: monography [Archival heritage of the M. D. Leontovych Music Society: monography]. Kyiv: NBUV. 385 p. [in Ukrainian].
8. Vasyuta, O. (2012). Muzychna kul'tura Chernigivschyny – tezaurus Ukrainy [Musical culture of Chernihiv region - thesaurus of Ukraine]: nauk. Pratsi z pytan' istoriji ta teoriji muz. kul'tury Chernigivschyny [science. etc. on the history and theory of music. culture of Chernihiv region]. Chernigiv: Lozovyy V.M., 2012. 231 p. [in Ukrainian].
9. Vasyuta, O. (2018). Kontseptsiya muzychnoji kul'tury Chernigivschyny XX st. yak problema muzychnoji ukrainistyky [The concept of musical culture of Chernihiv region of the twentieth century as a problem of musical Ukrainian studies]: Ukrainjs'ke mystetstvoznavstvo [Ukrainian musicology]. Vip. 18. 19–24 p. [in Ukrainian].
10. Kavunnyk, O. (2018). Muzychne seredovysche yak ob'jekt muzychnogo krayeznavstva [Musical environment as an object of musical local lore]: Ukrainjs'ke mystetstvoznavstvo [Ukrainian musicology]. Vip. 44. 98–106 p. [in Ukrainian].
11. Kuzyk, V. (2011) Lev Mykolayovych Revutsky. Kyiv–Nizhyn: PP Lysenko M. M., 83 p. [in Ukrainian].
12. Kuzyk, V. (2020) «Manuscripts don't burn...» [Introductory article]. Revuts'kyj L. Symfoniya № 2, Red. 1–sha, 1927. Partytura. Kyiv: «Muzychna Ukrainya», s. 5–14. [in Ukrainian].
13. Kuzyk, V. (2021). Rol' bratuv Dmytra ta Levka Revuts'kyh v utvorenni ta diyal'nosti Muzychnogo tovarystva imeni Leontovycha (lyutyj 1921–lyutyj 1929). The role of brothers Dmytro and Levko Revutsky in the formation and activity of the Leontovych Music Society (February 1921 – February 1929). [in Ukrainian].
14. Lyashenko, T. Muzychna diyal'nist' kul'turn-hromads'kyh tovarystv Chernigivschyny v kontsksti ukrainjs'koji muzychnoji kul'tury pershoji tretyny

XX stolittya [Musical activity of public and cultural societies of Chernihiv region in the context of Ukrainian musical culture of the first third of the XX century]: dys... kand. Mystetstvoznavstva [dis ... Cand. art history]: 17.00.01. Kyiv, 2006. 196 p.

15. Do pidsumkiv vystavky «Sim rokiv muzychnoji kul'tury na Ukrajinii» Bil'shovok [To the results of the exhibition «Seven years of musical culture in Ukraine]. in Ukraine]

O. V. Bugaeva

Doctor of Philosophy (History), Senior staff scientific researcher of the Department of Theory and Methods of Biobibliography of the Institute for Biographical Investigations of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine (Kyiv).
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7945-4405>
Olena14757@gmail.com

Music centers of Chernihiv-Siversky region: names, events, creative teams, repertoire (to the 100th anniversary of the M. D. Leontovich Music Society)

The study of music centers of Chernihiv-Siversky region in the context of the leading musical and public organization of the Ukrainian Renaissance – M. D. Leontovych Music Society (1921–1931) – opens wide opportunities for scientific research of hitherto unknown pages of the history of musical culture of Ukraine in XX century. Although the emergence of music centers in this period was due to a certain historical event and created in these lands after the tragic news on the death of the famous composer Mykola Leontovych, this process began long time before they received legal status as the members of the Society as its Chernihiv and Pryluky branches. Establishment of the branches of the Leontovych Society was associated with increasing the level of musical culture of the republic and was aimed to organize the process of unification of the Ukrainian people around the idea of national revival. All members of the Leontovych Society (not only the Pryluky and Chernihiv branches) had a responsible mission to be pioneers and reformers of musical culture in cities and villages, which at the time of the formation of the new Soviet art appeared to be the most important and difficult task. and coordinated work of each member of Leontovych Society, at the beginning of 1927 as its parts throughout Ukraine it was opened, registered and operated 69 branches and music centers, including about 930 members and 1013 musical organizations consisting of professional musicians and amateurs, who presented the school and student, peasant and workers' choirs and ensembles, the chamber, brass, folk orchestras, etc.

The history of the Leontovych Society's activity turned out to be a kind of challenge to fate and a conscious putting on the altar of building the musical culture of Soviet Ukraine of the best human abilities, knowledge and strength, which became an unsurpassed example of the civic service to its people. The archival heritage of the Music Society named after MD Leontovych, preserved in the Fund № 50 of the Manuscript Institute of the National Library of Ukraine named after VI Vernadsky, was and is a unique document of Ukrainian history, which will forever remain for descendants an exclusive source of the information national past of Ukraine in many spheres of science, art and culture as a spiritual monument of our country.

Key words: Leontovych Music Society, music centers, Chernihiv branch, Pryluky branch, Chernihiv-Sivershchyna.

УДК 78.087.67(477)(092)

DOI 10.31654/2520-6966-2021-15i-105-151-161

Лисенко М. В.

заслужений діяч мистецтв України, викладач Комунального закладу вищої освіти Київської обласної ради «Академія мистецтв імені Павла Чубинського»
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8692-544X>

Роль династії Лисенків у становленні хорової школи в Україні. (до 80-річчя пам'яті Віталія Романовича Лисенка)

У статті в контексті ретроспекції досліджується хорова праця Миколи Віталійовича Лисенка як джерело розвитку української диригентської школи. Визначено особливу роль років його навчання в Лейпцизькій консерваторії. Проаналізовано структуру мистецького середовища, в якому М. В. Лисенко був активним учасником і слухачем. Зроблено спробу вибудувати цілісну модель зародження та становлення української диригентської школи, сепаруючи її від інших шляхом дослідження її генеалогії та визначення її особливих принципів, особіно україноцентричного як пріоритетного над комерційними інтересами в соціомузичному функціонуванні й культурно-мистецькому служінні митцю соціуму в країні. Визначено диригентську складову в творчому доробку вчителів митця й вибудовано «генеалогічне дерево» в розвитку української диригентсько-хорової школи. Наголошено на європейському векторі як важливому вимірі українського диригентського мистецтва, його представників, адаптованому М. В. Лисенком, його учнями у вітчизняний культурний простір. Презентовано активну хорову діяльність у країнах Європи, світу Олександра Кошиця, одного з найяскравіших послідовників М. В. Лисенка. Використано метод дедуктивного аналізу фактологічних джерел у встановленні причинно-наслідкових зв'язків диригентської майстерності митця. Досліджено в контексті культурного життя Лівобережної України маловідомі сторінки диригентсько-хорової творчості прямих нащадків митця, особіно сина Остапа Миколайовича та правнука Віталія Романовича Лисенків, що лишили помітний слід у цій галузі вітчизняного музичного мистецтва. Наголошено на значущості їх праці в контексті продовження художньо-естетичних засад, музично-стильових принципів М. В. Лисенка, закладених ним наприкінці ХІХ – початку ХХ століть.

Ключові слова: історія, митець, культуротворчість, національна диригентська школа, україноцентричність, міждисциплінарний діалог, метод аудальної та візуальної рецепції.

Тема статті в історико-культурному контексті розвитку в Україні хорової виконавської школи є одним з пріоритетних аспектів мис-

тецтвознавства. Адже в музичному мистецтві при формуванні й подальшому розкритті усталеної картини творчого буття виконавської школи важливо дослідити її витoki та фундаментальні принципи. Як відомо, вони закладаються на рівні особистості, що залишаються насущними для представників поколінь великої творчої спільноти. В даній статті дано спробу вибудувати цілісну модель народження та формування української диригентської школи, сепаруючи її від інших завдяки дослідженню генеалогії, й осібно україноцентричному принципу. Його сутність полягає у пріоритеті соціомузичного функціонування над комерційними інтересами в суспільному служінні митців країни. В контексті особистісного виміру цієї проблематики важливою є спроба вибудувати генеалогічне дерево української диригентської школи від постаті М. В. Лисенка, що став для України не лише фундатором національної школи композиції, але й виконавської школи: фортепіанної, зокрема й диригентської.

Актуальність теми полягає у ствердженні думки про дослідження не лише диригентської практики М. В. Лисенка, але й ролі митця як основоположника цілого напрямку національного, хорового, виконавства. За точку відліку взято період навчання у Лейпцизькій консерваторії, що прямим чином вказує на європейський контекст української диригентської традиції на противагу усталеній думці про походження диригентського мистецтва в Україні від російських коренів. Вперше вживаючи сполучення «диригентська династія» стверджується значення творчості диригентів-хормейстерів Остапа та Віталія Лисенків. Цьому сприяє й мета публікації – розкрити процес становлення М. В. Лисенка як диригента в роки його навчання в Німеччині, як чинника зародження національної диригентської школи на європейських засадах. Цьому сприятиме причинно-наслідковий ланцюжок в успадкуванні виконавських традицій М. В. Лисенка його прямими послідовниками – О. Кошицем, К. Стеценком, дітьми та онуками Миколи Віталійовича.

Методологічу базу дослідження становить історико-біографічний метод, який дозволив виокремити з великого масиву подій у житті Миколи Лисенка факти, пов'язані з його диригентською діяльністю. У встановленні причинно-наслідкових зв'язків джерел диригентської майстерності Миколи Віталійовича в нагоді стали методи дедуктивного аналізу фактологічних джерел та історико-культурологічний метод для вибудови концептуальних висновків у поєднанні з широким узагальненням на основі систематизації отриманих у ході дослідження джерел даних.

У контексті аналізу досліджень і публікацій творчий шлях М. В. Лисенка, як виконавця, досліджувався багатьма музикознавцями та культурологами. Але найпершим джерелом для отримання інформації «з перших рук» залишаються епістолярна спадщина митця та його постать у спогадах близьких до нього людей. Тобто найбільш актуальними джерелами в цьому напрямку залишаються «Листи М. В. Лисенка» – в обох редакціях, 1964 та 2004 років, а також «Лисенко у спогадах сучасників», перевиданий 2003 року. Титанічну роботу в напрямку вивчення виконавської творчості Миколи Віталійовича виконали свого часу його син Остап Миколайович Лисенко, а пізніше – директорка меморіального дому-музею Лисенка Роксана Микитівна Скорульська, чії статті завжди ставали відкриттям нових вельми цікавих та важливих фактів.

Виклад основного матеріалу. Неможливо уявити собі сучасне виконавство так би мовити «широкого формату» без постаті диригента: його вольові афтакти дають початок відліку музичного часу на філармонійних та оперних сценах, на великих концертних майданчиках у будинках культури та open air, у маленьких храмах та величних соборах – скрізь, де потрібно об'єднати навколо втілення хорової чи симфонічної партитури одночасно багатьох музикантів найрізноманітнішого напрямку. Водночас наукові розвідки в галузі диригентської професії завжди входили у простір міждисциплінарного діалогу, адже наявність потужної національної диригентської традиції, з одного боку, була й залишається ознакою розвиненого інституту державності, з іншого ж свідчить про глибoku багатовікову культуру спільного виконавства – як академічну, так і фольклорну. З огляду на це тема національних диригентських шкіл є особливо цікавою в наш час, коли з відстані часу ланку креативних персоналій можливо структурувати в цілісні та системні культуро-генеруючі процеси.

Водночас наукове дослідження диригентського мистецтва XIX – початку XX століття у світі взагалі, та в Україні зокрема, завжди наражалось на кілька вагомих проблем. По-перше, це був період виконавства, повністю позбавлений аудіо-візуальної фіксації. Тобто, як наслідок, судити про диригування науковці можуть лише з письмових джерел – підручників, спогадів та критичних статей. По-друге, цей період став історичним моментом сепарації диригентського мистецтва в окремий фах. І не лише від чистого виконавства, а й від композиції. Водночас тенденція універсалізму, яка консолідувала композитора, виконавця і диригента в одну постать, призвела до

розмиття історичної перспективи та певної прихованості диригентського доробку, оскільки видатні диригенти цього періоду увійшли в підручники музичної історії з найбільш почесного, так би мовити «парадного» входу – як автори або солісти-віртуози. В якості прикладу варто згадати Карла Райнеке, професора Лейпцизької консерваторії, відомого передусім, як блискучого концертуючого піаніста. Також велику увагу приділяють його композиторському доробку. Але майже не згадується унікальна роль Карла Райнеке у становленні одного з найкращих оркестрів Європи та світу – знаменитого Гевандхаузу, який Маестро очолював понад тридцять років. Саме Карл Райнеке був наставником Миколи Лисенка під час його навчання у Лейпцигу. А Микола Віталійович певним чином наслідував свого вчителя у тому, що увійшов у національну та світову історію перш за все, як фундатор української композиторської школи. Також багато уваги дослідники приділяють Лисенку-піаністу. Водночас диригування завжди було питомою частиною творчої діяльності Миколи Віталійовича від самого початку його заручин із музикою. Коли ж він, окрилений знаннями та досвідом, повернувся зі своєї студентської Одиссеї, воно набуло ознак професійного оволодіння мистецтвом мануального керування, що вилилося в цілу низку творчих ініціатив та запропонованих Лисенку ангажементів. При цьому шукати в його атестатах оцінку з диригування – справа невдячна: її там немає. Так, ми прекрасно знаємо з історії імена усіх викладачів Лисенка з таких дисциплін, як гра на фортепіано, композиція, музична теорія тощо. Але хто, де і коли навчив його основам диригентського мистецтва? Для пошуку відповіді доведеться проаналізувати епоху, в яку творив митець, та його особисте місце в ній.

Микола Віталійович Лисенко жив і творив у другій половині XIX ст., тобто в той час, коли відбувалася активна сепарація виконавства від авторства. Позаду залишалися століття, в які обов'язок доносити до публіки музику цілковито лежав на самому композиторі. Разом з цим відповідь на питання «що було першим – яйце чи курка» у випадку з диригуванням простежується однозначно: авангардом диригентського мистецтва включно до початку двадцятого століття були саме автори партитур. І саме їм належала пальма першості у формуванні мистецтва інтерпретації, в тому числі – диригентської, яке продовжувало стрімко розвиватися в період Лисенківського студентства. То був дивовижний час розквіту диригування, коли важка батута Люллі поступилася місцем елегантній диригентській паличці Мендельсона, а інтуїтивне відчуття – складній системі

музичних образів Берліоза. І однією з визнаних столиць диригентського мистецтва на той час вже кілька десятиліть був саме Лейпциг. Геній Фелікса Мендельсона-Бартольді, почавши з реінкарнації творчого спадку Великого Баха, продовжив свої звершення в царині виконавства тим, що перетворив перший світський концертний оркестр Європи – оркестр «Гевандхауза» – у найдосконаліший музичний інструмент свого часу. А хор хлопчиків Thomaskirche продовжував свою досконалу традицію хорового та ораторіального виконавства. І ось саме в цю атмосферу потрапляє молодий студент з далекої України (тоді – ще Російської імперії), вправний піаніст і композитор-початківець Микола Лисенко.

Чи мав він тоді диригентський хист? Справа в тому, що фахівці з музичної психології переконані: для занять диригуванням однієї лише музичної освіти та гарного слуху недостатньо. Потрібні особливі психофізіологічні якості людського характеру, які дають особистості змогу об'єднати навколо себе великий колектив виконавців. Це такі риси, як лідерство, впевненість у собі, вміння переконувати та вести за собою, використовуючи певні сугестивні здібності. І все це було в арсеналі Миколи Лисенка ще в його до-Лейпцизький період. Про це красномовно свідчить спогад його троюрідного брата, драматурга Михайла Старицького, про те, що «... где Лысенко ни появлялся, сейчас же составлялся хор, которым он и дирижировал» [3, с. 28]. Вміння взаємодіяти з музикантами вилилося не лише в кілька вдалих концертів, які молодому Лисенку довелося продиригувати (напевно, більшою мірою інтуїтивно), але й у спробу написання своїх перших оперних робіт. Але відчуття того, що йому не вистачає системної освіти, підштовхнуло Лисенка на далеку подорож до Лейпцига. І цей крок виявився вирішальним – у тому числі – і для Лисенка-диригента. Шлях цей не був легкий – довелося подолати понад півтори тисячі кілометрів, половину з яких – на звичайній кінній повозці. Проте результат Лисенко отримав буквально з перших днів перебування у Лейпцигу. Адже відразу ж з головою пірнув у концертне життя однієї з музичних столиць Європи. Тут потрібно зауважити: будь-яке виконавство потребує слухацького досвіду, адже мистецтво інтерпретації будується на потужному фундаменті усталеної традиції. І якщо у питанні оволодіння інструментом або власним голосом виконавець має можливість окрім досвіду та порад викладача аналізувати також і власні відчуття, мистецтво диригування без практики залишається тривалий час для багатьох музикантів абстракцією, принципи якої можливо збагнути, лише

спостерігаючи за виконавською практикою інших диригентів та подумки ніби примірюючи цей досвід на себе. В цьому плані у Лисенка в Лейпцигу з'явився справжній карт-бланш. Щойно приїхавши до міста, він потрапляє на концерт до «Гевандхауза». І ось якими епітетами в листі до рідних його описує: «Що то за оркестр? Боже мій, коли б ви чули! Коли професори грають: Давид першу скрипку грає! А духові, як срібло, а як цілий оркестр злагоджено виробляє *dim[inuendo]*, *decresc[endo]*, *rallen[tando]* etc. Боже мій! Волосся догори лізе! Концерт, як голочка» [Лисенко, 2004, лист 6, с. 31].

І ось такий безцінний слухацький досвід, який фактично став методом аудіальної та візуальної рецепції виконавського досвіду, стає у Лисенка систематичним – не зважаючи на жорсткий графік навчання. Про що він сам знову таки пише своїм близьким наступним чином: «Истинная услада среди трудов – это концерты Gewandhaus'a; каждую среду, после лекций по теории отправляешься к каштеляну и получаешь бесплатный билет на генеральную репетицию концерта, — это для всех учеников и учениц консерватории» [1, с. 33].

Годі вже й казати про трьохсот п'ятдесятиріччя Thomaskirche та вшанування Баха з воістину ангельським – за словами Лисенка – співом хору хлопчиків! І весь цей безцінний досвід – з провідними гастролерами Європи, з духом Баха, Мендельсона і Шумана, який ніби витав у Лейпцизькому повітрі... Додаймо до цього регулярні відвідини Thomas- та Nikolaikirche, прослуховування оперних вистав у новому приміщенні театру, а також постійні іспити, які часто супроводжувалися оркестром Гевандхаузу в його приміщенні, і ми отримуємо картину надзвичайно інтенсивного перебування в епіцентрі європейського виконавського простору, і не лише в якості спостерігача, а й в якості учасника. Можливо зауважити: а хіба Лисенко мав у цей час особистий диригентський досвід? Відомостей про це ще не знайдено, але опосередкований досвід спілкування, тобто досвід аудіальної та візуальної рецепції, помножений на особисту залученість у процес виконання, у студента з України був безперечним. Адже двоє з його викладачів – Карл Райнеке та Ігнац Мошелес – диригували оркестром під час виступу Лисенка-піаніста. І це не випадково, адже і Райнеке, і Мошелес, окрім кар'єри композитора і піаніста, залишилися в історії як диригенти. Мошелес – як глибокий інтерпретатор творів Бетховена, з яким товаришував особисто. А Карл Райнеке взагалі зійшов на високу сходинку головного диригента і художнього керівника Лейпцизького Гевандхаузу. Про ефектив-

ність його перебування на цій посаді може свідчити той факт, що керівництво Райнеке стало одним з найтриваліших в бутті оркестру – понад три десятки років. Спадкоємцем його диригентської палички в Гевандхаузі став геніальний Артур Нікіш, а продовжувачем диригентської майстерності – його учень, Фелікс Вайнгартнер – дві зірки на небосхилі нового диригентського мистецтва двадцятого століття.

Ми ж повернемося у століття дев'ятнадцяте. Та наведемо цікаву статистику: серед відомих випускників-композиторів Карла Райнеке 40 % митців змогли також опанувати і диригентську професію. Серед них – засновники національних шкіл – Едвард Гріг та Микола Лисенко. А це дозволяє побудувати ланцюжок наслідування диригентських традицій від Лейпцига до Києва через постать Лисенка вже до всієї національної школи. І нам залишається лише констатувати: на запитання – хто сформував Лисенка-диригента – відповідь однозначна: одна з європейських музичних столиць на ім'я Лейпциг. Пройшовши цю школу, Лисенко отримав не лише запрошення на посаду капельмейстера (тобто диригента) Приватної опери у Санкт-Петербурзі. Він отримав значно більше – а саме – найвищі стандарти роботи з музичним колективом та з нотним текстом.

І ці знання Лисенко втілював під час своєї активної диригентської практики в Україні: щойно завоювавши собі «місце під сонцем», як виконавець, Микола Віталійович починає включати у свої популярні серед публіки концерти хорові номери, які сам ставить та диригує. Далі була низка створених колективів та знамениті хорові подорожі Україною, в яких Микола Віталійович поєднав досвід академічного хормейстера та збирача фольклору – як відомо, його хористи часто використовували народне вбрання під час своїх виступів. І можна припуститися гіпотези, що ця автентика не обмежувалася лише зовнішнім виглядом – бо хто, як не Лисенко, був настільки знайомий з манерою звукоутворення та тембральними характеристиками народного голосу! Паралельно з цим Микола Віталійович активно брав участь в якості диригента та хормейстера-постановника в переважній більшості оперних постановок своїх вистав. І весь цей скарб диригента-виконавця передав плеяді своїх учнів – Кирилу Стеценку, Олександрю Кошицю та цілому ряду вихованців своєї Музично-драматичної школи, серед яких такі диригенти, як Василь Верховинець, Анатолій Буцький та ін. Через них мистецтво Лисенка перетілилося з індивідуальної майстерності в диригентську школу. Особливо хотілося б зосередитись на постаті Олександра Кошиця. Справа в тому, що цей видатний спадкоємець справи Лисенка про-

довжив його диригентські традиції не лише в Україні: саме Кошицю випала висока честь стати культурним амбасадором України в світі та пропагувати національну культуру саме в якості диригента – і в Європі, і в Америці. Його тріумфальна подорож світом з Республіканською капелюю підтвердила якість диригентських навичок, отриманих ним від Лисенка в той період, коли Кошиць був фактично другим диригентом маестро.

Диригентська професія мала своє продовження не лише серед учнів Лисенка: до цього долучилися безпосередньо члени його родини. Вправним хоровим диригентом став його син Остап. Дивовижно, але саме диригентська професія врятувала йому життя під час Голодомору в 1933-му: Як згадувала пізніше про це його дочка, Аріадна, їх з батьком часто запрошували в різноманітні аматорські хори. А після проведення репетиції так би мовити «розраховувалися» маленькою мискою каші або кількома шматками хліба, і це допомогло родині вижити. Що ж до творчого шляху Остапа Миколайовича, то варто зазначити, що він навчався в Петербурзькій консерваторії, тривалий час допомагав батькові в його численних хорових колективах, а після смерті Миколи Віталійовича очолив засновану батьком хорову капелю клубу «Родина». Згодом Остап передасть увесь накопичений досвід та бажання диригувати своєму онукові.

Варто зауважити, що в родині Лисенків могло бути одним диригентом, точніше диригенткою більше. Адже мріяла опанувати диригування і вже згадана нами його онука – знаменита піаністка Рада Лисенко, одна з найкращих випускниць Генріха Нейгауза. Саме відвідування концертів симфонічної музики та уважне спостереження за роботою диригентів допомогли їй у свій час опанувати вершини виконавського мистецтва. І лише обставини життя стали на заваді опанування цієї професії. Натомість до кінця життя Рада Остапівна зберігала особливий «диригентський дух» – здатність мислити масштабно, будуючи великі концертні форми за принципами симфонічного розвитку.

Найбільш яскраво продовжив диригентські традиції роду Лисенків правнук славетного композитора Віталій (1941–1999 роки життя): народний артист України, професор кафедри хорового диригування НМАУ ім. Чайковського, хормейстер Національної опери, засновник, художній керівник та головний диригент муніципального ансамблю пісні і танцю «Вишгород». Він поєднав у своєму творчому амплуа одночасно дві течії: академічну і народну. Першу він почав реалізувати ще в юності, очоливши Молодіжний хоровий ансамбль Дер-

жавної телерадіокомпанії та зробивши з цим колективом, що складався з молодих амбітних професіоналів, кілька вдалих записів. Далі була робота в кількох аматорських академічних колективах високого рівня, серед яких – капела Політехнічного інституту та хор Товариства сліпих, в якому Віталій Романович став асистентом легенди хорового мистецтва, маестро Петра Гончарова. Зрештою розпочалася плідна праця в якості хормейстера Державного академічного театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка в команді свого наставника по консерваторії маестро Льва Венедиктова. Але водночас вже з юності Віталій Лисенко успішно працював з численними народними самодіяльними хорами та ансамблями, найяскравішим з яких запам'ятався народний хор будинку культури Київського трамвайно-тролейбусного управління. І це – не випадковість, адже доля наблизилася Віталія Лисенка до завідувачки кафедри хорового диригування Київської консерваторії Єлеонори Павлівни Скрипчинської, дружини Григорія Гурійовича Верьовки, яка не лише сприяла початку педагогічної кар'єри Віталія Лисенка, а й надихнула молодого хормейстера на роботу з народним хором.

Доля митця могла скластися зовсім інакше, якби Віталію Романовичу вдалося завершити своє навчання у всесвітньо відомого маестро Костянтина Симеонова. Саме в його класі він продовжив освіту як симфонічний диригент, ставши фактично асистентом К. Симеонова під час численних театральних постановок, серед яких – знаменита «Катерина Ізмайлова» Дмитра Шостаковича, з яким В. Р. Лисенку теж пощастило спілкуватися. Але завершити цей процес не судилося: внаслідок низки інтриг К. Симеонову довелося полишити Київ назавжди, а сімейні обов'язки не дозволили В. Р. Лисенку поїхати вслід за вчителем до Ленінграда. Ось тому Віталій, правнук Миколи Лисенка, залишився в когорті хорових диригентів, хоча часто диригував у фраку та з диригентською паличкою – наче згадуючи свій колись розпочатий і незавершений симфонічний шлях... Хто знає – можливо, Віталію Романовичу й пощастило б реалізувати цю грань свого диригентського таланту згодом, але 4-го січня 1999 року маестро Віталій Лисенко зник безвісти, трагічно обірвавши яскравий творчий шлях.

Проте диригентська традиція в родині Миколи Віталійовича не обірвалася й донині: симфонічні амбіції Віталія Лисенка намагається втілити у життя його син. А найменша з Лисенків станом на сьогодні, Аріадна Миколаївна, навчається на диригентсько-хоровому факультеті спеціалізованого Ліцею імені Лисенка. Отже, історія довжиною у

понад 150 років з початком у Лейпцигу та продовженням у Києві – триває!

Література

1. Лисенко М. В. Лист / ред. А. П. Лашченко; упоряд. Р. М. Скорульська. Київ. Муз. Україна, 2004.
2. Лисенко М. В. Листи / ред. Л. Кауфман; упоряд., прим. та комент. О. Лисенко; вступ. ст. М. Т. Рильський. Київ: Мистецтво, 1964.
3. Микола Лисенко у спогадах сучасників: у 2 т. / упоряд. Р. Я. Пилипчук. Київ: Муз. Україна, 2003. Т. 1
4. Світоч української музики: до 170-річчя від дня народж. Миколи Лисенка, укр. комп.: реком. список / уклад. Н. Гуцул; ДЗ «Держ. б-ка України для юнацтва». Київ, 2012.
5. Ревуцький Д. М. Микола Лисенко. Повернення першоджерел. Київ: Муз. Україна, 2003.

References

1. Lysenko, M. V. (2004) Leaves / MV Lysenko; ed. AP Lashchenko; order. RM Skorulskaya. Kyiv. [in Ukraine].
2. Lysenko, M. V. Leaves, L. (1964). Kaufman; order., approx. and comment. O. Lysenko; introduction. Art. MT Rytsky. Kyiv. [in Ukraine].
3. Mykola Lysenko in the memoirs of contemporaries: in 2 vols. Vol. 1 / order. R. Ya. Pilipchuk. Kyiv. 2003. [in Ukraine].
4. Svitoch of Ukrainian music: to the 170th anniversary of his birth. Mykola Lysenko, Ukrainian comp.: реком. list / way. N. Hutsul; DZ "Gos. b-ka Ukraine for youth". Kyiv., 2012. [in Ukraine].
5. Revutsky, D. M. (2003). Mykola Lysenko. Return of primary sources. Kyiv. [in Ukraine].

M. V. Lysenko

Заслужений діяч мистецтв України, викладач Комунального закладу вищої освіти Київської обласної ради «Академія мистецтв імені Павла Чубинського»
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8692-544X>

The role of the Lysenko dynasty in the formation of the choral school in Ukraine. (to the 80th anniversary of the memory of Vitaly Romanovich Lysenko).

The article investigates the sources of formation of conducting skills of Mykola Vitaliyovych Lysenko, and this is done not only in retrospect of the creative path of the individual, but above all – in the context of the birth and further development of a separate Ukrainian conducting school. A special role in this process was given to the years of study of Nikolai Vitalyevich at the Leipzig Conservatory.

In particular, the structure of the artistic environment in which Lysenko was not just a listener but also an active participant is analyzed. The conductor's component in the creative work of Mykola Vitaliyovych's teachers was also determined, after which the conductor's "genealogical tree" was built, from which the conducting of the Ukrainian artist originates.

And this allows us to declare the main vector of generation of Ukrainian conducting art is the European vector, which was later adapted by Lysenko and his students in the domestic cultural space. And later it was presented again in Europe and the world due to the active conducting activity of one of the brightest followers of Mykola Vitaliyovych, the genius Oleksandr Koshyts. Such a little-known and unexplored page of Ukrainian cultural life as the conducting activities of Lysenko's direct descendants is also considered. In particular, we are talking about his son Ostap Mykolayovych and great-grandson Vitaliy Romanovych Lysenko, who left a noticeable mark in this field of national musical art. But in this way they continued Lysenko's artistic principles, laid down by him in the late nineteenth and early twentieth centuries.

Key words: *Mykola Lysenko-conductor, national conducting school, Ukrainocentrism as a principle of creative functioning, separation of conducting in a separate specialty, interdisciplinary dialogue, method of audio and visual reception.*

УДК 930.253:069(477.51)

DOI 10.31654/2520-6966-2021-15i-105-162-169

Рой С. В.

науковий співробітник відділу фондів НКМ ім. І. Спаського

Особливості формування архівного фонду на прикладі музейної колекції Миколи Шуста у фондах Ніжинського краєзнавчого музею ім. І. Спаського

Постановка проблеми та її актуальність полягає у необхідності вивчення досвіду видатних діячів культури, які працювали над створенням нової парадигми у розвитку освіти та мистецтва, передаючи, як дорогоцінні скарби надбання минулого молодому поколінню. Одним із них є педагог, громадський діяч, скульптор та художник Микола Наумович Шуст. Найбільш ефективним способом систематизації інформації про його участь у громадського-культурну діяльність є створення архівного фонду сформованого з його особистих документів та інших матеріалів, що стосуються життя та діяльності. Звичайно, даний спосіб збереження та систематизації інформації про відомих діячів культури не є новим, але все ж він має методологічні, функціональні та тематичні особливості створення, адже створюється не в архівній установі, а в музеї. Метою даної публікації є спроба визначення особливостей формування та використання архівного фонду, на прикладі фондового зібрання М. Н. Шуста, яке зберігається в НКМ ім. І. Спаського. Основним завданням розвідки є з'ясувати дефініцію архівного фонду, встановити основні принципи його формування та введення до наукового обігу, фондового обліку та можливостей розширення, на прикладі фондового зібрання НКМ ім. І. Спаського присвяченого Миколі Шусту.

Ключові слова: архівний фонд, Микола Наумович Шуст, Ніжинський краєзнавчий музей ім. І. Спаського, справа, документи, фотографії, листівки, газетні статті.

Починаючи з II пол. XX ст., вивченням даного питання у своїх студіях займалися такі дослідники: О. Я. Степченко, Л. М. Яременко, С. В. Старовойт, О. В. Січова та ін. З 2000-х рр. проблемами архівознавства, як ключової дисципліни, що вивчає види, поняття та структуру архівних фондів у сучасній історичній науці займаються такі дослідники: К. Є. Новохатський [4], Я. С. Калакура, І. Б. Матяш [5] та Г. В. Боряк [13]. Музейні колекції як ресурс архівного збереження розглядала Т. О. Куцаєва, у своїй праці з одноіменною назвою [8].

На сьогодні серед науковців не зменшується інтерес до вивчення життя та творчої спадщини діячів науки та культури I пол. XX ст., він має на меті з'ясувати роль кожної з визначних особистостей у громадсько-культурному житті України. Одним з найбільш відомих діячів громадського та культурного простору Ніжинщини II пол. XX ст. був Микола Наумович Шуст – педагог, письменник та громадський діяч. У історичній та філологічній літературі його постать та творчий доробок жодного разу не були предметом спеціального наукового дослідження, проте відомі розвідки, у яких побіжно, фрагментарно висвітлені його життя та творча і громадсько-культурно діяльність. Найбільш помітний інтерес до його персони почав проявлятися у 1990-х рр., у період отримання Україною незалежності. Відомий ніжинський краєзнавець В. М. Ємельянов [6–7] досліджував участь Миколи Наумовича у підпільній організації Я. П. Батюка, спираючись на музейні та архівні матеріали, а також склав його некролог. У цей період з'явилися газетні публікації та довідникові видання таких дослідників І. Рудика [9], [10], Л. Солодовникова [12], С. П. Реп'яха [11], останній завжди виступав редактором творів М. Шуста. У них приділялася увага встановленню біографічних даних відомого письменника, а також висвітленню його творчих здобутків, як учасника та очевидця подій Другої Світової війни, а також як члена Спілки письменників України.

На сучасному етапі в історичній літературі термін «архівний фонд» розглядається як визначення комплексу документів, історично або логічно пов'язаних між собою, що утворилися в результаті діяльності певної установи, організації, підприємства чи окремої особи [4, 38]. Саме останній аспект і став предметом даної розвідки. При формуванні даного архівного фонду основним принципом, як і при формуванні інших архівних фондів, є хронологічність, об'єктивність, всебічність і комплектність, а також походження та зміст [5, с. 115].

Найменшою структурно неподільною одиницею архівного фонду чи нефондового комплексу є один документ чи його частина, що має самостійне значення, або цілісна сукупність документів з однорідними носіями інформації, що об'єднані зв'язком походження, призначення, належністю до однієї події, теми, питання, об'єкта, наукової праці чи твору літератури, мистецтва. Для документів з паперовими носіями такою одиницею є справа, для документів зі спеціальними носіями – одиниця обліку [13, с. 220].

Документальна частина музейної колекції – це джерело різноманітних за змістом документів, які за суттю зберігання та накопи-

чення подібні архівним та особистим архівним документам. На відміну від архівів, музеї відбирають, тобто комплектують, документи дуже цілеспрямовано. Музейники шукають документи, як інші предмети музейного значення, для постійного державного або тимчасового зберігання заради ілюстрації окремих, вузьких тем. Ці теми відповідають тематиці музею, його експозиціям. Таким чином, відбір документів відбувається фрагментарно – найцінніших, найбільш прикметних для висвітлення подій, періодів, персоналій. І це надзвичайно відрізняє музеї від архіву, визначає тематику та наповненість документальної частки його колекції.

Музеї найчастіше комплектують у своїх фондах документи приватних осіб, але концептуального принципу відмінності відбору документів за походженням між музеями та архівами немає. Додамо, що хоча музеї накопичують окремі, найбільш цікаві для подальшого експонування документи, але акумульована інформація важлива, часто унікальна. Таким чином, логічна зацікавленість суспільства в музейних колекціях як ресурсах архівного зберігання та звернення до них [8, с. 313].

Варто відмітити, що формування та створення фондової колекції присвяченої Миколі Шусту, розпочалося з передачі Миколою Наумовичем, співробітнику на той Ніжинського краєзнавчого музею, Віктору Миколайовичу Ємельянову, у 2007 р., документів та інших матеріалів біографічного характеру.

Репрезентують цей архівний фонд особисті документи М. Н. Шуста, які стосуються його біографічних даних, зокрема складеної ним автобіографії, особових листків з обліку кадрів, та виданих документів, що підтверджують його участь у підпільній організації під керівництвом Я. П. Батюка, та учасником з'єднання «За Батьківщину».

Однією з цікавих груп даного фонду є листування, яке в себе включає переписку, яка стосувалася ділових зв'язків М. Н. Шуста, так і його громадської діяльності, проводячи яку він залучав таких відомих діячів культури і науки України, як П. П. Толочко, О. Н. Мак, В. О. Дорошенко, І. К. Бровченко, І. П. Костенко та ін. Увагу привертає і цілий ансамбль вітальні листівок до різних свят: новорічних, 9-травня і т. д., які є цінними тим, що оформлені за ескізами відомих художників як і радянських, так і українських, та є рідкісними.

Варто відмітити, що особові документи, як і переписка, також є повноцінним історичним джерелом, що містить не відкриті досі біографічні відомості, та допомагає окреслити коло культурних зв'язків відомого письменника та громадського діяча. Свідченням цього є переписка з багатьма діячами науки та культури, фото-

графії, та спогади про нього, які зберігаються у фондах Ніжинського краєзнавчого музею ім. І. Спаського.

Фотографії становлять одну з найбільших груп фонду. Звичайно, всі вони зроблені в різні роки, але також дають вичерпну уяву про основні напрямки діяльності Н. М. Шуста. Аналізуючи дану групу, варто відмітити, що хронологічно вони відносяться до таких періодів: після Другої Світової війни, 1970–1980-х рр., та 1990-х рр., кожна з фотографій висвітлює різні періоди життя Миколи Наумовича.

До того ж до даного зібрання долучено і газетні статті, присвячені біографії Миколи Шуста, котрі були приурочені до його ювілеїв, наприклад: Л. Солодовникової «Миколі Шусту 85» [12], І. Рудика «Людина з легенди. До 90-річчя з дня народження М. Н. Шуста» [9], а також некролог складений В. М. Ємельяновим Микола Наумович Шуст» [6], та ін.

Свого роду родзинкою даного архівного зібрання є рукописні та машинописні чернетки творів Миколи Наумовича, та книги його оповідань, що яскраво демонструють його письменницький таланти.

Додатковим джерелом з вивчення біографії М. Н. Шуста, завжди будуть слугувати нові публікації та розвідки, присвячені його життю та творчості, а також залучення опрацьованих матеріалів з відділу забезпечення та збереження фондів Чернігівського обласного архіву в м. Ніжині, що стосуються його участі у підпільній організації Я. П. Батюка, та педагогічної діяльності в школах м. Ніжина. На даний час цей архівний фонд налічуватиме більше 180 одиниць.

Лише здійснюючи комплексний підхід до вивчення джерел, ми можемо вивчити біографію М. Н. Шуста, чітко визначивши основні етапи його життя та творчості. Відомий український письменник, громадський діяч та педагог Микола Наумович Шуст народився 15 серпня 1916 р. в с. Припутні Ічнянського району Чернігівської області. Вищу освіту здобув на літературно-мовному факультеті Ніжинського педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя, який закінчив 1939 р.

У роки Другої світової війни брав активну участь у бойових діях, потрапив у полон під Перемишлем 1941 р., потім під м. Золотоношею потрапив у німецький полон. З Яковом Петровичем Батюком його познайомив завідувач курсів німецької мови Тищенко Віктор Іванович. Офіційно Микола Наумович працював канатником в артілі для незрячих, якою керував Я. П. Батюк. Невдовзі після знайомства з ним М. Шуст стає учасником підпільної партизанської організації 1941 р. [7, с. 45].

Надалі Микола Шуст воював у 1944–1945 рр. в лавах радянської армії на території Румунії, Угорщини та Австралії аж до закін-

чення Другої Світової війни, служивши артилеристом. Микола Наумович був нагороджений орденами: «Слави» I ступеня, «Вітчизняної війни I ступеня» та медалями, серед яких «За взяття м. Ялти», нагороджений 1944 р., «За перемогу над Німеччиною», 1945 р., «Партизану Великої вітчизняної війни» I ступеня, яка була вручена 1948 р., за участь у партизанському русі під час війни 1941–1945 рр. Надалі працював літературним редактором газети «Під прапором Леніна», та, починаючи з 1956 р. до виходу на пенсію в 1976 р., вчителював у школах м. Ніжина та Ніжинщини.

Крім педагогічної діяльності, паралельно дуже багато часу приділяє літературознавству. З 17 листопада 1998 р. – член спілки письменників України, про що урочисто повідомляється у газеті «Вісті», за 27 листопада цього ж року: «17 листопада, голова спілки письменників України Ю. Мушкетик, урочисто вручив членський квиток, особливо відмічаючи його неординарний творчий і життєвий шлях» [10, с. 2]. Перу Миколи Наумовича належать: героїчна драма, художньо-документальні книги «Пітьмі не підвладні» [2], «Подвиг у темряві» (у співавторстві з О. Лубенським) [1], «У Ніжині, над островом» [3], «Інтриги рейху і Кремля», «Дума про рідне село» та ін. [11, с. 46].

Із здобуттям Україною незалежності займався громадською організацією, покликану на збереження та відбудову пам'яток історії і культури м. Ніжина. Помер Микола Наумович у 2007 р., похований у м. Ніжині [6, с. 184].

Таким чином, даний архівний фонд М. Н. Шуста, як і інших, сформувався, у першу чергу, з документального фонду, а саме з документів фондового зібрання, які мають спільне походження, однорідність змісту, історичні і логічні взаємозв'язки. Все це зумовлює вимогу їхнього зберігання як єдиного комплексу. До того ж складовими частинами даного архівного фонду будуть: газетні публікації, чорновики творів, самі твори письменника та листування. Дані структурні елементи, за їх наявності, можуть слугувати частинами будь-якого архівного фонду присвяченого видатній особистості в галузі культури чи мистецтва, або ж громадському діячеві, допомагаючи акумулювати, систематизувати та накопичити відомості про нього.

Література

1. Лубенський П. Шуст М. Подвиг у темряві (Яків Батюк). Героїчна драма на три дії. Київ: Видання «Мистецтво», 1971. 98 с.
2. Шуст М. Н. Пітьмі не підвладні: Художньо-документальна повість. Київ: видавництво «Молодь», 1983. 112 с.

3. Шуст М. Н. У Ніжині над Остром. Кн.: у 2 ч. Чернігів, 1995. 192 с.
4. Архівістика: термінолог. словник / ГАУ при КМ України. УДНДІАСД; авт.-упоряд.: К. Є. Новохатський та ін. Київ, 1998. 106 с.
5. Архівознавство: підручник для студентів іст. ф-тів вищ. навч. Закладів України / За заг. ред. Я. С. Калакури та І. Б. Матяш. Київ: Видавн. дім «КМ Академія», 2002. 356 с.
6. Ємельянов В. М. Микола Наумович Шуст В. Ємельянов *Ніжинська старовина: науковий історико-культурологічний збірник*. 2007. Вип. 3(6). С. 184.
7. Ємельянов В. М. Антинацистський рух опору в Ніжині. *Ніжинська старовина. Ніжинознавчі студії № 4: Ніжин окупаційної доби (до 65-річчя звільнення міста від нацистів)*. Пам'яткознавство північного регіону України № 1: Історико-культурологічний збірник. Вип. 4–5 (7–8) / Центр пам'яткознавства НАН України та УТОПІК. 2007. С. 27–47.
8. Куцаєва Т. О., Ткачук К. О. Музейні колекції як ресурси архівного зберігання: актуальність міждисциплінарної дискусії. *Молодий вчений*. 2018. № 7 (2). С. 311–314.
9. Рудик І. Людина з легенди. До 90-річчя з дня народження М. Н. Шуста. *Вісті*. 2006. 11 серпня. С. 5.
10. Микола Шуст – член Спілки письменників України. *Вісті (Ніжин)*. 1998. 27 листоп. С. 2.
11. Письменники Чернігівщини: довідник / упорядник: Н. Ф. Гонза. Авт. вступ. сл. і біографічних довідок С. П. Реп'ях. Чернігів: видання Чернігівської ОУНБ ім. В. Короленка. 2001. С. 45–46.
12. Солодовникова Л. Миколі Шусту 85. *Гарт*. 2001. 17 серпня. № 34. С. 4.
13. Хрестоматія з архівознавства: навч. посіб. для студ іст. спец. вищ. навч. закл. / упоряд.: Г. В. Боряк та ін. Київ: Вид. дім «КМ Академія», 2003. 408 с.

References

1. Lubensky, P. Shust M. (1971) *Podvyh u temryavi (Yakiv Batyuk). Heroichna drama na try diyi*. [Feat in the dark (Jacob Batyuk). Heroic drama in three acts]. Kyiv: vydavnytstvo «Mystetstvo». [in Ukrainian].
2. Shust, M. N. (1983). *Pit'mi nepidvladni. Khudozhn'o-dokumental'na povist'*. [Darkness is not subject. Fiction and documentary story]. K.: vydavnytstvo «Molod». [in Ukrainian].
3. Shust M.N. (1995). *U Nizhyni nad Ostrom. Knyha u 2.ch*. [In the Nizhyn above the Oster Island. Book at 2 p.m]. [in Ukrainian].
4. Novokhatsky, K.Y. (1998) *Arkhivistyka: Terminoloh. slovnyk / HAU pry KM Ukrayiny. UDNDIASD* [Archival science: Terminologist. dictionary / GAU at the Cabinet of Ministers of Ukraine. UDNDIASD]. Kyiv. [in Ukrainian].
5. Kalakury Y.S., Matyash I. B. (2002). *Arkhivознавство: Pidruchnyk dlya studentiv ist. f-tiv vyshch. navch. zakladiv Ukrayiny* [Textbook for History

Students. f-tiv higher. textbook institutions of Ukraine]. K.: Vydavnychyy dim «KM Akademiya». [in Ukrainian].

6. Yemelyanov, V. M. (2007) Mykola Naumovych Shust [Mykola Naumovych Shust] *Nizhyns'ka starovyna: Naukovyy istoryko-kul'turolohichnyy zbirnyk*. – Nizhyn Antiquity: Scientific Historical and Cultural Collection. Iss. 3(6), p. 184. [in Ukrainian].

7. Yemelyanov V. M. (2007) *Antynatsyst-s'kyi rukh oporu v Nizhyni* [Anti-Nazi resistance movement in Nizhyn]. Nizhyn antiquity. / Center for Monument Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine and UTOPIK. Issue 4–5 (7–8). Nizhyns'ka starovyna. Tsentr pam'yatkoznavstva NAN Ukrayiny ta UTOPIK/ Vypusk 4–5 (7–8), p. 27 – 47.

8. Kutsaeva, T. O. (2018) *Muzeyni kolektsiyi yak resursy arkhivnoho zberihannya: aktual'nist' mizhdystyplinaroyi dyskusiyi* [Museum collections as resources of archival storage: relevance of interdisciplinary discussion]. Young scientist / Kherson: Helvetica, July, № 7 (2). - Kherson: Hel'vetyka, Lypen' № 7 (2)., p. 311 – 314.

9. Rudyk, I. (2006) *Lyudyna z lehendy. Do 90-richchya z dnya narodzhennya M. N. Shusta*. [A man of legend. To the 90th anniversary of the birth of MN Shusta]. *Visti – News*. August 11, p. 5.

10. Rudyk I. (1998) *Mykola Shust – chlen Spilky pys'mennykiv Ukrayiny*. [Mykola Shust - a member of the Writers' Union of Ukraine]. *Visti – News*. November 27, p.

11. Repyah, S. P., Gonza N.F. (2001) *Pys'mennyky Chernihivshchyny. Dovidnyk*. [Writers of Chernihiv region. Directory]. Chernihiv: vydannya Chernihivs'koyi OUNB im. V. Korolenka. [in Ukrainian].

12. Solodovnykova L. (2001) *Mykoli Shustu 85*. [Nikolai Shust 85.] *Hart-Gart*, 34. August 17, p. 4.

13. Boryak, G. V. (2003) *Khrestomatiya z arkhivoznavstva: Navch. posib. dlya stud ist. spets. vyshch navch. zakl.* [Textbook of archival science: Textbook. way. for students of East. special higher education lock] K.: Vydavnychyy dim «KM Akademiya». [in Ukrainian].

S.V. Roy

researcher of the funds department, Nizhyn Spaskiy Regional Museum

Features of formation archival fund on the example of the museum collection of Nikolai Shust in the funds of the Nizhyn Spaskiy Regional Museum

The formulation of the problem and its urgency lies in the need to study the experience of prominent cultural figures who worked to create a new paradigm in the development of education and art, passing as precious treasures of the past to the younger generation. One of them is a teacher, public figure, sculptor and artist Mykola Naumovych Shust. The most effective way to systematize information about his participation in public and cultural activities is to create an archival fund formed from his personal documents and other materials related to life and work. Of course, this method of storing and systematizing information about famous cultural figures is not new, but still it has methodological,

functional and thematic features of creation, because it is created not in an archival institution, but in a museum. The purpose of this publication is an attempt to determine the peculiarities of the formation and use of the archival fund, on the example of the stock collection M.N. Shusta, which is stored in the NRM. I. Spassky. The main task of intelligence is to clarify the definition of the archival fund, to establish the basic principles of its formation and introduction into scientific circulation, stock accounting and opportunities for expansion, on the example of the stock collection of the NCM. I. Spassky dedicated to Mykola Shust.

Key words: archival fund, Mykola Naumovych Shust, Nizhyn Spaskiy Regional Museum, case, documents, photographs, leaflets, newspaper articles.

Зміст

Історія

Луняк Є. М. Андрій Розумовський і Батурин	5
Лейберов О. О. Генеалогія та соціальна генеза дворянського роду Панченків (середина XVII–XIX століття)	19
Богдяж К. А. Кримський ханат на сторінках «Українського історичного журналу»	36

Всесвітня історія

Дудка Р. А. «Кольорові» революції: причини та наслідки.....	49
Бровко А. Г. Модернізація економіки Китаю: досягнення та перспективи	59
Мицик Л. М. Культурна дипломатія як інструмент формування міжнародного іміджу України	70
Дудка Р. А. Криза світового православ'я в глобальному світі	85

Регіональна історія та культура

Гайденок О. В. Дослідження студентства Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька (кін. XIX – поч. XX ст.).....	95
Самойленко Г. В. Микола Гоголь і Греція.....	104
Кавунник О. А. Мистецький контент Ніжина в музичній регіоналогії України.....	119
Рибак А. А. Виставково-ярмаркове мистецтво Ніжина в контексті етнографічного краєзнавства Лівобережної України.....	126
Бугаєва О. В. Музичні осередки Чернігово-Сіверського краю: імена, події, творчі колективи, репертуар (до 100-річчя Музичного товариства імені М. Д. Леонтовича)	134
Лисенко М. В. Роль династії Лисенків у становленні хорової школи в Україні (до 80-річчя пам'яті Віталія Романовича Лисенка).....	151
Рой С. В. Особливості формування архівного фонду на прикладі музейної колекції Миколи Шуста у фондах Ніжинського краєзнавчого музею ім. І. Спаського	162

Content

History

Luniak Y. M. Andrey Razumovsky and Baturin	5
Leiberov O. O. Genealogy and social genesis of the noble Panchenko family (middle of the XVII – XIX centuries).....	19
Bohdiazh K. Crimean khanate on the pages of «Ukrainian historical journal»	36

World HistoryHistory

Dudka R. A. «Colored» revolution: reasons and consequences	49
Brovko A. G. Modernization of china's economy: achievements and prospects.....	59
Mytsyk L. M. Cultural diplomacy as a tool for shaping the international image of Ukraine.....	70
Dudka R. A. The crisis of international Orthodoxy in the global world.....	85

Regional History and Culture

Haidenko O. V. Research of students of the Nizhyn Historical and Philological Institute named after Prince Bezborodko (late 19th – early 20th centuries).....	95
Samoilenko G. V. Mykola Gogol and Greece.....	104
Kavunnyk O. A. The artistic content in musical regional studies of Ukraine.....	119
Rybak A. A. Exhibition and fair art of Nizhyn in the context of ethnographic local lore of the Left Bank of Ukraine.....	126
Bugaeva O. V. Music centers of Chernihiv-Siversky region: names, events, creative teams, repertoire (to the 100th anniversary of the M. D. Leontovich Music Society)	134
Lysenko M. V. The role of the Lysenko dynasty in the formation of the choral school in Ukraine (to the 80th anniversary of Vitaly Romanovich Lysenko).....	151
Roy S.V. Features of formation archival fund on the example of the museum collection of Nikolai Shust in the funds of the Nizhyn Spaskiy Regional Museum.....	162

Для нотаток

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ ДО ЗБІРНИКА "ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ"

До друку приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

До опублікування у збірнику приймаються **вичитані** наукові статті, які раніше не друкувалися.

У даних про автора зазначаються прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчені звання, посада, місце роботи, контактний телефон, e-mail, поштова адреса, подаються *українською та англійською мовами*.

Текст статті – Microsoft Word (розширення *.doc, *.docx). Гарнітура – Times New Roman, кегль – 14 pt. Усі поля – 2 см. Мікрядковий інтервал – 1,5. Абзацний відступ – 1 см.

Якщо у статті використовувалися нестандартні шрифти, необхідно обов'язково (!) їх надати.

Назва статті, прізвище, ім'я, по батькові подаються *українською та англійською мовами*.

СТРУКТУРА СТАТТІ

1. Стаття починається з **індексу УДК** у верхньому лівому куті.
2. **Ініціали та прізвище автора** – напівжирним шрифтом по лівому краю.
3. **Назва статті** напівжирним шрифтом вирівнювання по центру (мовою, якою написана стаття).
4. **Анотації та ключові слова подаються українською та англійською мовами** (мовою, якою написана стаття). Кожна публікація не англійською мовою супроводжується анотацією англійською мовою обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова. Якщо видання не є повністю україномовним, то кожна публікація не українською мовою супроводжується також анотацією українською мовою обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова.
5. **Основний текст** статті може розбиватися на підрозділи. Посилання в тексті подаються у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та сторінки ([7, с. 64]).

Нерозривний пробіл (Ctrl+Shift+пробіл) ставиться обов'язково:

• між ініціалами та прізвищем (С. Русова);• після географічних скорочень (м. Київ);• між знаками номера (№) та параграфа і числами, які до них відносяться;	• у посиланнях на літературу [14, с. 60];• всередині таких скорочень: і т. д., і т. п. тощо;• між числами й одиницями виміру (20 кг), а також дат (XX ст., 2002 р.)

6. Схеми та малюнки у статті потрібно пронумерувати. Нумерація виділяється *курсивом*, назва малюнка – *курсивом напівжирним*.

Слово "Таблиця" виділяється *напівжирним шрифтом* по правому краю, *назва таблиці* – по центру *напівжирним курсивом*.

7. **Література** розміщується після статті у порядку згадування або в алфавітному порядку. Список літератури оформляється відповідно до ДСТУ 8302:2015 р. Вказувати індекс DOI у статтях, яким він присвоєний.

8. **Пристатейна література повинна бути транслітерована латиницею і наведена після списку літератури (REFERENCES за стандартом APA).**

За достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей відповідають автори публікації.

У РАЗІ НЕДОТРИМАННЯ АВТОРАМИ ВСІХ ВИЩЕЗАНАЧЕНИХ УМОВ РЕДАКЦІЯ МАЄ ПРАВО ПОВЕРНУТИ СТАТТЮ НА ДООПРАЦЮВАННЯ ЧИ ВІДМОВИТИ В ЇЇ ДРУКУВАННІ

Без попередньої оплати стаття до друку не допускається.

Матеріали надсилати за адресою: м. Ніжин, вул. Графська, 2
(кафедра слов'янської філології, компаративістики та перекладу)
E-mail: svit.lit@ndu.edu

Відповідальний редактор та упорядник: **Самойленко Григорій Васильович**
тел. робочий: (04631)7-19-77; дом.: (04631)2-41-10

Наукове видання

ЛІТЕРАТУРА ТА КУЛЬТУРА ПОЛІССЯ

Збірник наукових праць

Випуск 105

Серія "Історичні науки"

№ 15

Відповідальний редактор та упорядник
Самойленко Григорій Васильович

Технічний редактор – І. П. Борис
Комп'ютерна верстка та макетування – В. М. Косяк
Літературне редагування – А. М. Конівненко
Тексти іноземною мовою друкуються в авторській редакції

Підписано до друку 21.01.2022
Гарнітура Arial
Замовлення №

Формат 60x84/16
Обл.-вид. арк. 10,47
Ум. друк. арк. 10,11

Папір офсетний
Тираж 100 пр.

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3–А
(04631) 7–19–72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.